

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

(दोस्रो)

(२०७४ श्रावणदेखि २०७५ आषाढ मसान्तसम्म)

भाषा आयोग

शड्खमूल, काठमाडौं

२१ भाद्र, २०७५

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (दोस्रो)

प्रकाशक: भाषा आयोग

शड्खमूल, काठमाडौं, नेपाल

फोन नं. ०१५२४२२३१ / ३३ / ३४ / ०१५२४२५३२

अडियो नोटिस बोर्ड १६१८०७०७२४२७२

अड्क: दोस्रो

वेबसाइट: www.languagecommission.gov.np

सर्वाधिकार© भाषा आयोग

प्रकाशन मिति: २१ भाद्र, २०७५

कम्प्युटर: आनन्द राज शाक्य, anandeye@gmail.com

मुद्रण: प्रगति प्रिन्टस

भाषा आयोग

(नेपालको संविधानको धारा २८७ अनुसार गठित)

पत्र संख्या २०७५/०७६
चलानी नं.: ८४

फोन नं. ०१-५२४२२३१
०१-५२४२४३२
०१-५२४२२३३
०१-५२४२५३४
०१-५२४२०४६
शब्दमूल, काठमाडौं, नेपाल

मिति:
२०७५/०५/२९

विषय: वार्षिक प्रतिवेदन

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू
राष्ट्रपतिको कार्यालय
शीतलनिवास, काठमाडौं

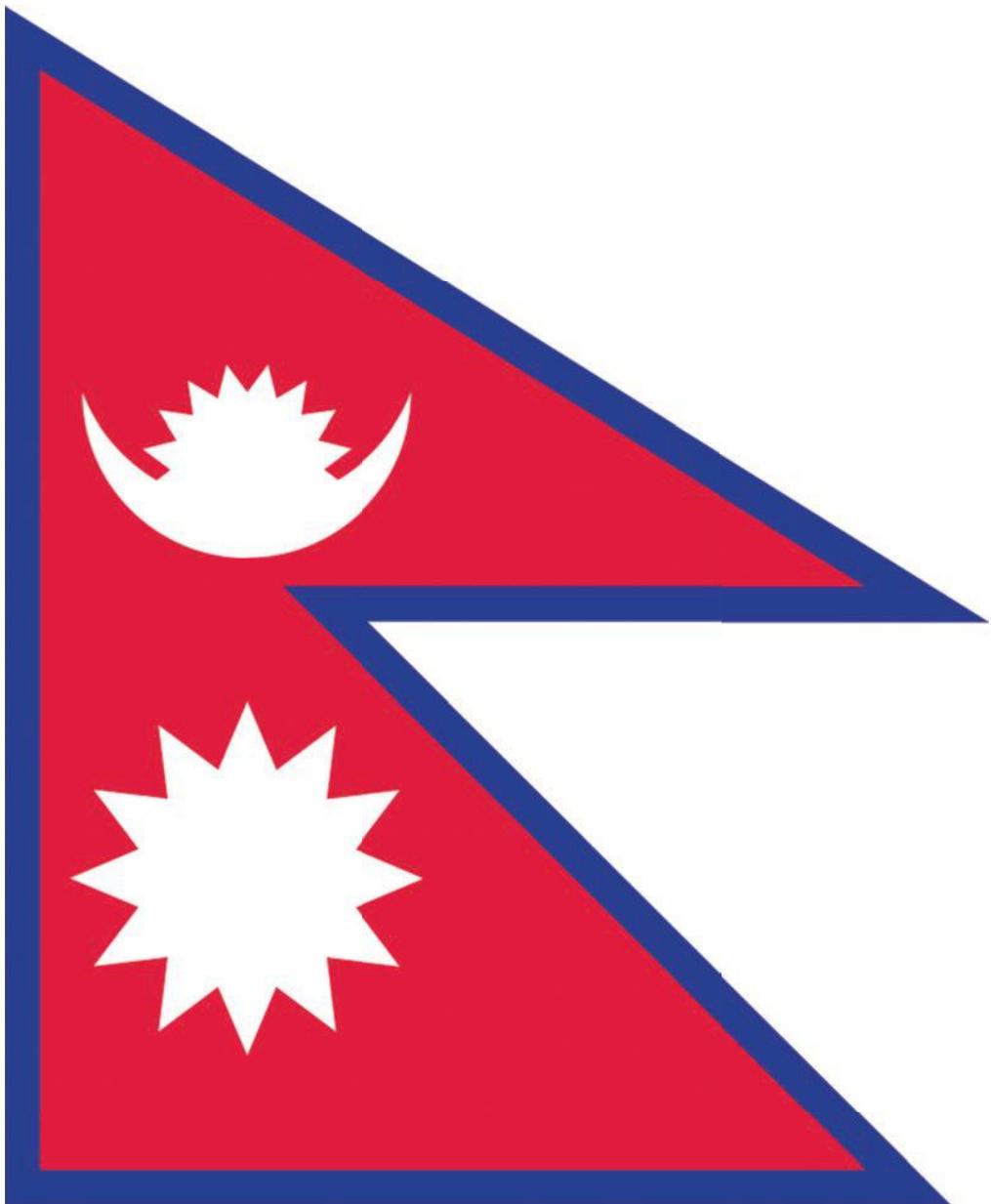
नेपालको संविधानको धारा २८७ एवम् भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१ बमोजिम भाषा आयोगले आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा सम्पादन गरेका कामसित सम्बन्धित प्रतिवेदन यसैसाथ संलग्न गरी पेस गरेको छु ।

भवदीय

डा. ललित अवस्थी

अध्यक्ष

नेपालको राष्ट्रिय गान

सयौँ थुँगा फूलका हामी एउटै माला नेपाली
सार्वभौम भई फैलिएका मेची महाकाली

प्रकृतिका कोटी कोटी सम्पदाको आँचल
वीरहरूका रगतले स्वतन्त्र र अटल

ज्ञानभूमि, शान्तिभूमि, तराई, पहाड, हिमाल
अखण्ड यो प्यारो हाम्रो मातृभूमि नेपाल

बहुल जाति, भाषा धर्म संस्कृति छन् विशाल
अग्रगामी राष्ट्र हाम्रो जय जय नेपाल

सम्माननीय राष्ट्रपतिसमक्ष आयोगका अध्यक्ष डा. लवदेव अवस्थी
आयोगको दोस्रो वार्षिक प्रतिवेदन पेस गर्नुहुँदै

आयोगको दोस्रो वार्षिक प्रतिवेदन पेस गरेपश्चात् सम्माननीय राष्ट्रपतिका साथ
सामूहिक तस्विर

धन्यवाद ज्ञापन

नेपालको संविधानको धारा २८७ को प्रावधानबमोजिम गठन भएको भाषा आयोगले आफ्नो संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्ने क्रममा केही महत्त्वपूर्ण कार्यहरूको थालनी गरेको छ। नेपालमा लोप हुने अवस्थामा रहेका र सङ्कटमा परेका भाषाहरूको पहिचान गरी तत्काल संरक्षणको काम अगाडि बढाउदै भाषाहरूको पुस्तान्तरण हुने वातावरण निर्माण गर्ने कार्यका लागि पहल सुरु गरेको छ। बालबालिकाहरूको संज्ञान विकासका लागि शिक्षणसिकाइमा मातृभाषाहरूको प्रयोग विस्तार गर्ने र भाषिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी अध्ययन गर्ने कार्यको समेत थालनी गरेको छ।

सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गर्ने प्रारम्भिक चरणको कार्य सुरु गरिएको छ। साथै, भाषासम्बन्धी भएगरेका कामको अभिलेखन गर्ने, लोकवार्ता सङ्कलन गर्ने, भाषाहरूको यान्त्रिकीकरण गर्ने र भाषिक अनुवाद पद्धति विकास गर्ने कार्यका लागि भाषा आयोगले कार्य प्रारम्भ गरेको छ।

भाषासम्बन्धी कामहरूलाई समन्वयात्मक ढाँगले अगाडि बढाउन र नीति निर्माण एवम् कार्यान्वयन पक्षलाई सबल बनाउने दिशातर्फ समेत भाषा आयोगले अग्रसरता लिएको छ। नेपाल सरकार, भाषासम्बन्धी कार्य गर्ने निकायहरू, भाषिक समुदायहरू, सरोकारवाला संस्थाहरू एवम् सञ्चारकर्मीहरूसित अन्तरसम्बन्ध विकास गर्ने प्रयास भइरहेको छ। विशेष गरी सम्बन्धित भाषाका वक्ता एवम् भाषिक समुदायसित निकट सम्पर्कमा रही उनीहरूको सहकार्यबाट महत्त्वपूर्ण कार्यहरूको थालनी गरिएको छ। यस सन्दर्भमा भाषाका वक्ताहरू आयोगको सर्वोपरि प्रेरणाका स्रोत रहेका छन्।

नेपालमा भाषाहरूको सम्मानजनक स्थान सुनिश्चित गर्न आयोगले आवश्यक पहल र प्रयास गर्दै आएको छ। आयोग गठन भएपश्चात् एक वर्षभित्र गरेका कामहरूको सन्दर्भसमेतका आधारमा २०७४ साल भाद्र २३ गते प्रारम्भिक सिफारिससहित आयोगले पहिलो प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गरिसकेको छ। प्रतिवेदनमा समावेश भएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनका लागि संयन्त्र निर्माण गर्नेतर्फ भाषा आयोगले पहल गरिरहेको छ। आ.व. २०७३/०७४ को वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश भएका सिफारिस र सुझावहरूको सन्दर्भसमेतका आधारमा नेपालको संविधानको धारा २८७, धारा ७ (३) एवम् भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१ बाट निर्देशित भएर आयोगले यो प्रतिवेदन पैस गरेको छ।

आ.व. २०७४/०७५ को वार्षिक कार्यक्रम भाषा आयोगका लागि अत्यन्त उपलब्धपूर्ण रहेको छ। थालनी भएका कामहरूबाट संविधान एवम् भाषाका वक्ता र सरोकारवालाहरूको सम्मान भएको अनुभूति आयोगले गरेको छ। धैरै कार्यहरू गर्न अझै बाँकी नै छन्। तर, आगामी वर्षका लागि आधार निर्माण गर्न यो आर्थिक वर्ष सफल रहेको विश्वास मैले लिएको छु। मानव संसाधन र स्रोतको सीमितता, आयोगको अपूर्ण अवस्थाका बिच जे जति कार्य गर्न सकियो त्यसबाट हामी उत्साहित भएका छौं।

आयोगका सचिव एवम् सहकर्मी साथीहरूको अथक प्रयास र भाषा विज्ञहरूको प्रेरणादायी संलग्नताबाट भाषासम्बन्धी कार्यमा राम्रो सुरुवात हुन गएको छ । प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारका पदाधिकारीहरूबाट आयोगको काममा भरपर्दा साथ मिलेको छ । सङ्घीयस्तरमा माननीय संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्हयन मन्त्रीज्यू, सचिवज्यू तथा मन्त्रालयका सहकर्मी साथीहरूबाट प्राप्त सहयोग प्रेरणादायी रहेको छ । आयोगको कार्यमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले प्रदान गरेको सहयोग उल्लेखनीय छ । यसै गरी सम्बद्ध मन्त्रालयका माननीय मन्त्रीज्यूहरू र सचिवज्यूहरूबाट दर्साइएको सद्भाव एवम् सैवैधानिक अङ्गहरू, आयोगहरू, अर्थ मन्त्रालय तथा नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायकाबाट प्रदान गरिएको सहयोग भाषा आयोगको लागि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

आयोगको कार्यक्रममा समावेश भएका कार्यहरूको अभिलेखन गरी प्रतिवेदनहरूलाई आयोगले प्रकाशन गर्ने प्रयास गरेको छ । यसबाट सूचना सम्प्रेषण गर्ने कार्यमा योगदान पुग्न गई आयोग र भाषाका वक्ता एवम् प्रयोगकर्ताहरूबिच अन्तरक्रियात्मक सम्बन्ध विकसित हुने छ भन्ने कुरामा आयोग विश्वस्त छ । यसबाट भाषाको कार्यक्षेत्र र विषयगत जानकारी प्रशस्त हुने अपेक्षा मैले गरेको छु ।

उपर्युक्त कार्यहरूमा संलग्न रही सहयोग प्रदान गर्नुहुने सम्बद्ध सबै व्यक्ति एवम् निकायहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस क्रममा सल्लाहकार समूहका प्रबुद्ध सदस्यहरूबाट प्राप्त सुभाव र सहयोगका लागि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा, आ.व. २०७४/०७५ मा भाषा आयोगले सम्पादन गरेका कामहरूको सम्बन्धमा जानकारी समावेश गरी तयार गरिएको यो प्रतिवेदन लेखन कार्यमा अत्यन्त मिहिनेतसाथ काम गर्नुहुने भाषा आयोगका उपसचिवहरू श्री गणेशप्रसाद भट्टराई (निमित्त सचिव), श्री लोकबहादुर लोच्चन, श्री सविता कार्की, श्री तोया खनाल, शाखा अधिकृतहरू श्री मनोजकुमार पौडेल, श्री भक्तबहादुर पाण्डे, प्राविधिक सहायकहरू श्री अनिमा घिमिरे, श्री सङ्गीता भण्डारी र कम्प्युटर अपरेटर श्री प्रकाशचन्द्र अधिकारीलगायत प्रतिवेदन मस्यौदा तयारी कार्यमा संलग्न सबै कर्मचारीहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

२१ भाद्र, २०७५

डा. लवदेव अवस्थी

अध्यक्ष

भाषा आयोग

विषय सूची

परिच्छेदः एक

आयोगको कार्यक्षेत्र र कार्यदेश	१-११
१.१ भाषा आयोगको कार्यक्षेत्र	१
१.२ नेपालका भाषाहरूको स्थिति	२
१.२.१ पृष्ठभूमि	२
१.३. स्थानीय तहमा भाषाको स्थिति	७
१.४ भाषा आयोगको सचिवालयको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन	७
१.४.१ नीतिगत कार्य	७
१.४.२ नियमनसम्बन्धी कार्य	७
१.४.३ समन्वयसम्बन्धी कार्य	८
१.४.४ अनुगमन र मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्य	८
१.४.५ सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्य	८
१.४.६ अनुसन्धानमूलक कार्य	८
१.४.७ दैनिक प्रशासन सञ्चालन	८
१.५ आयोगको सचिवालय	९
१.५.१ प्रशासन तथा मानव संसाधन विकास शाखा	९
१.५.२ योजना, अनुगमन तथा सिफारिस शाखा	९
१.५.३ भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखा	९
१.५.४ मातृभाषा शिक्षा शाखा	९
१.५.५ अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रदेश समन्वय शाखा	९
१.५.६ भाषा तथा सूचना प्रविधि शाखा	९
१.६ भाषा आयोगको कार्य सम्पादन प्रक्रिया	१०
१.६.१ निर्णय तथा कार्यान्वयन प्रक्रिया	१०
१.६.२ आयोगका अवसर	१०
१.६.३ आयोगका चुनौती	११
१.६.४ आयोगको मार्गचित्र	११

परिच्छेदः दुई

आयोगको वार्षिक कार्यक्रमको कार्यान्वयन विवरण तथा लागत खर्च	१३-२६
२.१ विनियोजित बजेट, निकासा र खर्च	१३
२.२ चालु खर्चको कार्यक्रम र प्रगति	१४
२.३ पुँजीगत खर्चअन्तर्गत प्राप्त कार्यक्रम तथा वार्षिक प्रगति	१६
२.४ आयोगका पुँजीगत तथा चालु खर्चअन्तर्गतका कार्यक्रमगत प्रगति विवरण	१८
२.५ लेखापरीक्षणको व्यवस्था	२६

परिच्छेदः तीन

आयोगले नेपाल सरकार वा अन्य कुनै निकायलाई दिएको सिफारिस तथा सुभावको विवरण	२७-३१
३.१ सरकारी कामकाजको भाषाका सम्बन्धमा	२७
३.१.१ संविधान सम्मत हुने गरी सरकारी कामकाजमा भाषाको प्रयोग	२७
३.१.२ भाषाका आधारमा भेदभाव हुन नहुने	२७
३.१.३ दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्ति	२८
३.१.४ सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण	२८
३.१.५ भाषा आयोग र प्रदेशको कार्य क्षेत्रमा देखिएको दोहोरोपन	२८
३.१.६ स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषा	२८
३.२ भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धी सिफारिस	२९
३.२.१ भाषा सर्वेक्षण	२९
३.२.२ भाषा सङ्ग्रहालय तथा अभिलेखालयको स्थापना	२९
३.२.३ लिपि, शब्दकोश, व्याकरण र सामग्री विकास	२९
३.२.४ भाषा विकास कोष	२९
३.२.५ भाषा नीति निर्धारण समिति	२९
३.२.६ भाषामा प्रविधिको प्रयोग	२९
३.३ मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन तथा शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यता सम्बन्धी सुभाव	३०
३.३.१ मौलिक हक्को कार्यान्वयन	३०
३.३.२ दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली	३०
३.३.३ पाठ्यक्रमको व्यवस्था	३०
३.३.४ नैतिक शिक्षा, सामाजिक शिक्षाको पठनपाठन	३०
३.३.५ लागत एकाइको आधार भाषा	३०

३.४ भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसम्बन्धी सुझाव	३०
३.४.१ भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान	३०
३.४.२ भाषासम्बन्धी अनुगमन	३१
३.४.३ राष्ट्रभाषाहरूमा जनशक्ति विकास	३१

परिच्छेदः चार

सिफारिस तथा सुझाव कार्यान्वयनको अवस्था	३२
--	----

परिच्छेदः पाँच

आयोगको आर्थिक तथा भौतिक स्रोत साधन र त्यसको उपयोगको अवस्था	३३
--	----

परिच्छेदः छ

आयोगले दायित्व निर्वाहका लागि गरेका काम कारबाहीको विवरण	३५-३६
६.१ राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति, २०७३	३५
६.१.१ आमसञ्चार नीतिका उद्देश्यहरू	३५
६.१.२ आधारभूत नीति	३५
६.१.३ विषयगत नीति	३६
६.१.४ छापा तथा सञ्चार माध्यम	३६

परिच्छेदः सात

नेपाल सरकारलाई सिफारिस तथा सुझाव	४०-५३
७.१ सरकारीकामकाजकोभाषाकासम्बन्धमा सिफारिस	४०
७.२ भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धी सिफारिस	४६
७.३ मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन तथा शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी सुझाव	५०
७.४ भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसम्बन्धी सिफारिस र सुझाव	५३

तालिका सूची

तालिका नं. १: नेपालमा बोलिने एक लाखभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएका भाषाहरू	५
तालिका नं २: नेपालमा बोलिने एक हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषाहरू	५
तालिका नं ३: प्रदेशगत रूपमा मातृभाषा बोल्नेको भाषा सङ्ख्या	६
तालिका नं ४: स्थानीय तहको प्रदेशगत विवरण	७
तालिका नं ५: विनियोजित बजेट, निकासा र खर्च	१३
तालिका नं ६: चालु खर्चको कार्यक्रम र प्रगति	१४
तालिका नं ७: पुँजीगत खर्च र वार्षिक प्रगति	१६

तालिका नं ८: कार्यक्रमगत प्रगति विवरण	१८
तालिका नं ९: आयोगको भौतिक स्रोत, साधन र त्यसको उपयोग	३३

अनुसूची विवरण

अनुसूची १: प्रदेशगत रूपमा मातृभाषा बोल्नेहरूको सङ्ख्या	५७
अनुसूची २: प्रदेशगत रूपमा दोस्रो भाषा बोल्नेहरूको सङ्ख्या	६१
अनुसूची ३: भाषा आयोगको सङ्गठन संरचना	६४
अनुसूची ४: भाषा आयोगको दरबन्दी तेरिज	६५
अनुसूची ५: भाषा आयोगको पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र	६६
अनुसूची ६: सल्लाहकारहरूको नामावली	७३
अनुसूची ७: व्यक्तिगत तथा संस्थागत विज्ञ सूची	७४
अनुसूची ८: प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठीमा सहभागीहरूको नामावली	८४
अनुसूची ९: आयोगबाट प्रकाशित पुस्तक/सामग्रीहरू	११०

सङ्केत सूची

आ.व.	आर्थिक वर्ष
उ.म.न.पा.	उप महानगरपालिका
क.अ.	कम्युटर अपरेटर
क.स.	क्रम सङ्ख्या
का.अ.	कानून अधिकृत
का.स.	कार्यालय सहयोगी
ख.शी.नं.	खर्च शीर्षक नम्बर
गा.पा.	गाउँपालिका
जि.प्र.का.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
जि.स.स.	जिल्ला समन्वय समिति
न.पा.	नगरपालिका
ना.सु.	नायब सुब्बा
ने.क.पा.	नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी
पु.स.	पुस्तकालय सहायक
प्र.ना.नि.	प्रहरी नायव निरीक्षक
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.स.	प्राविधिक सहायक
म.न.पा.	महानगरपालिका
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रा.प.प्र.	राजपत्राङ्कित प्रथम
रा.प. द्वि.	राजपत्राङ्कित द्वितीय
रा.प.तृ.	राजपत्राङ्कित तृतीय
रा.प.अन.प्र.	राजपत्र अनिकृत प्रथम
रा.स.स.	राष्ट्रिय समाचार समिति
ले.अ.	लेखा अधिकृत
ले.पा.	लेखापाल
ब.शी.न.	बजेट शीर्षक नम्बर
ब.उ.शी.न.	बजेट उपशीर्षक नम्बर
व.प्र.	वरिष्ठ प्रशिक्षक
शा.अ.	शाखा अधिकृत
शि.प्र.	शिक्षा प्रशासन
शै.ता.के	शैक्षिक तालिम केन्द्र
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्याल

कार्यकारी सारांश

- नेपालको संविधानको धारा २८७ मा भाषा आयोगको व्यवस्था गरिएको छ । यस व्यवस्थाबमोजिम २०७३/०५/२३ मा भाषा आयोगको गठन भएको हो । संविधानले आयोगलाई नेपाल सरकारसमक्ष सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गरी भाषाको सिफारिस गर्ने दायित्व प्रदान गरेको छ । त्यस्तै, नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न भाषा आयोगलाई जिम्मेवारी तोकिएको छ । मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने जिम्मेवारी समेत भाषा आयोगलाई प्राप्त छ । साथै भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने कार्य समेत भाषा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत राखिएको छ । संविधानको धारा ७ (३) र धारा २८७ को उपधारा (६) मा उल्लिखित काम, कर्तव्यर अधिकारका अतिरिक्त भाषा आयोगलाई थप जिम्मेवारी समेत भाषा आयोग ऐन, २०७४ अनुसार प्रदान गरिएको छ ।
- नेपाल परापूर्व कालदेखि भाषाहरूको सङ्ग्राम स्थल रहिआएको छ । हाम्रा भाषाहरू राष्ट्रिय निधि हुन् । भाषिक विविधता नेपालको वैशिष्ट्य र पहिचान हो । तर हालसम्म भाषिक सर्वेक्षण नहुँदा नेपालमा बोलिने भाषाहरूका बारेमा हाम्रो जानकारी अत्यन्त सीमित छ । प्राप्त जानकारीअनुसार नेपालभित्र भोटबर्मेली परिवारका ६८ भाषा, भारोपेली परिवारका ५१ भाषा, द्रविड परिवारको उराव भाषा, आग्नेली परिवारको सन्थाली भाषा र भाषिक परिवार स्पष्ट पहिचान हुन नसकेको कुसुन्डा भाषा अस्तित्वमा छन् । यीमध्ये अधिकांश भाषाहरू लेख्य परम्पराको प्रारम्भिक चरणमा नै छन् र कतिपय भाषाहरू पूर्णरूपमा मौखिक परम्परामा आधारित छन् । नेपालमा भएको राजनीतिक परिवर्तनले आत्मसात गरेको सङ्घीयता र संविधानको कार्यान्वयन यिनै भाषाहरूको जगमा जोडिएको छ ।
- वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार नेपालमा १२३ भाषा बोलिन्छन् । जनगणनाको इतिहास हेर्दा नेपालमा वि.सं. २००९/२०११ मा ४४ भाषा, वि.सं. २०१८ मा ३६ भाषा, वि.सं २०२८ मा १७ भाषा, वि.सं.२०३८ मा १८ भाषा, वि.सं.२०४८ मा ३१ भाषा, वि.सं. २०५८ मा ९२ भाषा र वि.सं.२०६८ मा १२३ भाषा अभिलेखमा रहेको कुरा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका प्रतिवेदनहरूले देखाउँछन् । नेपालमा भारोपेली परिवारका भाषाहरू बोल्ने वक्ताहरूको सङ्ख्या ८२.०६ प्रतिशत र भोट बर्मेली परिवारका भाषाहरू बोल्ने वक्ताहरूको सङ्ख्या १७.४६ प्रतिशत रहेको कुरा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको अभिलेखबाट थाहा हुन्छ । नेपालमा बोलिने १९ भाषा एक लाखभन्दा बढी वक्ता भएका छन् जुन वक्ताहरूको सङ्ख्याका आधारमा नेपालको जनसङ्ख्याको ९६ प्रतिशत जति हुन आउँछ । एक हजारदेखि दस हजारसम्मको वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरू ३७ छन् भने एक हजारभन्दा कम वक्ता भएका भाषाहरू पनि ३७ छन् । मौखिक परम्परामा आधारित रहेका

- र अत्यन्त थोरै वक्ता भएका दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता भाषाहरू मृतप्रायः अवस्थामा छन् । पूर्वीय ज्ञान र नेपालको धरोहरका रूपमा रहेका पाली, भोट, संस्कृत जस्ता शास्त्रीय भाषाहरू सङ्कटग्रस्त छन् । नेपालमा प्रचलनमा रहेका साइकेतिक भाषाहरू समेत सङ्कटमा परेका छन् ।
- नेपालको संविधानको धारा ६ मा नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् भनी उल्लेख भएको छ भने धारा ७ (१) मा देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा हुने छ भन्ने उल्लेख छ ।
  - वि.सं. २०६८ को जनगणनाको तथ्याङ्कअनुसार नेपाली भाषा बोल्ने मातृभाषी वक्ताहरूको सङ्ख्या ४४.६ प्रतिशत रहेको छ । दोस्रो भाषाका रूपमा ३२.८ प्रतिशतले नेपाली भाषा प्रयोग गरेको देखिन्छ । नेपाली भाषा हिमाली प्रदेशमा ४.१६ प्रतिशत, पहाडमा २७.२९ प्रतिशत र तराईमा १३.१९ प्रतिशत मानिसले बोलेको पाइन्छ ।
  - भाषा आयोगले २०७३/७४ को पहिलो वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष २०७४/०५/२३ मा पेस गरिसकेको छ । भाषा आयोगले आफ्नो कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तुत गरेका २२ ओटा सिफारिस र सुभावहरूको कार्यान्वयन गर्नेतर्फ नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण गर्दै आएको छ । भाषा आयोग ऐन संसद्बाट पारित हुनु र आयोगले दिएका केही सिफारिसहरूको कार्यान्वयनतर्फ पहल गरिनु सकारात्मक पक्ष रहेको अनुभूति भाषा आयोगले गरेको छ । तर भाषा आयोगले संवैधानिक प्रावधानबमोजिम पूर्णता नपाउँदा आयोगको प्रभावकारिता सीमित हुन गएको छ ।
  - संविधानको धारा ७ (३), धारा २८७, र भाषा आयोग ऐन, २०७४ को प्रावधानअनुसार नेपाल सरकारलाई प्रामाणिक आधारमा सिफारिस र सुभावहरू दिने प्रयोजनका लागि आ. व. २०७४/७५ मा निम्नलिखित कार्यहरू सम्पादन गरिएका छन्:
- (१) सरकारी कामकाजका भाषाको रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने अधारहरूको निर्धारणका सम्बन्धमा
- सङ्घ र सातओटै प्रदेशमा सङ्गोष्ठीहरूको आयोजना गरी सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने अधारहरूको सन्दर्भमा विचार सङ्कलन गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।
- (२) भाषाहरूको संरक्षण र संवर्धन र विकासका सम्बन्धमा
- २९ ओटा भाषाहरू (हायु, सुरेल, साम्पाड, बेलहारे, जेरुड, लाञ्चा, बोटे, दराई, राउटे, दुरा, कुमाल, ल्होमी, कुसुन्डा, किसान, राजी, व्यासी, राजवंशी, तिलुड, उराव, सोनाहा, दनुवार, जुम्ली, मेचे, भोजपुरी, स्युवा, मगही, याक्खा, छन्त्याल, थकाली) को वर्णनिर्धारण, शब्दसङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, भाषिक इतिहास लेखन, व्याकरण लेखन, पाठ सङ्कलनलगायतका कार्य गरी विद्युतीय अभिलेखनका आधारमा समेत भाषागत विवरण तयार गरिएको छ ।

- समाज भाषा वैज्ञानिक दृष्टिले अध्ययन हुन नसकेका थप १५ ओटा भाषा (ह्योल्मो, ल्होमी, बाहिङ, दैलेखी, मुस्लिम, पहरी, डोल्पो, मनाडे, बनकरिया, पोइंके, माडवाडी, सेके, कुर्माली, कुके र नुब्री) को सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।
  - शास्त्रीय भाषाहरूको यथार्थ स्थितिहरूको समीक्षा गर्न नेपालमा सङ्कटपूर्ण स्थितिमा रहेका पाली, संस्कृत र भोट भाषाहरूको अभिलेखन तयार गर्ने कार्य गरिएको छ ।
- (३) मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन र शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यताका सम्बन्धमा
- प्रदेशहरूको समेत प्रतिनिधित्व रहने गरीस्थानीय सरकारको सहकार्यबाट १० ओटा भाषाहरू (रानाथारु, अथार मगर, अवधी, गुरुड, नेपाल भाषा, तामाड, चेपाड, मैथिली, शेर्पा र लिम्बु) मा नक्साइकन, स्तर मापन र शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यतासम्बन्धी कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।
  - मौखिक परम्परा भएका १५ ओटा भाषाहरू (कुलुड, मगही, चाम्लिड, गोपाली, थामी, काइके, अथार मगर, राना थारु, वाम्बुले, बज्जिका, जिरेल, सुनुवार, बराम, सन्थाल, माझी) मा भाषिक समुदायसँगको सहकार्यबाट मातृभाषाको प्रयोग विस्तारका लागि लोकवार्ता सामग्री तयार गरिएको छ ।
- (४) अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनका सम्बन्धमा
- नेपालका भाषाहरूमा अपसरणको प्रभाव अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ ।
  - भाषानीति र कार्यान्वयनको सम्बन्धमा सञ्चार क्षेत्रमा भाषाहरूको प्रयोगसम्बन्धी अध्ययन गरिएको छ ।
  - भाषामा प्रविधिको प्रयोग विस्तारका लागि विद्युतीय अभिलेखन र अन्तरभाषा अनुवाद पद्धति निर्माण गर्ने कार्य थालनी गरिएको छ ।
  - प्रदेश नं. ७ मा बोलिने भाषाहरूको अभिलेखनसम्बन्धी अध्ययन गरिएको छ ।
- भाषा आयोग ऐन, २०७४ मा तोकिएका कार्यहरूलाई समेत आधार लिई आयोगले मातृभाषाहरूको पहिचान गर्ने, मातृभाषाहरूको संरक्षणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारसितको सहकार्यमा काम प्रारम्भ गरेको छ, भने भाषाहरूको लिपि संरक्षण तथा वर्णनिर्धारण गर्ने कार्यहरूको समेत थालनी गरेको छ । साथै भाषाहरूको इतिहास लेखन गर्ने, मातृभाषाका सामग्री प्रकाशनका लागि प्रोत्साहन गर्ने, भाषामा प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने र भाषाका विज्ञहरूको पहिचान गरी सूचीकृत गर्ने कार्यमा भाषा आयोगले क्रियाशीलता बढाएको छ ।
- मुलुक सङ्घीय संरचनामा परिवर्तन भएपछि नेपालमा ६ महानगरपालिका, ११ उपमहानगरपालिका, २७६ नगरपालिका र ४६० गाउँपालिका गरी ७५३ स्थानीय तह रहेका छन् । आयोगले सात ओटै प्रदेशका स्थानीय तह, तिनको भाषिक अवस्था, स्थान, जनसङ्ख्या र सम्बन्धित तहमा पहिलो

भाषा र दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग हुने भाषा र तिनका वक्ता सङ्ख्या समेटी केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको सहकार्यमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क तयार गरी प्रकाशन गरेको छ ।

- नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०७३/११/२५ मा स्वीकृत मौजुदा सङ्गठनमा परिवर्तन भई नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को २०७५/३/३२ को निर्णयानुसार भाषा आयोगको सचिवालयको प्रमुखका रूपमा नेपाल शिक्षा सेवा, शिक्षा प्रशासन समूह, रा.प. प्रथम श्रेणीका सचिव रहने व्यवस्था गरेको छ । सचिवको निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा रहने गरी प्रशासन तथा मानव संसाधन विकास शाखा; योजना, अनुगमन तथा सिफारिस शाखा; भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखा; मातृभाषा शिक्षा शाखा, अध्ययन अनुसन्धान तथा प्रदेश समन्वय शाखा र भाषा तथा सूचना प्रविधि शाखाको व्यवस्था गरिएको छ ।
- भाषा आयोगमा राजपत्राङ्कित प्रथम, द्वितीय र तृतीय श्रेणी तथा राजपत्र अनाङ्कित प्रथम श्रेणी, हल्का सवारी चालक र कार्यालय सहयोगी, माली र कुचीकार गरी ४९ जनाको दरबन्दी स्वीकृत भएको छ । हल्का सवारी चालक, कार्यालय सहयोगी, माली र कुचीकार करार सेवाबाट लिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- भाषा आयोगले आफ्ना कार्य सम्पादन गर्न सोपान पद्धतिलाई अवलम्बन गरेको छ । आयोगका नीतिगत निर्णयहरू आयोगबाट हुने गरेका छन् । आयोगका बैठकहरू आवश्यकताअनुसार बस्ने गरेका छन् । आयोगमा सचिवबाट कार्यसूची प्रस्तुत भई छलफलपश्चात् निर्णय गर्ने कार्यविधि अपनाइएको छ । आयोगका निर्णयका आधारमा आयोगका सचिवबाट कार्यकारी निर्णय गरिन्छ । नीतिगत निर्णयका लागि कार्यसूची पद्धति र कार्यकारी निर्णयका लागि टिप्पणी र आदेश पद्धति अवलम्बन गरिएको छ ।
- भाषा आयोगका कार्यलाई सहजतापूर्वक सम्पादन गर्न तथा आयोगको परामर्शदातृ विज्ञ तथा प्राज्ञिक सञ्चाल विकास गर्न सल्लाहकार समूह (गठन तथा सञ्चालन) कार्यविधि, २०७३ निर्माण भई आयोगको मिति २०७३/०९/२४ को निर्णयबाट स्वीकृत भएको छ ।
- आयोगले आफ्ना कामलाई सहजीकरण गर्न विभिन्न भाषाका विज्ञहरूको सूची तयार गरेको छ । हालसम्म नेपालमा बोलिने ७५ भाषाका संस्थागत ४७ र व्यक्तिगत २१५ गरी सम्बन्धित विज्ञहरूको सूची आयोगबाट तयार भइसकेको छ । भाषासम्बन्धी काम गर्दा आयोगले आवश्यकताअनुसार विज्ञहरूको राय परामर्श लिने गरेको छ ।
- आयोगले संवैधानिक दायित्वअन्तर्गत पर्ने कामको सम्पादनका लागि भाषासित सम्बन्धित सरोकारवाला र विज्ञहरू सम्मिलित अन्तरक्रिया, सङ्गोष्ठी र कार्यशालालाई पनि आफ्नो कार्यप्रक्रियामा समेटेको छ । यस्तो प्रक्रिया सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अवलम्बन गरिएको छ ।

- आयोगको स्थापनासँगै विभिन्न विश्वविद्यालय, प्रज्ञा प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति महासङ्घ /प्रतिष्ठान, युनेस्को, राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र भाषासम्बन्धी काम गर्ने सङ्घ संस्थासँगको सहकार्यमा काम सुरु गरिएका छन् भने आयोगले सबै भाषाको सही जानकारी सङ्कलन गर्ने र भाषिक समुदायमा अपनत्वको भावना जगाउने उद्देश्यले सम्बन्धित भाषाविज्ञहरूको सञ्जाल विकास गरी तीनै तहमा भाषागत समूहसँग समन्वय गरी कार्य गर्ने गरेको छ ।
- भाषा आयोगले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्नका लागि पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र तयार गरेको छ । यसबाट भाषा आयोगले प्राप्त गरेका संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न र योजनाबद्ध कार्यपद्धति निर्माण गर्न टेवा पुगेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा आयोगका लागि पुँजीगत खर्च र चालु खर्च शीर्षकअन्तर्गत ९९७०६०००/- विनियोजित भएकामा रु. ६६४९५८७४.०० खर्च भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा आयोगलाई जम्मा बजेट रु. ३४४९५२२८ प्राप्त रकमको कुनै पनि बेरुजु छैन । आयोगबाट क्षमता अभिवृद्धि तालिम, सङ्घीय भाषा सङ्गोष्ठी, प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठी, समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण, मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी अध्ययन, मार्गचित्र तयारी, लोपोन्मुख भाषाको अभिलेखीकरण, भाषाको अपसरण प्रक्रियाको अध्ययन, लोकवार्ता सङ्कलन (प्राज्ञिक तथा सिर्जनात्मक कार्यक्रम), भाषा अभिलेखन केन्द्र तथा भाषा प्रयोगशाला स्थापना गर्ने र भाषिक सचेतना बढाउने जस्ता कार्य सम्पन्न भएका छन् ।
- मातृभाषामा पर्याप्त जनशक्ति विकास गर्न नेपालका विभिन्न विश्वविद्यालयमा मातृभाषासम्बन्धी उच्च अध्ययन गर्न चाहने इच्छुक व्यक्तिलाई छात्रवृत्तिलगायत अन्य सुविधा उपलब्ध गराई उच्च अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अवसर प्रदान गरी नेपालमा बोलिने विभिन्न राष्ट्रभाषाका सक्षम जनशक्ति तयार गर्नु आवश्यक छ भनी गत वर्ष नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको र सोही आधारमा यस वर्ष अर्थ मन्त्रालयबाट आयोगले तोकेको विषयमा स्नातकोत्तर वा सोभन्दा माथिको अध्ययन, अनुसन्धान गर्न चाहने मातृभाषी विद्यार्थीका लागि शोध अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने गरी बजेट प्राप्त भएको छ ।
- मातृभाषाका वक्ताले आफ्नो मातृभाषामा शब्दकोश निर्माण गर्ने, व्याकरण तयार गर्ने, भाषिक इतिहास लेख्ने, सामग्री रचना गर्ने र प्रकाशन गर्ने, विद्यालयमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षण सिकाइ गर्ने, अड्ग्रेजी भाषाका माध्यमबाट हुने पठनपाठनलाई गुणस्तरीय मान्ने गलत धारणा परिवर्तन भई मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा पाउन पहल गर्ने, स्थानीय तहमा मातृभाषी विद्यालय सञ्चालन गर्ने जस्ता जनचेतनामूलक पक्ष कार्यान्वयनमा आएका छन् ।
- भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आयोगले गरेको सिफारिसका आधारमा हलेसी तुवाचुड नगरपालिका, खोटाडले आ.व. २०७४/०७५ देखि भाषा तथा संस्कृति संरक्षणका लागि

सार्फेदारीकार्यको महत्त्वपूर्ण सुरुवात गरेको छ ।

- २०७३ भद्रौ २३ गते स्थापना भएको आयोगले २०७३ मङ्गसिर मसान्तसम्म संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको सिंहदरबारस्थित भवनको एक कोठाबाट आफ्ना प्रारम्भिक कार्य सुरु गरेको थियो । २०७३ पुस १ गतेबाट आयोगले का.म.न.पा वडा नं. ३१ शड्खमूलस्थित एक भाडाका घरबाट आफ्नो कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ । आयोगले हाल मासिक २ लाख ३७ हजार भाडामा भवन र त्यसले चर्चेको १८ आना जग्गाबाट असहजता साथ कार्य गरिरहेको छ । सरकारी भवनको अभावमा आयोगलाई भाषा सङ्ग्रहालय, विद्युतीय अभिलेखालय र भाषा सूचना केन्द्र स्थापना गर्न कठिनाइ भएको छ । हाल भाडामा लिइएको भवनमा आयोगका सदस्यहरूको कार्यकक्ष व्यवस्थापन, बैठक कक्षको व्यवस्थापन, कर्मचारीको कार्यकक्ष आदिको व्यवस्थापन गर्न र सवारी पार्किङलगायतका कार्य गर्न समस्या भएको छ । आयोगलाई सरकारी स्वामित्वको भवन र कम्तीमा दुई रोपनी जग्गासहितको कार्यस्थल तत्काल आवश्यक रहेको छ ।
- आयोगलाई नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम अत्यन्त न्यून रहेको अवस्था छ ।
- भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ (च) मा आयोगका काम, कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत नेपालमा बोलिने मातृभाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाउन अध्ययन अनुसन्धान गरी उपयुक्त उपाय अबलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने दायित्व आयोगलाई दिइएको छ । उपर्युक्त दायित्व निर्वाह गर्ने सन्दर्भमा यस आ.व. मा आयोगबाट राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ को कार्यान्वयनको अवस्था, अवसर र चुनौतीका सम्बन्धमा आम सञ्चार क्षेत्रसित सम्बन्धित निकायहरूबाट जानकारी सङ्कलन गर्ने कार्य गरिएको छ ।
- आयोगले सातै प्रदेशमा स्थानीय तहका प्रमुख तथा उपप्रमुख, जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख तथा उपप्रमुख, प्रदेश मन्त्रालयका पदाधिकारी, कर्मचारी, विश्वविद्यालयका प्राध्यापक, विभिन्न भाषाका वक्ता एवम् भाषाविद्हरूको संलग्नतामा प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठीहरूको आयोजना गरेको थियो । सबै प्रदेशमा सम्पन्न यस्ता सङ्गोष्ठीमा प्रदेश नं. २, ३, ५ र ७ मा मुख्य मन्त्रीसहित सामाजिक विकास मन्त्री र अन्य प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रीको प्रमुख आतिथ्य रहेको थियो ।
- नेपालको संविधानको धारा ७ (३) एवम् धारा २८७ र भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को परिधिभित्र रही आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा भाषा आयोगले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आयोजना गरेका भाषा सङ्गोष्ठीहरूबाट प्राप्त सुझाव एवम् सम्बन्धित भाषाका वक्ता, भाषा विज्ञ र तीन ओटा तहका सरकारका सम्बद्ध पदाधिकारी, भाषासेवी, प्राध्यापक, शिक्षक, सरोकारवाला सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधि, पत्रकार तथा अनुसन्धाताहरूसँगको अन्तरक्रिया, छलफल, परामर्श एवम् पत्रपत्रिका आदिमा प्रकाशित लेखहरू, अनुसन्धानका प्राप्तिहरू र विगतको प्रतिवेदनसमेतका

आधारमा आयोगले निम्नबमोजिमका सिफारिस र सुभावहरू पेस गरेको छ :

(अ) सरकारी कामकाजको भाषाका सम्बन्धमा सिफारिस

१: बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने सम्बन्धमा

सिफारिस

- (क) नेपालको संविधानको धारा ५१ (ग) (७) को पालना हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारको नीति बहुभाषिक कार्यप्रणालीमा आधारित हुनुपर्छ। सार्वजनिक सेवाहरूमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोग विस्तारका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले बहुभाषिक नीति निर्माण गरी सोबमोजिमको कार्यप्रणाली विकास गर्नुपर्ने हुन्छ।
- (ख) नेपालको संविधानको धारा ३ ले नेपाली जनताको बहुभाषिक राष्ट्रको पहिचान स्थापित गरेको सन्दर्भमा नेपाली जीवन पद्धति भाषिक समावेशितामा आधारित हुनुपर्ने हुन्छ। राज्यको तर्फबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका प्रबाह गरिने सेवाहरू नेपाली जनताको भाषिक पहिचान र एकापसको सञ्चारमा बोधगम्यता कायम रहने गरी सम्प्रेषण गरिनु जरुरी हुन्छ।
- (ग) नेपालको संविधानको धारा १८(२) र १८(३) ले समानताको हकअन्तर्गत भाषाको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने प्रत्याभूति गरेअनुसार व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको कर्यप्रणालीमा नेपालका भाषिक समुदायको सहज पहुँच हुने गरी सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका सरकारहरूले संविधानसम्मत नीति निर्माण गरी सोको कार्यान्वयनको सुनिश्चित आधार तयार गर्नुपर्छ।

२: संविधान बमोजिम सरकारी कामकाजमा भाषाको प्रयोग

सिफारिस

- (क) संविधानको धारा ७(१) को पूर्ण पालना हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा नेपाली भाषा हुने सुनिश्चित आधार तयार गर्ने दायित्व सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको हुन्छ। तीन ओटै तहको सरकारी अभिलेख नेपाली भाषामा रहनु अनिवार्य हुन्छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी अभिलेख राख्दा अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धति विकास गर्नु जरुरी छ। प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरी यान्त्रिक अनुवाद प्रणाली विकास गर्ने दिशातर्फ नेपाल सरकारले पहल गर्नु जरुरी छ।
- (ख) बहुभाषिक कार्यप्रणालीअनुसार नेपालभित्र सञ्चालन हुने औपचारिक सभा, समारोह र सार्वजनिक सञ्चारका माध्यमहरूमा नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोग विस्तारमा नेपाल सरकारले जोड दिनुपर्छ। सन्तुलित रूपमा अड्डेजी भाषाको प्रयोग गर्नका लागि नेपाल सरकारबाट राष्ट्रिय भाषा नीति तर्जुमा गरिनु जरुरी छ।

- (ग) संविधानको धारा ७(१) को कार्यान्वयनको सन्दर्भमा नेपाल राज्यको तर्फबाट नेपालभित्र वा अन्य मलुकमा हुने संयुक्त राष्ट्रसङ्घलगायतका अन्तरराष्ट्रिय मञ्च वा बहुराष्ट्रिय एवम् द्विपक्षीय सभा, सम्मेलन एवम् वार्ताहरूमा कुनै तोकिएको निश्चित भाषा मात्रै प्रयोग गर्ने भन्ने प्रावधान रहेकामा बाहेक अन्य अवस्थामा नेपाली भाषाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । अनुवाद पद्धति वा दोभाषेको प्रयोग गर्ने प्रावधान विद्यमान रहेको अवस्थामा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ । नेपाल सरकारले अन्तरराष्ट्रिय मञ्चहरूमा द्विभाषिक वा एकल भाषी प्रयोगबारे नीतिगत व्यवस्था गर्नु जरुरी छ ।
- (घ) नेपालको संविधानको धारा ७(२) अनुसार नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषालाई प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र प्रदेश कानुनबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गरेमा प्रदेश तहको सरकारी कामकाजको अभिलेख सो भाषामा समेत राख्नु अनिवार्य हुन्छ ।
- (ङ) सङ्घ र प्रदेश सरकारहरूविचको अन्तरसञ्चार नेपाली भाषाका माध्यमबाट हुनुपर्छ ।
- (च) प्रदेशभित्रका स्थानीय तहहरूविचको औपचारिक अन्तरसञ्चार धारा ७(२) बमोजिमको प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा वा धारा ७(१) बमोजिम नेपाली भाषामा हुनुपर्छ । तर सरकारी अभिलेख धारा ७(१) र ७(२) बमोजिम द्विभाषिक वा बहुभाषिक हुनुपर्छ ।
- (छ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अड्गेजी भाषाको प्रयोग असन्तुलित र अस्वाभाविक रूपम बढ्दै गएको र यसबाट नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूमा प्रतिकूल प्रभाव परेको हुँदा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो सरकारी कामकाजको भाषा प्रयोग गर्दा नेपालको संविधानको धारा ७ (१) र ७ (२) को प्रावधानबमोजिम नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोग विस्तारमा जोड दिनु जरुरी छ ।

३: भाषाका आधारमा भेदभाव हुन नहुने

सिफारिस

- (क) नेपालको संविधानको धारा १८ (२) र (३) तथा धारा २७ को पालना हुने गरी सार्वजनिक सूचनामाथि अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदायहरूको पहुँच सहज बनाउन उनीहरूकै भाषामा सूचना सम्प्रेषण हुने प्रणाली प्रदेश र स्थानीय तहसम्म विस्तार गरिनु जरुरी छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले छापा तथा विद्युतीय सामग्रीको माध्यमबाट स्थानीय भाषाहरूमा सूचना सम्प्रेषण गर्ने नीति अवलम्बन गरी हरेक भाषिक समुदाय र व्यक्तिलाई भाषिक भेदभाव हुनबाट मुक्त गराउनुपर्छ ।
- (ख) नेपालको संविधानको धारा २७ बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई प्रत्याभूत गरिएको सूचनाको हक सुनिश्चित गर्न नेपालको संविधानलगायत आधारभूत कानुनहरू नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषाहरूमा समेत अनुवाद गरी भाषिक समुदाय र व्यक्तिको सूचनासम्बन्धी

हकको पूर्ण प्रत्याभूति हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबाट पहल हुनुपर्छ ।

- (ग) निजामती, न्याय, कानून, शिक्षक, सैनिक, प्रहरीलगायतका सार्वजनिक सेवाहरूको योग्यता परीक्षाको माध्यमभाषा संविधानको धारा ७(१) र ७(२) बमोजिम नेपाली भाषाका अतिरिक्त विषयवस्तुको ज्ञानसम्बन्धी पाठ्यक्रमको योग्यता परीक्षाको हकमा उम्मेदवारको प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषामा समेत परीक्षा दिन पाउने नीतिगत व्यवस्थाका लागि लोक सेवा आयोग, शिक्षक सेवा आयोग जस्ता निकायबाट कार्यनीति तय गरिनु जरुरी छ ।

४: दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्ति

सिफारिस

- (क) नेपालको संविधानको धारा १८ (२) र (३) तथा धारा ३१(४) को पालना हुने गरी दृष्टि विहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक सरकारी सेवामा ब्रेललिपि वा साड्केतिक भाषाको माध्यमबाट सूचना उपलब्ध गराउन सङ्घ, प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारले कानुनमा व्यवस्था गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा ब्रेललिपि एवम् साड्केतिक भाषा प्रयोग गर्न सक्ने सिपयुक्त जनशक्तिको व्यवस्था गरी सेवा प्रदान गर्नु जरुरी छ ।
- (ख) संविधानको धारा १८ (२) र (३) एवम् धारा २७ ले प्रत्याभूत गरेअनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सूचनाको हकलाई सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक सञ्चारका विद्युतीय प्रसारण संस्थामा साड्केतिक भाषामा समाचार तथा अन्य कार्यक्रम सम्प्रेषण गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले साड्केतिक भाषा प्रसारणको अनिवार्य व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

५: सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण

सिफारिस

प्रदेशमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषाले सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन तल दिइएजस्ता आधारहरूलाई अवलम्बन गर्न सम्बन्धित सरोकारवालासँग थप छलफल गर्नुपर्ने देखिन्दैः

- (क) प्रदेशमा भाषा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या
(ख) भाषिक पहिचान
(ग) लेखन प्रणाली
(घ) भाषाको स्तरीकरण
(ङ) भाषाको स्वीकार्यता
(छ) भाषाको ऐतिहासिकता

६: स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषा

सिफारिस

स्थानीय तहमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा नेपाली भाषाबाहेक अन्य भाषाको प्रयोग गर्दा स्थानीय तहले आयोगको सहमतिमा कानुन निर्माण गरी मातृभाषाको समेत प्रयोग विस्तार गर्ने योजना बनाई भाषाको पहिचान र समृद्धिसहितको कानुनी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

७: नीतिसम्मत शुद्ध भाषाको प्रयोग

सिफारिस

सञ्चारका माध्यमहरूले जुन भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने अनुमति पाएका छन् सो भाषाको शुद्धता तथा पूर्ण प्रयोगमा विशेष जोड दिनुपर्छ साथै उक्त भाषामा शब्द वा वाक्य उपलब्ध नभएको अवस्थामा मात्र अर्को भाषाको शब्द प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

८: सरकारी कार्यालयमा भाषाको प्रयोग

सिफारिस

- (क) नेपालको संविधानले धारा ७(१) र ७(२) बमोजिम सरकारी कार्यालयहरूमा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा नेपाली भाषा र प्रदेशले निर्धारण गरेअनुसार प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषामा अभिलेख राख्नुपर्छ । संविधानको धारा ३२ (१) ले प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुने छ भन्ने प्रत्याभूति गरेबमोजिम मातृभाषा, ब्रेललिपि र साइक्रेटिक भाषालाई सम्मानजनक स्थान दिनुपर्छ ।
- (ख) सबै सरकारी कार्यालयमा दोभाषे र साइक्रेटिक भाषाको प्रयोग गर्न सक्ने व्यक्तिको व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (ग) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले सरकारी कामका कागजात आवश्यकताअनुसार मातृभाषामा रूपान्तरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।
- (घ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका कार्यालयहरूमा नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूको शुद्ध र सम्मानजनक प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- (ङ) संविधानको धारा ७(१) र ७(२) को पूर्ण पालना हुने गरी नेपाली भाषाको मानक निर्धारण गर्ने कार्यका लागि नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानलाई जिम्मेवारी दिइनुपर्ने र प्रदेशले निर्धारण गरेको प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा एवम् प्रदेशभित्रका अन्य राष्ट्रभाषाहरूको मानक निर्धारण गर्ने कार्यका लागि प्रत्येक प्रदेशले भाषा प्रतिष्ठान गठन गरी राष्ट्रभाषाहरूको विकास र स्तरीकरणका लागि अविलम्ब कार्य प्रारम्भ गर्नु आवश्यक छ ।

(आ) भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धी सिफारिस

१: भाषा सर्वेक्षण

सिफारिस

नेपालका सबै भाषाहरूको सघन सर्वेक्षण गर्न सङ्घीय सरकारबाट भाषा आयोगलाई आवश्यक स्रोतसाधन उपलब्ध गराउनु आवश्यक छ। प्रदेश र स्थानीय सरकारले आफ्नो क्षेत्रभित्र प्रविधिको समेत यथासम्भव प्रयोग गरी भाषिक अभिलेख राख्ने कार्य सुरु गर्न जरुरी छ।

२: लोपोन्मुख भाषाको संरक्षण

सिफारिस

- (क) सबै भाषाको वर्तमान अवस्था यकिन गरी सङ्कटापन्न र लोपोन्मुख अवस्थाका भाषाको संरक्षणमा जोड दिने गरी भाषा नीति निर्माण गर्नुपर्छ। दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता मृतप्राय: अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले तत्काल विशेष कार्यक्रमको घोषणा गर्नुपर्छ।
- (ख) नेपालको संविधानको अनुसूची ५, ६, ७ र ८ मा भएको कार्य विभाजनअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले गर्नुपर्ने कार्यअन्तर्गत आआफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र निम्नानुसारका १० हजारभन्दा कम वक्ता भएका लोपोन्मुख भाषाहरूको संक्षणको सुनिश्चितताका लागि तत्काल कार्य गर्नु जरुरी छ:

(१) १००० भन्दा कम वक्ता भएका भाषाहरू:

हरियानी, जुम्ली, ल्होमी, पञ्जावी, बेलहारे, उडिया, सोनाहा, सिन्धी, डडेल्युरी, व्यासी, आसामी, राउटे, साम, मनाडे, धुलेली, फाडदुवाली, सुरेल, मालपाँडे, खरिया, कुर्माली, बराम, लिङ्खम, सधनी, कागते, जोड्खा, बनकरिया, काइके, गढवाली, मिजो, कुकी, कुसुन्डा, नागामिज, अरबी

(२) १००० देखि १०००० सम्म वक्ता भएका भाषाहरू:

याम्फु, बोटे, घले, दुमी, लाञ्चा, पुमा, दुडमाली, दार्चुलेली, अछामी, थकाली, जिरेल, मेवाहाड, साङ्केतिक, तिब्बती, मेचे, छन्त्याल, राजी, लोहारुड, छिन्ताड, गनगाई, पहरी, दैलेखी, ल्होपा, दुरा, कोच, छिलिड, जेरुड, खस, संस्कृत, डोल्पाली, हायु, तिलुड, कोई, किसान, वालिड, मुसलबान

३: भाषा संग्रहालय तथा अभिलेखालयको स्थापना

सिफारिस

नेपालमा बोलिने सबै भाषाका भाषिक विशेषताको सङ्ग्रह गरी अभिलेखालय र सङ्ग्रहालय स्थापना गर्न भाषा आयोगलाई सरकारी स्वामित्वको भवन, जग्गा उपलब्ध गराउनु अति आवश्यक

छ । साथै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले आआफ्नो क्षेत्रभित्रका भाषाहरूको संरक्षणका लागि भाषा सङ्ग्रहालय, अभिलेखालय स्थापनातर्फ पहल गर्नु जरुरी छ ।

४: आम सञ्चारका माध्यममा भाषाको प्रयोग

सिफारिस

- (क) नेपाल सरकार र प्रेस काउन्सिलले सञ्चारमा भाषाको प्रयोगसम्बन्धी नीति निर्माण गरी छापा र विद्युतीय माध्यमहरूमा भाषा संहिता लागु गर्नु नितान्त जरुरी छ ।
- (ख) सञ्चार गृहहरूले आआफ्नो सञ्चार क्षेत्रमा आवद्ध जनशक्तिका लागि भाषिक शुद्धता र भाषाको मौलिक प्रयोग सुनिश्चित र्गन्त उत्प्रेरणामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु अति नै आवश्यक छ ।
- (ग) विज्ञापनमा भाषाको प्रयोग अत्यन्त स्वच्छन्द रूपमा भएको अवस्था छ । विद्युतीय र छापाका माध्यमहरू भाषाका सन्दर्भमा बढी संवेदनशील हुनु जरुरी छ । नेपाल सरकार र प्रेस काउन्सिलले संहितामार्फत भाषाको सही र सार्थक प्रयोग सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- (घ) प्रेस काउन्सिलबाट पत्रकार आचारसंहिता, अपाङ्गतामैत्री सञ्चार निर्देशिका र बालमैत्री सञ्चार निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनु जरुरी छ ।
- (ङ) नेपालको संविधानको धारा ५१ (ग) को ७ ले बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने प्रत्याभूति गरेअनुसार नेपालका सञ्चार माध्यम एवम् सञ्चार गृहहरूले बहुभाषिक सेवा विस्तार गरी नेपालका राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोगमा जोड दिने र सङ्कटमा परेका भाषाहरूलाई प्राथमिकता दिई बहुभाषिक कार्यप्रणाली विकास गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ ।
- (च) नेपालका भाषाहरूको संरक्षण र विकासमा गोरखापत्र, रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजनले अवलम्बन गरेको नीति सकारात्मक दिशातिर उन्मुख छ । अन्य केही सञ्चार गृहहरूले नितान्त सीमित राष्ट्रभाषामा मात्रै सेवा विस्तार गरेको आवस्था छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्रोत्साहनमुखी भाषा नीति तयार गरी रेडियो, टेलिभिजन र छापाहरूलाई स्थानीय तहमा बहुभाषिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उत्प्रेरित गर्नुपर्छ ।

५: लिपि, शब्दकोश, व्याकरण र सामग्री विकास

सिफारिस

नेपालका सबै भाषाको लोक साहित्य, लेखन पद्धति तथा सामग्री विकासका लागि प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषासम्बन्धी काम गर्ने समुदाय तथा सङ्घसंस्था, विश्वविद्यालय, भाषा प्रतिष्ठानहरूसँग सहकार्य गरी लिपिको खोज तथा विकास, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण विकास एवम् सामग्री लेखन कार्य गर्ने योजना बनाउन सबै तहका सम्बद्ध निकायबिचको समन्वयका लागि नेपाल सरकारबाट पहल हुनुपर्ने देखिन्छ ।

६: भाषा नीति निर्धारण

सिफारिस

सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा भाषाको नीति निर्धारण गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारका भाषासँग सम्बन्धित निकाय, भाषाका विज्ञ, विश्वविद्यालय, भाषा प्रतिष्ठानहरू, भाषाका पाठ्य सामग्री सर्जक तथा लेखक र सरोकारवाला विज्ञहरू सम्मिलित भाषा नीति निर्धारण संयन्त्र गठन गरी कार्य विवरण तोक्नु उपयुक्त हुन्छ ।

७: भाषामा प्रविधिको प्रयोग

सिफारिस

भाषाहरूलाई लोप हुन नदिन लोकवार्ता, लोक साहित्यलगायत भाषाहरूका मूर्त तथा अमूर्त विशेषाताहरूको अभिलेखन, भण्डारणका लागि नेपाल सरकारले भाषामा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने नीति लिनुपर्छ ।

८: भाषाको शिष्ट र सम्मानजनक प्रयोग तथा आदिम नामहरूको संरक्षण

सिफारिस

- (क) कुनै भाषिक समुदाय वा भाषाका वक्ताहरूलाई लक्षित गरी उनीहरूको भाषिक लवज, बोली, उच्चारणको नक्कल गरी भावनामा चोट पुग्ने गरी प्रहर्शन, खिसिटिउरी, नक्कल वा कटाक्ष गर्न हुँदैन ।
- (ख) शुद्धीकरण वा आधुनिकीकरणको नाममा कुनै ठाउँ, बस्ती, स्थान वा नदीनाला आदिको नामकरण वा पुनः नामकरण गर्दा भाषिक इतिहास वा आदिम सभ्यता र परम्परागत पहिचान मेटिने गरी कुनै कार्य गर्नु गराउनु हुँदैन ।
- (ग) नेपालका मौलिक र ऐथाने वनस्पति, अन्नबाली, जडीबुटी, जीवजन्तु, स्थानलगायतका जैविक वा प्राकृतिक सम्पदाका नामहरू हराउदै गएको सन्दर्भमा नेपालको स्वामित्वसित जोडिएका यस्ता प्राकृतिक सम्पदाका नामहरू लोप हुन र फेर्नबाट जोगाउन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले विशेष पहल गर्नुपर्छ ।

९: शास्त्रीय भाषाको संरक्षण

सिफारिस

नेपालमा प्रचलनमा रहेका पाली, संस्कृत र भोट भाषामा रहेका मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि योजना बनाई कार्यान्वयनमा त्याउन तथा यस्ता भाषाको मौखिक तथा लिखित प्रयोग विस्तार गर्न एवम् पठनपाठनका अवसर वृद्धि गर्न नेपाल सरकारले तत्काल पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१०: परम्परागत सांस्कृतिक गाथा र लोक साहित्यको संरक्षण

सिफारिस

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषामा रहेका मौखिक गाथा, सांस्कृतिक परम्परा, लोककथा आदि लोक सम्पदा र भाषासँग सम्बन्धित विविध पक्षको संरक्षण गरी भाषालाई जीवन्त बनाउन भाषाको संरक्षण, संवर्धन नीति निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

(इ) मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन तथा शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी सुझाव

१: शिक्षा ऐन, २०२८ मा संविधानसम्मत संशोधन

सिफारिस

नेपालको संविधानको धारा ३१ (५) ले प्रत्याभूत गरेको मातृभाषामा शिक्षा पाउने मौलिक हक्को सम्मान हुने गरी शिक्षा ऐनमा पुनरबलोकन हुनु जरुरी छ ।

२: पाठ्यक्रमको व्यवस्था

सिफारिस

(क) विद्यालय तहमा सामुदायिक एवम् संस्थागत विद्यालयमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रावधानका साथै मातृभाषा विषयको रूपमा पठनपाठन अनिवार्य हुने र माधिल्लो तहसम्म लम्बीय सन्तुलन कायम गर्न मौजुदा पाठ्यक्रमको प्रावधान कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ ।

(ख) राष्ट्रभाषाहरूको पाठ्यसामग्रीमा स्थानीय ज्ञान, सिप, अभ्यास र वातावरणलाई समावेश गराई उपयोगी र व्यावहारिक बनाउन स्थानीय स्तरमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तयार गर्न स्थानीयस्तरमा क्षमता विकास गर्नुपर्छ ।

३: नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षाको पठनपाठन

सिफारिस

सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले नेपालका संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयमा नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षा विषयलाई माध्यमिक तहसम्म मातृभाषामा अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ ।

४: मातृभाषामा सामग्री विकास

सिफारिस

(क) नेपालमा बोलिने विभिन्न मातृभाषामा आवश्यकताका आधारमा बालकेन्द्रित सिन्के सामग्री विकास गर्ने तथा विदेशी भाषामा विदेशमै बनेका यस्ता सामग्रीबाट मातृभाषामा हुने भाषिक र सांस्कृतिक अतिक्रमण रोक्न नेपाल सरकारले नीतिगत निर्णय गर्नु आवश्यक छ ।

- (ख) मातृभाषामा श्रव्य दृश्य सामग्री विकास गर्दा बाह्य मुलुकका आयातीत श्रव्य दृश्य सामग्री नेपाली वा नेपालका मातृभाषामा भाष्य रूपान्तरण गर्ने र त्यस्तो रूपान्तरण गर्दा मातृभाषाको मौलिकता कायम राख्ने गरी योजना बनाउन जरुरी छ ।
- (ग) नेपालका मातृभाषामा सञ्चार सामग्री वा श्रव्य दृश्य सामग्री वा शैक्षिक सामग्री विकास गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्रोत्साहनमुखी कार्यक्रम ल्याउनु जरुरी छ ।

५: मातृभाषाको प्रयोग विस्तार

सिफारिस

- (क) नेपालको संविधानले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषालाई राष्ट्रभाषा मानेको सन्दर्भमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्रकाशित जनगणना २०६८ को प्रतिवेदनमा नेपालभित्र उत्पत्ति नभएका भाषाको समेत सूची रहेकामा नेपालभित्र बोलिने मातृभाषाको यकिन गर्न भाषा सत्यापन सर्वेक्षण गर्न आवश्यक छ ।
- (ख) आधारभूत तहमा मातृभाषा शिक्षा माध्यम र विषयका रूपमा प्रयोग गरिनुपर्छ । विषयका रूपमा मातृभाषाको पठनपाठन माथिल्ला कक्षाहरूमा निरन्तरता दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- (ग) मातृभाषामा शिक्षाको आवश्यकताबारे जनचेतना जगाउनु आवश्यक छ ।
- (घ) मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यान्वयन गर्न विद्यालयगत भाषिक सर्वेक्षण गरी विद्यालयहरूको पहिचान गरी योजनाबद्ध रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।
- (ङ) शिक्षक नियुक्तिसम्बन्धी विद्यमान प्रावधान पुनर्विचार गरी आधारभूत तहमा मातृभाषी शिक्षकको आपूर्ति गर्न मातृभाषी पृष्ठभूमिका शिक्षकलाई प्राथमिकता दिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्छ ।

(ई) भाषाहरूको आध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन सम्बन्धी सिफारिस र सुझाव

१: भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान

सिफारिस

नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई सहजीकरण गरेर, भाषिक नक्साङ्कन गरी भाषागत विवरण तयार गरेर तथा भाषा योजना बनाई सिर्जनात्मक प्रतियोगिताका माध्यमले प्रदेशका लेख्य तथा समृद्ध भाषा एवम् मौखिक परम्पराका भाषाको खोजी गरी एक भाषाको सामग्री अर्को भाषामा अनुवाद गर्ने, अनुवादकहरू तयार गर्ने, मौलिक लेखन र अनुवादकलाई पुरस्कृत गर्ने, विभिन्न भाषाका पुस्तक प्रकाशन गर्ने, सञ्चार माध्यममा प्रयोग गर्ने र देशका भाषिक सम्पदा विभिन्न भाषामा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ ।

२: भाषासम्बन्धी अनुगमन

सिफारिस

- (क) नेपालको संविधान र ऐन कानुनमा उल्लेख भएका भाषासम्बन्धी व्यवस्था एवम् भाषा आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन गर्न भाषा आयोगको क्षेत्र विस्तार गरी भाषा संयोजन संयन्त्र विकास गर्नेपाल सरकारबाट सहजीकरण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- (ख) विभिन्न विश्वविद्यालय एवम् भाषासम्बद्ध संस्थाहरूबाट यसपूर्व भाषासम्बन्धी भएगरेका कार्यहरूको प्रगति एवम् प्रतिवेदनका बारेमा आयोगलाई जानकारी गराई अध्ययन, अनुसन्धानका विद्युतीय वा मुद्रित प्रति उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्न तथा सरकारी एवम् गैरसरकारी संस्था, विश्वविद्यालय एवम् भाषा प्रतिष्ठानहरू, भाषिक समुदायले भाषासम्बन्धी कार्य गर्दा आयोगसँग समन्वय गरी कार्य गर्नेर त्यस्ता कार्यमा भाषा आयोगले अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउन सरकारले सहजीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

३: राष्ट्रभाषाहरूमा जनशक्ति विकास

सिफारिस

मातृभाषामा पर्याप्त जनशक्ति विकास गर्न नेपालका विभिन्न विश्वविद्यालयमा मातृभाषासम्बन्धी उच्च अध्ययन गर्न चाहने इच्छुक व्यक्तिलाई छात्रवृत्तिलगायत अन्य सुविधा उपलब्ध गराई उच्च अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने अवसर प्रदान गरी नेपालमा बोलिने विभिन्न राष्ट्रभाषामा सक्षम जनशक्ति विकास गराउनु आवश्यक छ ।

४: मातृभाषामा प्रशिक्षण

सिफारिस

नेपालमा बोलिने भाषाहरूमध्ये दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता भाषामा वक्ताको सङ्ख्या अत्यन्त न्यून रहेको छ । यी भाषाहरूमा मातृभाषा प्रशिक्षण कक्षा सञ्चालन गरी भाषाका वक्ता र अन्य भाषिक समुदायका वक्ताहरूलाई समेत लक्षित गरी लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण गर्न नेपाल सरकारले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक बजेट र कार्यक्रमसहित भाषा शिक्षण सिकाइ विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु जरुरी छ ।

परिच्छेदः एक

आयोगको कार्यक्षेत्र र कार्यदेश

१.१ भाषा आयोगको कार्यक्षेत्र

नेपालको संविधानको धारा २८७ मा भाषा आयोगको व्यवस्था गरिएको छ। यस व्यवस्थाबमोजिम २०७३/०५/२३ मा भाषा आयोगको गठन भएको हो। संविधानले आयोगलाई नेपाल सरकारसमक्ष सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गरी सिफारिस गर्ने दायित्व प्रदान गरेको छ। त्यस्तै, नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न भाषा आयोगलाई जिम्मेवारी तोकिएको छ। मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने जिम्मेवारी समेत भाषा आयोगलाई प्राप्त छ। साथै भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने कार्य समेत भाषा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत राखिएको छ। संविधानको धारा २८७ को उपधारा (६) बमोजिम भाषा आयोगका कार्यहरू देहायअनुसार रहेका छन्:

- (१) सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गरी नेपाल सरकारसमक्ष भाषाको सिफारिस गर्ने
- (२) भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने
- (३) मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारसमक्ष सुझाव पेस गर्ने
- (४) भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने

कार्यहरूका साथै संविधानको धारा ७(३) ले “भाषासम्बन्धी अन्य कुरा भाषा आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुने छ” भनी भाषा आयोगको कार्यक्षेत्र निकै व्यापक बनाएको छ। भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ अनुसार भाषा आयोगले निम्नलिखित थप दायित्व प्राप्त गरेको छः

- (क) नेपालमा बोलिने मातृभाषाको पहिचान गर्ने
- (ख) नेपालमा बोलिने मातृभाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहका सरकारले अपनाउनुपर्ने नीतिगत वा संस्थागत उपायहरूको बारेमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने

- (ग) नेपालमा बोलिने मातृभाषा तथा लिपिको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न तथा गराउन सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने
- (३) नेपालमा बोलिने मातृभाषा र तिनका इतिहासको अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रकाशन गर्ने
- (ड) विभिन्न समुदायको मातृभाषा तथा लिपि संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न त्यस्ता भाषाका पुस्तक प्रकाशन गर्न तथा त्यस्ता पुस्तक प्रकाशन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने
- (च) नेपालमा बोलिने मातृभाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाउन अध्ययन, अनुसन्धान गरी उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने
- (छ) राष्ट्रभाषाका भाषा विज्ञको सूची तयार गर्ने

नेपाल परापूर्व कालदेखि भाषाहरूको सङ्ग्रह स्थल रहिआएको छ। हाम्रा भाषाहरू राष्ट्रिय निधि हुन्। भाषिक विविधता नेपालको वैशिष्ट्य र पहिचान हो। तर हालसम्म भाषिक सर्वेक्षण नहुँदा नेपालमा बोलिने भाषाहरूको बारेमा हाम्रो जानकारी अत्यन्त सीमित छ। प्राप्त जानकारीअनुसार नेपालभित्र भोटबर्मेली परिवारका ६८ भाषा, भारोपेली परिवारका ५१ भाषा, आनेली परिवारको सन्थाली भाषा, द्रविड परिवारको उराँव भाषा र भाषिक परिवारको स्पष्ट पहिचान हुन नसकेको कुसुन्डा भाषा अस्तित्वमा छन्। यीमध्ये अधिकांश भाषाहरू लेख्य परम्पराको प्रारम्भिक चरणमा नै छन् र कितिपय भाषाहरू पूर्णरूपमा मौखिक परम्परामा आधारित छन्। नेपालमा भएको राजनीतिक परिवर्तनले अत्मसात गरेको सङ्घीयता र संविधानको कार्यान्वयन यिनै भाषाहरूको जगमा जोडिएको छ।

१.२ नेपालका भाषाहरूको स्थिति

१.२.१ पृष्ठभूमि

वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार नेपालमा १२३ भाषा बोलिन्छन्। जनगणनाको इतिहास हेर्दा नेपालमा वि.सं. २००९/२०११ मा ४४ भाषा, वि.सं.२०१८ मा ३६ भाषा, वि.सं. २०२८ मा १७ भाषा, वि.सं.२०३८ मा १८ भाषा, वि.सं.२०४८ मा ३१ भाषा, वि.सं. २०५८ मा ९२ भाषा र वि.सं.२०६८ मा १२३ भाषा अभिलेखमा रहेको कुरा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका प्रतिवेदनहरूले देखाउँछन्। नेपालमा भारोपेली परिवारका भाषाहरू बोल्ने वक्ताहरूको सङ्ख्या ८२.०६ प्रतिशत र भोट बर्मेली परिवारका भाषाहरू बोल्ने वक्ताहरूको सङ्ख्या १७.४६ प्रतिशत रहेको कुरा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको अभिलेखबाट थाहा हुन्छ। नेपालमा बोलिने १९ भाषा एक लाखभन्दा बढी वक्ता भएका छन् जुन वक्ताहरूको सङ्ख्याका आधारमा नेपालको जनसङ्ख्याको ९६ प्रतिशत जति हुन आउँछ। एक हजारदेखि दस हजारसम्मको वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरू ३७ छन् भने एक हजारभन्दा कम वक्ता भएका भाषाहरू पनि ३७ छन्। मौखिक परम्परामा आधारित रहेका र अत्यन्त थोरै वक्ता भएका दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता भाषाहरू लोप हुनै लागेको अवस्था छन्। पूर्वीय ज्ञान र नेपालको धरोहरका

रूपमा रहेका पाली, भोट, संस्कृत जस्ता शास्त्रीय भाषाहरू सङ्कटग्रस्त छन् । नेपालमा प्रचलनमा रहेका साइकेतिक भाषाहरू समेत सङ्कटमा परेका छन् ।

नेपालको संविधानको धारा ६ मा नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् भनी उल्लेख छ, भने धारा ७(१) मा देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा हुने छ भन्ने उल्लेख छ ।

वि.सं. २०६८ को जनगणनाको तथ्याङ्कनुसार नेपाली भाषाका मातृभाषी वक्ताहरूको सङ्ख्या ४४.६ प्रतिशत रहेको छ । दोस्रो भाषाका रूपमा ३२.८ प्रतिशतले नेपाली भाषा प्रयोग गरेको देखिन्छ । नेपाली भाषा हिमाली प्रदेशमा ४.१६ प्रतिशत, पहाडमा २७.२९ प्रतिशत र तराईमा १३.१९ प्रतिशत मानिसले बोलेको पाइन्छ ।

भाषा आयोगले २०७३/७४ को पहिलो वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष २०७४/०५/२३ मा पेस गरिसकेको छ । भाषा आयोगले आफ्नो कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तुत गरेका २२ ओटा सिफारिस र सुभावहरूको कार्यान्वयन गर्नेतर्फ नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण गर्दै आएको छ । भाषा आयोग ऐन संसद्बाट पारित हुनु र आयोगले दिएका केही सिफारिसहरूको कार्यान्वयनतर्फ पहल गरिनु सकारात्मक पक्ष रहेको अनुभूति भाषा आयोगले गरेको छ । तर भाषा आयोगले संवैधानिक प्रावधानबमोजिम पूर्णता नपाउँदा आयोगको प्रभावकारिता सीमित हुन गएको छ ।

संविधानको धारा २८७ र भाषा आयोग ऐन, २०७४ को प्रावधानअनुसार भाषा आयोगलाई प्राप्त अधिकार र विनियोजित बजेट र स्वीकृत कार्यक्रमबमोजिम आ.व. २०७४/७५ मा निम्नलिखित कार्यहरू सम्पादन गरिएका छन्:

(क) सरकारी कामकाजका भाषाको रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने अधारहरूको निर्धारणका सम्बन्धमा

सङ्घ र सातओटै प्रदेशमा सङ्गोष्ठीहरूको आयोजना गरी सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने अधारहरूको सन्दर्भमा विचार सङ्कलन गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

(ख) भाषाहरूको संरक्षण र संवर्धन र विकासका सम्बन्धमा

२९ ओटा भाषाहरू (हाय, सुरेल, साम्पाड, बेलहारे, जेरुड, लाप्चा, बोटे, दराई, राउटे, दुरा, कुमाल, ल्होमी, कुसुन्डा, किसान, राजी, व्यासी, राजवंशी, तिलुड, उराव, सोनाहा, दनुवार, जुम्ली, मेचे, भोजपुरी, स्युवा, मगही, याक्खा, छन्त्याल, थकाली) को वर्णनिर्धारण, शब्दसङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, भाषिक इतिहास लेखन, व्याकरण लेखन, पाठ सङ्कलनलगायतका कार्य गरी विद्युतीय अभिलेखनका आधारमा समेत भाषागत विवरण तयार गरिएको छ ।

समाज भाषा वैज्ञानिक दृष्टिले अध्ययन हुन नसकेका थप १५ ओटा भाषा(व्योल्मो, ल्होमी, बाहिड, दैलेखी, मुस्लिम, पहरी, डोल्पो, मनाडे, बनकरिया, पोइके, माडवाडी, सेके, कुर्माली, कुके र नुब्री) को सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

शास्त्रीय भाषाहरूको यथार्थ स्थितिहरूको समीक्षा गर्न नेपालमा सङ्कटपूर्ण स्थितिमा रहेका पाली, संस्कृत र भोट भाषाहरूको अभिलेखन तयार गर्ने कार्य गरिएको छ ।

(ग) मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन र शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यताका सम्बन्धमा

प्रदेशहरूको समेत प्रतिनिधित्व रहने गरी स्थानीय सरकारको सहकार्यबाट १० ओटा भाषाहरू (रानाथारु, अथार मगर, अवधी, गुरुड, नेपाल भाषा, तामाड, चेपाड, मैथिली, शेर्पा र लिम्बु) मा नक्साङ्कन, स्तर मापन र शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यतासम्बन्धी कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

मौखिक परम्परा भएका १५ ओटा भाषाहरू (कुलुड, मगही, चाम्लिड, गोपाली, थामी, काइके, अथार मगर, राना थारु, वाम्बुले, बज्जिका, जिरेल, सुनुवार, बराम, सन्थाल, माझी) मा भाषिक समुदायसँगको सहकार्यबाट मातृभाषाको प्रयोग विस्तारका लागि लोकवार्ता सामग्री तयार गरिएको छ ।

(घ) भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनका सम्बन्धमा

नेपालका भाषाहरूमा अपसरणको प्रभाव अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ ।

भाषा नीति र कार्यान्वयनको सम्बन्धमा सञ्चार क्षेत्रमा भाषाहरूको प्रयोगसम्बन्धी अध्ययन गरिएको छ ।

भाषामा प्रविधिको प्रयोग विस्तारका लागि विद्युतीय अभिलेखन र अन्तरभाषा अनुवाद पद्धति निर्माण गर्ने कार्य थालनी गरिएको छ ।

युनेस्कोको प्राविधिक सहयोगमा प्रदेश नं ७ का भाषाहरूको अभिलेखनसम्बन्धी अध्ययन गरिएको छ ।

भाषा आयोग ऐन, २०७४ मा तोकिएका कार्यहरूलाई समेत आधार लिई आयोगले मातृभाषाहरूको पहिचान गर्ने, मातृभाषाहरूको संरक्षणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारसितको सहकार्यमा अन्तरक्रिया गर्ने र भाषाहरूको लिपि संरक्षण तथा वर्णनिर्धारण गर्ने कार्यहरूको थालनी गरेको छ । साथै भाषाहरूको इतिहास लेखन गर्ने, मातृभाषाका सामग्री प्रकाशनका लागि प्रोत्साहन गर्ने, भाषामा प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने र भाषाका विज्ञहरूको पहिचान गरी सूचीकृत गर्ने कार्यमा भाषा आयोगले क्रियाशीलता बढाएको छ ।

मुलुक सङ्घीय संरचनामा परिवर्तन भएपछि नेपालमा ६ महानगरपालिका, ११ उपमहानगरपालिका, २७६ नगरपालिका र ४६० गाउँपालिका गरी ७५३ स्थानीय तह रहेका छन्। आयोगले सात ओटै प्रदेशका स्थानीय तह, तिनको भाषिक अवस्था, स्थान, जनसङ्ख्या र सम्बन्धित तहमा पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग हुने भाषा र तिनका वक्ता सङ्ख्या समेटी केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको सहकार्यमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क तयार गरी प्रकाशन गरेको छ।

तालिका नं. १: नेपालमा बोलिने एक लाखभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएका भाषाहरू

क्र. स.	भाषाहरू	मातृभाषीहरूको सङ्ख्या	मातृभाषीहरू (प्रतिशतमा)	क्र. स.	भाषा	मातृभाषीहरूको सङ्ख्या	मातृभाषीहरू (प्रतिशतमा)
१	नेपाली	११८२६९५३	४४.६४	११	अवधी	५०९७५२	१.८९
२	मैथिली	३०९२५३०	११.६७	१२	लिम्बु	३४३६०३	१.३०
३	भोजपुरी	१५८४९५८	५.९८	१३	गुरुड	३२५६२२	१.२३
४	थारु	१५२९८७५	५.७७	१४	बैतडेली	२७२५२४	१.०३
५	तामाङ्ग	१३५३३११	५.११	१५	राई	१५९९१४	०.६०
६	नेवारी	८४६५५७	३.२०	१६	अछामी	१४२७८७	०.५४
७	बज्जिका	७९३४१६	२.९९	१७	बान्तवा	१३२५८३	०.५०
८	मगर	७८५३३०	२.९८	१८	राजवंशी	१२२२१४	०.४६
९	डोटेली	७८७८२७	२.९७	१९	शेर्पा	११४८३०	०.४३
१०	उर्दु	६९१५४६	२.६१	२०	जम्मा	२६४९४५०४	१५.९१

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

तालिका नं. २ नेपालमा बोलिने एक हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषाहरू

क्र.स.	भाषाहरू	मातृभाषीहरू	क्र.स.	भाषाहरू	मातृभाषीहरू
१	हरियानी	८८९	२०	खरिया	२३८
२	जुम्ली	८५१	२१	कुर्माली	२२७
३	ल्होमी	८०८	२२	बराम	१५५
४	पञ्जावी	८०८	२३	लिङ्गिम	१२९
५	बैलहारे	५९९	२४	सधनी	१२२

६	उडिया	५८४	२५	कागते	१९
७	सोनाहा	५७९	२६	जोड़खा	८०
८	सिन्धी	५१८	२७	बनकरिया	६९
९	डडेल्खुरी	४८८	२८	काइके	५०
१०	व्यासी	४८०	२९	गढवाली	३८
११	आसामी	४७६	३०	फ्रेन्च	३४
१२	राउटे	४६१	३१	मिजो	३२
१३	साम	४०१	३२	कुकी	२९
१४	मनाडे	३९२	३३	कुसुन्डा	२८
१५	धुलेली	३४७	३४	रसियन	१७
१६	फाइदुवाली	२९०	३५	स्पेनिस	१६
१७	सुरेल	२८७	३६	नागामिज	१०
१८	मालपाँडे	२४७	३७	अरबी	८
१९	चिनियाँ	२४२			

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

प्रदेशगत रूपमा बोलिने भाषाहरूको अवस्था यसप्रकार रहेको छ:

तालिका नं. ३: प्रदेशगत रूपमा मातृभाषा बोलनेको भाषा सङ्ख्या

विवरण	प्रदेश १	प्रदेश २	प्रदेश ३	गण्डकी प्रदेश	प्रदेश ५	कर्नाली प्रदेश	प्रदेश ७
१ लाखभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएका भाषा	१०	७	४	४	६	१	५
१० हजारदेखि १ लाख जनसङ्ख्या भएका भाषा	२४	४	१२	४	५	२	३
१० हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषा	७२	७८	९७	८०	७४	५२	७७
जम्मा	१०६	८९	११३	८८	८५	५५	८५

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

१.३. स्थानीय तहमा भाषाको स्थिति

मुलुक सङ्घीय संरचनामा परिवर्तन भएपछि कायम नेपालमा ६ महानगरपालिका, ११ उपमहानगरपालिका, २७६ नगरपालिका र ४६० गाउँपालिका गरी ७५३ स्थानीय तहको प्रदेशगत विवरण यसप्रकार छः

तालिका नं. ४: स्थानीय तहको प्रदेशगत विवरण

प्रदेश नं	म.न.पा.	उ.म.न.पा.	न.पा.	गा.पा.	जम्मा
१	१	२	४६	८८	१३७
२	१	३	७३	५९	१३६
३	३	१	४१	७४	११९
गण्डकी	१	-	२६	५८	८५
५	-	४	३२	७३	१०९
कर्नाली	-	-	२५	५४	७९
७	-	१	३३	५४	८८

स्रोत: नेपाल राजपत्र

१.४ भाषा आयोगको सचिवालयको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७३/११/२५ को निर्णयानुसार भाषा आयोगको सङ्गठन सरचना स्वीकृत हुँदा आयोगको कार्य प्रकृति देहायअनुसार तय गरिएको छः

१.४.१ नीतिगत कार्य

१.४.१.१ भाषासम्बन्धी नीतिहरू तर्जुमा गर्ने, पुनरवलोकन र परिमार्जनसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.१.२ भाषासम्बन्धी ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि र कार्यप्रणाली निर्धारण गर्ने

१.४.१.३ नेपाल सरकारका अन्य आयोग निकायसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने

१.४.२ नियमनसम्बन्धी कार्य

१.४.२.१ भाषाको संवर्धनका लागि स्थापित संस्थाहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन, प्रोत्साहन, सम्मान, पुरस्कारसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.२.२ संविधानका मौलिक हक र कर्तव्य, निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.२.३ नेपाल सरकारको कार्यविभाजन नियमावलीमा उल्लिखित कार्य गर्ने

१.४.३ समन्वयसम्बन्धी कार्य

१.४.३.१ भाषासँग सम्बन्धित सङ्घसंस्थासँग समन्वय गर्ने कार्य गर्ने

१.४.४ अनुगमन र मूल्यांकनसम्बन्धी कार्य

१.४.४.१ आयोगका र यसअन्तर्गतका कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने

१.४.४.२ आयोगका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने, कार्यान्वयनको अखिलयारी दिने, अनुगमन र मूल्यांकनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने

१.४.४.३ आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको सुपरिवेक्षण तथा समीक्षा गर्ने

१.४.४.४ सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट भएगरेका भाषासम्बन्धी कार्यहरूको समन्वय तथा अनुगमन गर्ने

१.४.५ सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्य

१.४.५.१ भाषाको संरक्षण र प्रवर्धनसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.५.२ भाषासम्बन्धी सामग्री प्रकाशन एवम् प्रचार प्रसारसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने

१.४.५.३ जनचेतनामूलक सूचना प्रवाहसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने

१.४.५.४ भाषासम्बन्धी विभिन्न दिवस र कार्यक्रम आयोजना गर्ने

१.४.५.५ भाषासम्बन्धी कार्य गर्ने व्यक्ति एवम् संस्थालाई सहजीकरण एवम् सहयोग गर्ने

१.४.६ अनुसन्धानमूलक कार्य

१.४.६.१ भाषिक प्रवर्धनका क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.६.२ भाषा एवम् भाषिकाहरूको पहिचान र विकाससम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.६.३ भाषिक तथा साहित्यिक सम्पदाहरूको संरक्षण, प्रवर्धनसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.६.४ लोपोन्मुख भाषा तथा भाषिकाहरूको खोज, अनुसन्धान, अध्ययन, संरक्षण, सूचीकरणसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.६.५ भाषाहरूको लिपि, व्याकरण, शब्दकोश, स्तरीकरण एवम् भाषा साहित्य विकाससम्बन्धी कार्य गर्ने

१.४.७ दैनिक प्रशासन सञ्चालन

१.४.७.१ कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी कार्य गर्ने

- १.४.७.२ आर्थिक प्रशासन र खर्च व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने
- १.४.७.३ अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने
- १.४.७.४ सूचना व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने
- १.४.७.५ भाषाक्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरूको निरीक्षण, अनुगमन, नियन्त्रण र निर्देशन दिने कार्य गर्ने
- १.४.७.६ सुशासन ऐन तथा सूचनाको हक कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्य गर्ने
- १.४.७.७ भाषिक अधिकारसम्बन्धी कार्य गर्ने

१.५ आयोगको सचिवालय

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०७३/११/२५ मा स्वीकृत मौजुदा सङ्गठनमा परिवर्तन भई नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को २०७५/३/३२ को निर्णयअनुसार भाषा आयोगको सचिवालयको प्रमुखका रूपमा नेपाल शिक्षा सेवा, शिक्षा प्रशासन समूह, रा.प. प्रथम श्रेणीका सचिव रहने व्यवस्था छ। सचिवको निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा निम्नानुसारका शाखा रहने व्यवस्था गरिएको छ:

१.५.१ प्रशासन तथा मानव संसाधन विकास शाखा

- (क) आर्थिक प्रशासन एकाइ
- (ख) कर्मचारी प्रशासन एकाइ
- (ग) कानुन तथा फैसला कार्यान्वयन एकाइ

१.५.२ योजना, अनुगमन तथा सिफारिस शाखा

१.५.३ भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखा

१.५.४ मातृभाषा शिक्षा शाखा

१.५.५ अध्ययन अनुसन्धान तथा प्रदेश समन्वय शाखा

१.५.६ भाषा तथा सूचना प्रविधि शाखा

भाषा आयोगमा राजपत्राङ्कित प्रथम, द्वितीय र तृतीय श्रेणी तथा राजपत्रअन्कित प्रथम श्रेणी, हल्का सवारी चालक, कार्यालय सहयोगी, माली र कुचीकार गरी ४९ जनाको दरबन्दी स्वीकृत भएको छ। हल्का सवारी चालक, कार्यालय सहयोगी, माली र कुचीकार करार सेवाबाट लिने व्यवस्था गरिएको छ।

द्रष्टव्यः सेवा करार भन्नाले स्वीकृत स्थायी दरबन्दीबाट नपुग भएका पदहरूमा करारबाट काम गराउन आवश्यक पर्ने जनशक्तिका लागि बजेटसहित सृजना भएको पदलाई बुझिन्छ । यस्तो पद सम्बन्धित निकायबाट प्रस्तावित सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणसँगै प्रस्ताव गरी अर्थ मन्त्रालय र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको सहमति समेतको आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत हुने गर्दछ । यसप्रकार कायम रहेको पदमा समान तह र श्रेणीका कर्मचारीहरू सरुवा वा बढुवाद्वारा पदपूर्ति गर्न पाइने छैन ।

१.६ भाषा आयोगको कार्य सम्पादन प्रक्रिया

१.६.१ निर्णय तथा कार्यान्वयन प्रक्रिया

भाषा आयोगले आफ्ना कार्य सम्पादन गर्न सोपान पद्धतिलाई अवलम्बन गरेको छ । आयोगका नीतिगत निर्णयहरू आयोगबाट हुने गरेका छन् । आयोगका बैठकहरू आवश्यकताअनुसार बस्ने गरेका छन् ।

आयोगमा सचिवबाट कार्यसूची प्रस्तुत भई छलफलपश्चात् निर्णय गर्ने कार्यविधि अपनाइएको छ । आयोगका निर्णयका आधारमा आयोगका सचिवबाट कार्यकारी निर्णय गरिन्छ । नीतिगत निर्णयका लागि कार्यसूची पद्धति र कार्यकारी निर्णयका लागि टिप्पणी र आदेश पद्धति अवलम्बन गरिएको छ ।

भाषा आयोगका कार्यलाई सहजतापूर्वक सम्पादन गर्न तथा आयोगको परामर्शदातृ विज्ञ तथा प्राज्ञिक सञ्जाल विकास गर्न सल्लाहकार समूह (गठन तथा सञ्चालन) कार्यविधि, २०७३ निर्माण भई आयोगको मिति २०७३/०९/२४ को निर्णयबाट स्वीकृत भएको छ ।

आयोगले आफ्ना कामलाई सहजीकरण गर्न विभिन्न भाषाका विज्ञहरूको सूची तयार गरेको छ । हालसम्म नेपालमा बोलिने ७५ भाषाका संस्थागत ४७ र व्यक्तिगत २१५ जनाको विज्ञ सूची तयार भइसकेको छ । भाषासम्बन्धी काम गर्दा आयोगले आवश्यकताअनुसार विज्ञहरूको राय परामर्श लिने गरेको छ ।

आयोगले संवैधानिक दायित्वअन्तर्गत पर्ने कामको सम्पादनका लागि भाषासित सम्बन्धित सरोकारवाला र विज्ञहरू समिलित अन्तरक्रिया, सङ्गोष्ठी र कार्यशालालाई पनि आफ्नो कार्यप्रक्रियामा समेटेको छ । यस्तो प्रक्रिया सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अवलम्बन गरिएको छ ।

१.६.२ आयोगका अवसर

नेपालको संविधानको धारा २८७ अनुसार भाषा आयोग गठन हुनु आफैमा एउटा महत्त्वपूर्ण अवसरको रूपमा लिइएको छ । आयोगको स्थापनासँगै विभिन्न विश्वविद्यालय, प्रज्ञा प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति महासङ्घ र प्रतिष्ठान, युनेस्को, राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था

र भाषासम्बन्धी काम गर्ने सङ्घसंस्थासँगको सहकार्यमा काम सुरु भएका छन् भने आयोगले सबै भाषाको सही जानकारी सङ्कलन गर्ने र भाषिक समुदायमा अपनत्वको भावना जगाउन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सम्बन्धित भाषाका वक्ता र विज्ञहरूको सञ्जाल विकास गरेको छ ।

भाषाको संरक्षण, संवर्धनमा सवैधानिक प्रयास सुरु भएकाले आयोगप्रति भाषाका सम्बद्ध सङ्घसंस्था तथा भाषाका वक्ताहरूले सकारात्मक भाव प्रकट गरेका छन् । बहुभाषिक समाजमा भाषाप्रतिको सचेतना विकास भई व्यक्ति र भाषिक समुदायको जागरूकता र सहभागिता वृद्धि भएको छ । विश्वविद्यालय, अनुसन्धान केन्द्र, शिक्षा मन्त्रालय एवम् विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूबाट विगतमा भए गरेका कार्यले संस्थागत रूपमा निरन्तरता पाउने आधार तयार भएको छ, र अध्ययन अनुसन्धानबाट भएका प्राप्तिहरूलाई भाषा आयोगले ग्रहण गरी कार्यान्वयनको मार्गचित्र तयार गरेको छ ।

आयोगले ७५३ स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क तयार गरिसकेकाले भाषाको संरक्षण, संवर्धन गर्न, मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यताको अध्ययन गर्न र राष्ट्रभाषाहरूको सरकारी कामकाजमा प्रयोग विस्तार गर्न सन्दर्भ स्रोत उपलब्ध भएको छ ।

१.६.३ आयोगका चुनौती

भाषा आयोगले आफ्नो सवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने कार्यमा नीतिगत, प्रक्रियागत र व्यावहारिक चुनौती देखा परेका छन् । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा नेपालभित्र बोलिने १२३ भाषाहरू समावेश छन् । नेपालको सवैधानिको धारा ६ मा नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषा राष्ट्रभाषा हुन् भनिएको छ । तर, नेपालमा बोलिने भाषाको सूचीमा केही अन्तरराष्ट्रिय भाषाहरू समेत समावेश भएका छन् । भाषिक समुदायको आफ्नो सम्पूर्ण जनसङ्ख्या र भाषाका वक्ताको तथ्याङ्कबिच समेत अन्तर देखिएको छ । भाषाको तथ्याङ्क सत्यापन गर्ने र यथार्थ परक वक्ताको सङ्ख्या किटान गर्ने कार्य निकै चुनौतीपूर्ण रहेको छ । यसका लागि सघन भाषिक सर्वेक्षण गर्नु नितान्त जरुरी छ ।

देशभित्र मातृभाषाको क्षेत्रमा काम गर्ने सम्बन्धित भाषाका व्यक्ति तथा संस्थाको उपलब्धता पनि सीमित छ । लोप हुन लागेका भाषाको अध्ययन गर्न र सम्बन्धित भाषाका विज्ञको संलग्नतामा प्राज्ञिक अनुसन्धान गर्न निकै कठिन कार्य साबित भएको छ । भाषाका वक्ताहरू छरिएर रहेका र वक्ताहरूले थातथलो समेत छोडिसकेका कारण भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विकास र संरक्षण गर्ने कार्य जटिल बन्दै गएको छ । अद्यावधिक भाषागत तथ्याङ्कको अभाव रहेको अवस्थामा तथ्याङ्कको विश्वसनीयता कायम राख्ने र सत्यापन गर्ने कार्य अत्यन्त चुनौतीपूर्ण छ ।

१.६.४ आयोगको मार्गचित्र

भाषा आयोगले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्नका लागि पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र तयार गरेको छ । भाषा आयोगले प्राप्त गरेका संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न र योजनाबद्ध कार्यपद्धति निर्माणमा मार्गचित्रबाट टेवा पुगेको छ । यसका आधारमा कार्य गर्दा भाषा आयोग नेपालका सबै भाषाहरूको प्रविधियुक्त अभिलेखन गर्न सक्ने अवस्थामा पुग्ने विश्वास लिइएको छ । मार्गचित्रले नेपालका सबै भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान एवम् संरक्षण, संवर्धन गर्ने कार्यका लागि आधार प्रदान गरेको छ । यसका माध्यमबाट पाँच वष्टिमित्रमा सरकारी कामकाजका भाषा निर्धारणका आधार तय गरी नेपाल सरकारसमक्ष भाषाको सिफारिस गर्ने कार्य सहज हुने छ । योजनाबद्ध रूपमा विभिन्न भाषाका शब्दकोश निर्माण गर्न, व्याकरण लेखन कार्य गर्न, भाषागत सामग्री प्रकाशन गर्न र भाषाको अभिलेखन गर्न यसबाट सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

मार्गचित्रबाट मातृभाषाको स्तर मापन गरी शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोग सम्भाव्यताका क्षेत्र पहिचान गर्न आधार मिल्ने छ । यसले भाषिक सूचना सङ्कलन तथा प्रशोधनका लागि प्रक्रिया तय गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । विभिन्न मुलुकका भाषासम्बन्धी असल अभ्यासको उपयोग गर्न समेत मार्गचित्र उपयोगी हुने देखिन्छ ।

परिव्येदः दुई

आयोगको वार्षिक कार्यक्रमको कार्यान्वयन विवरण तथा लागत खर्च

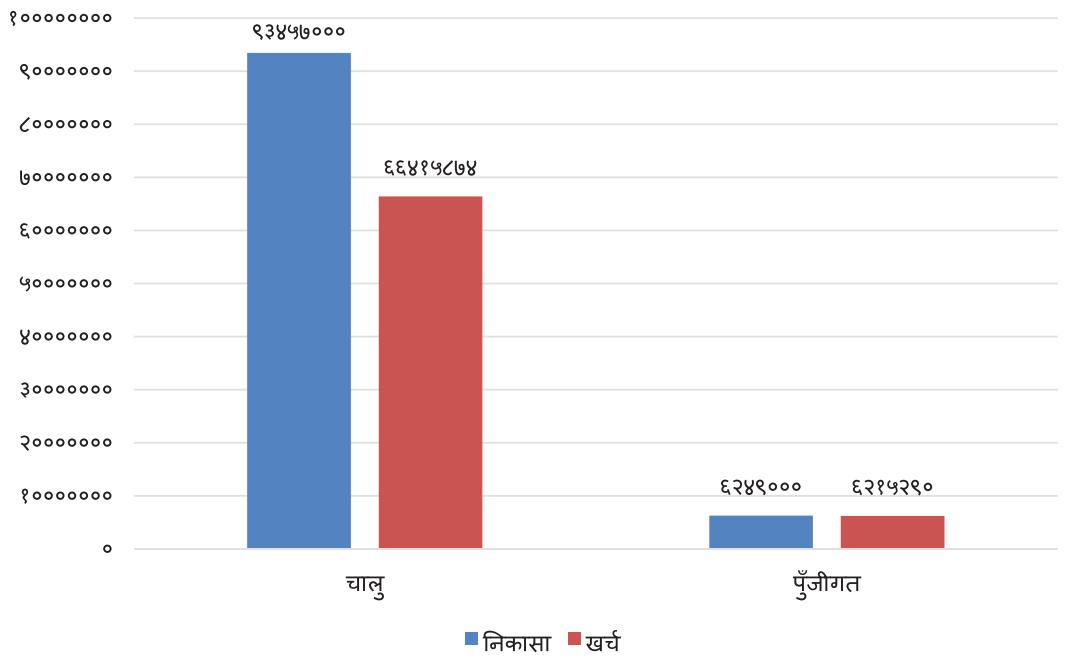
२.१ विनियोजित बजेट, निकासा र खर्च

आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा आयोगका लागि पुँजीगत खर्च र चालु खर्च शीर्षकअन्तर्गत ९९७०६०००/- विनियोजित भएकामा ६६४९५८७४/- निकासा भई खर्च भएको छ । आयोगको विनियोजित बजेट, खर्च र बाँकी रकमको विवरण तालिका ५ मा दिइएको छ ।

तालिका नं.: ५ विनियोजित बजेट, निकासा र खर्च

क्र.स.	कार्यालयको नाम	वार्षिक बजेट	निकासा	खर्च
१	भाषा आयोग	ब.शी.न. ३२५०२५३ ९३४५७००००/-	ब.शी.न. ३२५०२५४ ६२४९००००/-	ब.शी.न. ३२५०२५३ ६२४९००००/- चालु जम्मा ६६४९५८७४/- पुँजीगत जम्मा ६२९५२९०.०४/-

आ.व. २०७४/०७५ को वार्षिक निकासा र खर्च रकम

२.२. चालु खर्चको कार्यक्रम र प्रगति

आयोगलाई यस वर्षमा चालुतर्फ प्राप्त बजेट र प्रगति विवरण तालिका ६ मा दिइएको छः

तालिका नं ६: चालु खर्चको कार्यक्रम र प्रगति

भाषा आयोगको आ.व. २०७४।०७५ चालु खर्चअन्तर्गतको वार्षिक प्रगति विवरण

क्र.सं.	कार्यक्रम/ क्रियाकलापहरू			चालु वर्ष (२०७३/०७४) को स्थीकृत बजेट रु	जम्मा वार्षिक खर्च रु	वार्षिक प्रगति (प्रतिशतमा)	खर्च नभएको रकम
	ब.उ.शी.नं	ख.शी.नं	चालुतर्फको क्रियाकलापहरू				
१	३२५०२५३	२११११	तलब	२०३१९०००.००	९३९३८९.३०	४६.२६	१०११९६९.७०
२	३२५०२५३	२१११३	महँगी भत्ता	४८००००.००	२३६०००.००	४९.१७	२४४०००
३	३२५०२५३	२१११९	अन्य भत्ता	२१६००००.००	८३५२५०.००	३८.६७	१३२४७५०
४	३२५०२५३	२११२१	पोसाक	३०००००.००	१४२५००.००	४७.५०	१५७५००
५	३२५०२५३	२२१११	पानी तथा बिजुली	४९८०००.००	४२३५००.००	८५.०४	७४५००
६	३२५०२५३	२२११२	सञ्चार महसूल	५८६०००.००	५३८१११.००	९१.८३	४७८८९
७	३२५०२५३	२२१२१	घरभाडा	२९७००००.००	२६४४०००.००	९५.७६	१२६०००
८	३२५०२५३	२२१२२	अन्य भाडा	४८००००.००	०.००	०.००	४८००००
९	३२५०२५३	२२२११	इन्धन	१४२४०००.००	११५०१५३.७१	८०.८३	२७३०४६.२९
१०	३२५०२५३	२२२१२	सञ्चालन तथा मर्मतसम्भार	५०००००.००	४९९९२८.३२	९९.९९	७२
११	३२५०२५३	२२२१३	विमा	१८९०००.००	७४३०१.००	३९.३१	११४६९९
१२	३२५०२५३	२२३११	कार्यालय सम्बन्धी खर्च	१५०००००.००	१४९६६६६.१४	९९.७८	३३३४
१३	३२५०२५३	२२३१३	पुस्तक तथा सामग्री खर्च	५०००००.००	४९७६९८.००	८३.५२	८२३८२
१४	३२५०२५३	२२४११	सेवा र परामर्श खर्च	१५०००००.००	७५५००.००	५.०३	१४२४५००
१५	३२५०२५३	२२४१२	अन्य सेवा शुल्क	३५२४०००.००	११९५२०१.००	५६.६२	१५२८७९९
१६	३२५०२५३	२२५११	कर्मचारी तालिम	८०००००.००	७३४२७०.००	९९.७८	६५७३०
१७	३२५०२५३	२२५१२	केन्द्रस्तरीय भाषासम्बन्धी गोष्ठी	११००००.००	११००००.००	१००.००	०
१८	३२५०२५३	२२५१२	प्रदेशस्तरीय भाषासम्बन्धी गोष्ठी	२१०००००.००	१८१५७२२.००	८६.४६	२८४२७८
१९	३२५०२५३	२२५२२	समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण	३७५००००.००	३३३११९४.५०	८८.८३	४१८८०६

२०	३२५०२५३	२२५२२	विद्यालयमा भाषा सर्वेक्षण र भाषिक नव्याइकन	२५०००००.००	२२३६८६.५०	८९.४७	२६३१४४
२१	३२५०२५३	२२५२२	सरकारी कामकाजको रूपमा मान्यता पाउनुपर्ने आधार तयारी	२१०००००.००	२०२९८२४.००	९६.६६	७०१७६
२२	३२५०२५३	२२५२२	भाषा आयोगको मार्गचित्रसम्बन्धी कार्ययोजना निर्माण र तयारी	२१०००००.००	१८०००९९.००	८५.७२	२९९९०९
२३	३२५०२५३	२२५२२	मातृभाषाको स्तर पहिचानका लागि अध्ययन	२५०००००.००	१४६२४८७.४३	५८.५०	१०३७५१३
२४	३२५०२५३	२२५२२	शिक्षामा मातृभाषाको स्तर पहिचानसम्बन्धी सम्भाव्यता पहिचान	३००००००.००	२५७३६२५.००	८५.७९	४२६३७५
२५	३२५०२५३	२२५२२	लोपोन्मुख २ ९ भाषाका लागि अभिलेखीकरण	२१००००००.००	१६२३९९८०.००	७७.३३	४७६००२०
२६		२२५२२	भाषाको परिवर्तन प्रवृत्तिको अध्ययन	१००००००.००	८८७७००.००	८८.७७	११२३००
२७	३२५०२५३	२२५२२	१० भाषासम्बन्धी सृजनात्मक प्रतियोगितात्मक कार्यक्रम	२५०००००.००	२३०९५०८.९०	९२.३८	१९०४९३
२८	३२५०२५३	२२५२९	भाषा अभिलेखन केन्द्र तथा प्रयोगशाला	७५०००००.००	७४५५३३३.२०	९९.४०	४४६६७
२९	३२५०२५३	२२५२९	भाषासम्बन्धी केन्द्रीय तथा प्रदेशस्तरीय प्रचारप्रसार कार्यक्रम	२००००००.००	१७७५७८५.००	८८.७९	२२४२१५
३०	३२५०२५३	२२६११	अनुगमन मूल्याइकन खर्च	१४८७०००.००	१४४७५०.००	६३.५३	५४२२५०
३१	३२५०२५३	२२६१२	भ्रमण खर्च	१६०००००.००	१०१४००.००	६.३४	१४९८६००
३२	३२५०२५३	२२७११	विविध खर्च	४८००००.००	४७८४३०.००	९९.६७	१५७०
जम्मा				१३४५७०००.००	६६४१५८७४.००	७१.०७	२७०४११२६

२.३ पुँजीगत खर्चअन्तर्गत प्राप्त कार्यक्रम तथा वार्षिक प्रगति

आयोगलाई पुँजीगत खर्चअन्तर्गत प्राप्त कार्यक्रम तथा वार्षिक प्रगति तालिका ७ मा दिइएको छः

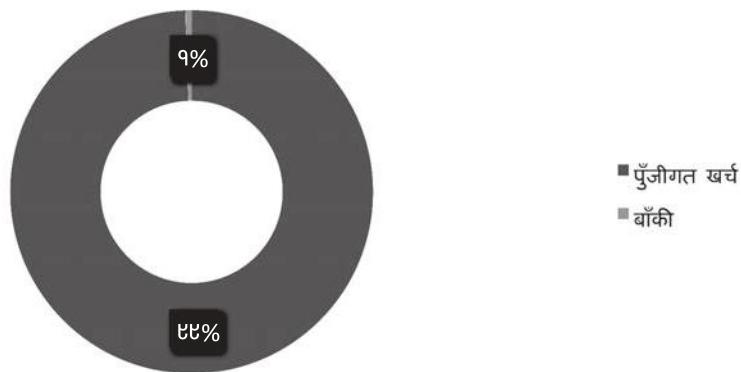
तालिका नं ७: पुँजीगत खर्च र वार्षिक प्रगति

भाषा आयोगको आ.व. २०७४/०७५ पुँजीगत खर्चअन्तर्गतको वार्षिक प्रगति विवरण

क्र.सं.	कार्यक्रम/क्रियाकलापहरू			चालु वर्ष (२०७४/०७५) को स्वीकृत बजेट रु	हालसम्मको खर्च रु	वार्षिक प्रगति (प्रतिशतमा)	खर्च नभएको रकम
	ब.उ.शी.नं	ख.शी.नं	पुँजीगततर्फको कार्यक्रम				
१	३२५०२५४	२९२२१	भाडामा लिएको भवनमा एल्मुनियम पार्टिसन लगायतका कार्यहरू	१००००००.००	९९९६८६.२५	९९.९७	३१३.७५
२	३२५०२५४	२९३११	फर्निचर तथा फिक्वर्स	१००००००.००	९९९२४८.८३	९९.९२	७५१.७७
३	३२५०२५४	२९४११	मोटरसाइकल खरिद	१००००००.००	९८७५००.००	९८.७५	१२५००.००
४	३२५०२५४	२९४११	साइकल खरिद	३००००.००	२९३८०.००	९७.९३	६२०.००
५	३२५०२५४	२९५११	कम्प्युटर खरिद	३०२०००.००	३०१४८४.००	९९.८३	५१६.००
६	३२५०२५४	२९५११	फोटोकपी मेसिन खरिद	१३००००.००	१२३७३५.००	९५.९८	६२६५.००
७	३२५०२५४	२९५११	प्रिन्टर	१८६०००.००	१८४६४२.००	९९.२७	१३५८.००
८	३२५०२५४	२९५११	ल्यापटप खरिद	५२१०००.००	५२०३६५.००	९९.८८	६३५.००
९	३२५०२५४	२९५११	फ्याक्स मेसिन खरिद	३३०००.००	२३७३०.००	७१.९१	९२७०.००
१०	३२५०२५४	२९५११	साउन्ड सिस्टम खरिद	४७०००.००	४७०००.००	१००.००	०.००
११	३२५०२५४	२९५११	एसी खरिद	७४४०००.००	७४३४३५.००	९९.९२	५६५.००
१२	३२५०२५४	२९५११	एक्स्टरनल हाडिस्क खरिद	४७०००.००	४६८९५.००	९९.७८	१०५.००
१३	३२५०२५४	२९५११	वाटर बोइलर खरिद	२३०००.००	२२८२६.००	९९.२४	१७४.००
१४	३२५०२५४	२९५११	अन्य डिभाइस खरिद	९३०००.००	९३०००.००	१००.००	०.००
१५	३२५०२५४	२९५११	इपिवक्स सिस्टम खरिद	९३०००.००	९३०००.००	१००.००	०.००
१६	३२५०२५४	२९५१२	सफ्टवेयर निर्माण खरिद	१००००००.००	९९९६६२.९६	९९.९४	६३७.०४
जम्मा				६२४९०००.००	६२१५२९०.०४	९९.१४६	३२७०९.९६

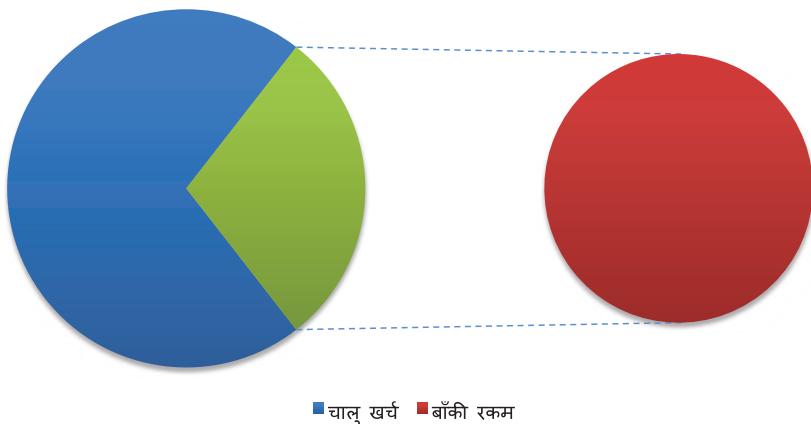
आ.व. २०७४/०७५ को पुँजीगत खर्च विवरण

६२४९०००

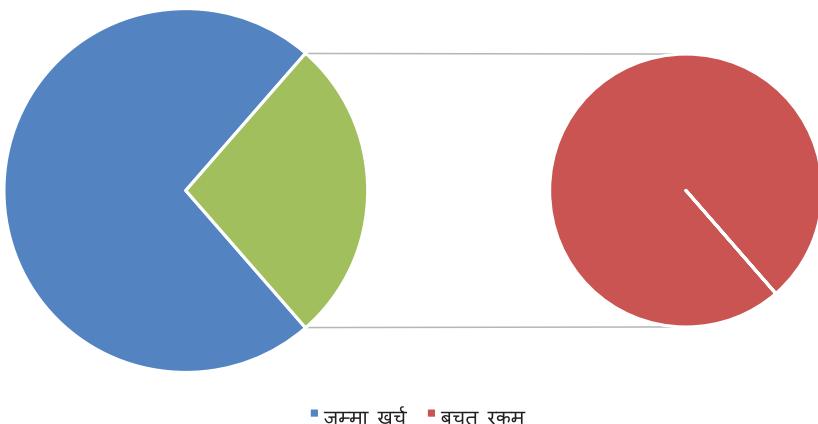
आ.व. २०७४/०७५ को चालु खर्च विवरण

९३४५७०००

चालु तथा पुँजीगत खर्चतर्फको जम्मा

९९७०६०००

२.४ आयोगका पुँजीगत तथा चालु खर्चअन्तर्गतका कार्यक्रमगत प्रगति विवरण

आयोगका पुँजीगत तथा चालु खर्चअन्तर्गतका कार्यक्रमगत प्रगति विवरण आयोगले आ.व. २०७४/०७५ मा सम्पादन गरेका कार्यकलापहरूको विवरण तालिका द मा दिइएको छः

तालिका नं द : कार्यक्रमगत प्रगति विवरण

क्र.सं.	कार्यकलाप	विस्तृत विवरण
(क) पुँजीगत खर्चअन्तर्गतका कार्यक्रमहरू		
१	एल्मुनियम पार्टिसन	कार्यालयको र्यारेज, तेस्रो तल्ला, पहिलो तल्लाको पुस्तकालय र स्टोरमा
२	फर्निचर तथा फिक्चर्स	पाँचसेट सोफा, सेट बाँस चेयर, छ, सेट एल टेबल, दुई सेट बुक केस, तिन सेट स्टिल दराज, एक सेट रिभल्मिड चेयर खरिद गरिएको
३	मोटर साइकल	यामाहा १२५ सिसी मोटरसाइकल दुई ओटा र स्कुटर तीनओटा खरिद गरिएको
४	साइकल खरिद	दुई थान साइकल खरिद गरिएको
५	कम्प्युटर खरिद	पाँच थान डेल क्ष्य (आइ फाइभ) कम्प्युटर खरिद गरिएको
६	फोटोकपी मेसिन खरिद	दुई थान फोटोकपी मेसिन खरिद गरिएको
७	प्रिन्टर खरिद	पाँच थान प्रिन्टर खरिद गरिएको

८	ल्यापटप खरिद	आठ थान ल्यापटप खरिद गरिएको
९	फ्याक्स मेसिन खरिद	एक थान फ्याक्स मेसिन खरिद गरिएको
१०	साउन्ड सिस्टम खरिद	आयोगको सभा कक्षमा साउन्ड सिस्टम जडान गरिएको
११	एयरकन्डिसन खरिद	अध्यक्ष, सचिव, सभाकक्षलगायत सदस्यहरूका प्रस्तावित कार्यकक्षमा जडान गर्नका लागि आठ थान एयर कन्डिसन खरिद गरिएको
१२	एक्टर्नल हार्ड डिस्क खरिद	पाँच थान एक्टर्नल हार्ड डिस्क खरिद गरिएको
१३	वाटर बोइलर खरिद	चार थान वाटर बोइलर खरिद गरिएको
१४	ट्याबलेट खरिद	भाषा अनुसन्धान प्रयोजनका लागि १० थान ट्याबलेट खरिद गरिएको
१५	इपी बक्स सिस्टम जडान	कार्यालयमा आन्तरिक टेलिफोन तथा इन्टरनेटका लागि इपी बक्स सिस्टम जडान गरिएको
१६	सफ्टवेयर निर्माण तथा खरिद	जिन्सी व्यवस्थापन सफ्टवेयर र भाषाकोश सफ्टवेयर खरिदरनिर्माण गरिएको
(ख) चालु खर्चअन्तर्गतका कार्यक्रमहरू		
१	अध्यक्ष तथा कर्मचारीहरूको तलब भत्ता	यसअन्तर्गत अध्यक्षज्यूको तलब सुविधा, आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरूको तलब भत्ता, महँगी तथा अन्य भत्ता र निजामती कर्मचारीका लागि पोसाक व्यवस्था गरिएको छ ।
२	कार्यालय व्यवस्थापन	यस कार्यकलापअन्तर्गत कार्यालय प्रयोजनका लागि पानी, बिजुली, सञ्चार, इन्टरनेट, टेलिफोन, घर भाडा, अध्यक्ष, सचिव र कार्यालय प्रयोजनका लागि सवारी साधनमा इन्धन, सञ्चालन तथा मर्मतसम्भार, बिमा, कार्यालयसम्बन्धी खर्च, पुस्तक खरिद, सेव परामर्श खर्च र कार्यालयका लागि आवश्यक व्यक्ति करार गरी कार्यालय व्यवस्थापन गरिएको छ ।

३	क्षमता अभिवृद्धि तालिम	<p>यस कार्यक्रमअन्तर्गत निम्नानुसारका तालिम सम्पन्न भएः</p> <p>(क) मानवशास्त्रीय अनुसन्धान विधिसम्बन्धी तालिम उद्देश्यः आधारभूत अनुसन्धानका पाँच विधिको जानकारी दिनु सहभागीः कार्यालयका कर्मचारी</p> <p>(ख) तथ्याङ्क प्रशोधन कार्यशाला उद्देश्यः तथ्याङ्क प्रविष्टि विश्लेषण तथा प्रशोधन सहभागीः आयोगका १० जना कर्मचारी</p> <p>(ग) भाषा अनुसन्धान तथा अभिलेखन तालिम उद्देश्यः भाषाका वर्णनिर्धारण, शब्दसङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण लेखन, भाषा योजना तथा अभिलेखन र भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षणसम्बन्धी प्रारम्भिक ज्ञान हासिल गर्ने सहभागीः आयोगका कर्मचारी</p> <p>(ङ) ड्राइभिङ तालिम उद्देश्यः दुई पाङ्गे र चार पाङ्गे सवारी साधन चलाउने सिप विकास गर्ने सहभागीः आयोगका कर्मचारी</p> <p>(ड) पेसागत लेखन तालिम उद्देश्यः अवधारणा पत्र, सम्झौता पत्र, प्रस्ताव, अनुसन्धान पत्र लेखन तथा पाठसङ्कलन शिल्प विकास गर्ने सहभागिता: आयोगका कर्मचारी</p>
४	सङ्घीय भाषा सङ्गोष्ठी	<p>आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन र भावी योजना तयारी तथा सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार पहिचान गर्न २०७४/०८/१२ मा भाषा विज्ञान समाजसँगको सहकार्यमा देशविदेशका १५० जना भाषाशास्त्री तथा भाषा विज्ञ, भाषा विज्ञान समाजका सदस्य र आयोगका कर्मचारी सम्मिलित एक दिवसीय सङ्गोष्ठी सम्पन्न गरिएको छ।</p>

५	प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठी <p>भाषा आयोगको संवैधानिक दायित्वसम्बन्धी विविध पक्षको समावेश गरी आयोगबाट अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । आयोगले सम्पादन गरेका कार्यको सम्बन्धित सरोकारवालालाई जानकारी गराउने, सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार पहिचान गर्ने, मातृभाषाको स्तर पहिचान गरी शिक्षामा सम्भाव्यता पहिल्याउने तथा कम वक्ता भएका भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका उपाय खोजी गर्ने उद्देश्यले आयोगले प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यक्रमको तय गरेको थियो । प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहका प्रमुख र उपप्रमुखलाई भाषा आयोगका कार्यक्षेत्र र कार्यक्रमको जानकारी गराउने तथा स्थानीय तहका पदाधिकारीहरूसँगको अन्तरक्रियाबाट आयोगका कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित सुभाव सङ्कलन गर्ने लक्ष्यसहित यस वर्ष आयोगले सात ओटा प्रदेशमा आठ ओटा प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठी सम्पन्न गरेको छ ।</p> <p>सबै प्रदेशमा भएका यस्ता सङ्गोष्ठीमा स्थायी तथा अस्थायी प्रदेश राजधानी रहेका जिल्लाका सबै स्थानीय तहका प्रमुख तथा उपप्रमुख, जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख, उपप्रमुख र समन्वय अधिकारी, प्रदेशभित्रका जिल्लाका सदरमुकाम रहेका स्थानीय तहका प्रमुख वा उपप्रमुख, प्रदेशभित्र बोलिने भाषाको प्रतिनिधित्व गर्ने भाषाविद् एवम् भाषिक सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधि, प्रदेशका सम्बन्धित कार्यालयका प्रतिनिधिहरू, प्राध्यापक, पत्रकार र अन्य विशिष्ट महानुभावहरूको सहभागिता रहेको थियो ।</p>		
सङ्गोष्ठी कार्यक्रमको विवरण			
प्रदेश	स्थान	मिति	सहभागी
१	विराटनगर	२०७५ वैशाख १६ गते	१०१ जना
२	जनकपुर	२०७५ असार १६ गते	१५० जना
३	हेटौडा	२०७५ जेठ २ गते	११९ जना
४	पोखरा	२०७५ वैशाख २१ गते	९२ जना
५	बुटवल	२०७५ असार २६ गते	१२५ जना
	दाढ	२०७५ असार २८ गते	१३५ जना
६	सुर्खेत	२०७५ वैशाख २५ गते	१०७ जना
७	धनगढी	२०७५ वैशाख २३ गते	९५ जना

		<p>प्रादेशिक सङ्गोष्ठीबाट मूलतः निम्नानुसारका सुभाव प्राप्त भएका थिए:</p> <ul style="list-style-type: none"> • सरकारी कामकाजमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशमा बोलिने भाषाको पनि प्रयोग विस्तार गर्दै लैजाने • सबै भाषाको सम्मानजनक प्रयोगका लागि बहुभाषिक नीति बनाई सबै तहमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने • सार्वजनिक सेवामा संलग्न व्यक्तिको छनोट गर्दा कार्यक्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषा जान्नेलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने • दृष्टिविहीन र बहिरालाई सूचना उपलब्ध गराउन उपयुक्त प्रविधि र दोभाषेको व्यवस्था गर्नुपर्ने • सरकारी कामकाजको रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधार तयार गर्दा प्रदेशमा भाषा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या, भाषिक पहिचान, लेखन प्रणाली, भाषिक सबलता भाषाको ग्रहणशीलता र बोधगम्यता तथा भाषाको ऐतिहासिकता जस्ता पक्षहरूलाई मुख्य आधार मानी थप छलफल चलाउने • प्रदेश कानुन बन्दा भाषा आयोगका सिफारिसलाई आधार बनाउने र प्रदेशले सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्दा आयोगबाट परामर्श दिने संयन्त्र बनाउन उपयुक्त हुने • स्थानीय तहमा सरकारी कामकाजको भाषा वा मातृभाषाको प्रयोगको लागि कानुनी व्यवस्था गर्दा भाषा आयोगको सहमतिमा सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्ने र आयोगका सिफारिसअनुसार मातृभाषाको प्रयोग विस्तार गर्ने गरी कानुनी व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने
६	समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण	भाषा आयोगले भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालयसँगको सहकार्यमा ह्योल्मो, ल्होमी, बाहिङ्ग, दैलेखी, मुस्लिम (मियाँ), पहरी, डोल्पो, मनाङ, बनकरिया, पोद्देख, माडवाडी, सेरके (सेके), कुर्माली, कुके (कुताङ) र नुव्री गरी १५ भाषाको समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण सम्पन्न गरेको छ । यसबाट यी भाषा बोलिने विभिन्न क्षेत्रको भाषिक अवस्थितिबारे जानकारी भएको छ ।

७	मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी अध्ययन	<p>आयोगले निर्णय गरेअनुसार चेपाड, गुरुड, राना, मगर, तामाड, अवधी, शेर्पा, नेवार, लिम्बु र मैथिलीसहित दसओटा भाषाको शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोगका लागि स्तर पहिचान, शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यता र भाषिक नक्साङ्करणसम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न गरियो । सम्बन्धित मातृभाषाको वक्ताको बहुलता रहेका देहायका स्थानमा सम्बन्धित भाषाका विज्ञसहितको समूहबाट अध्ययन सम्पन्न गरेर स्थानीय तहमा अन्तरक्रिया समेत गरी प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने योजना रहेको छ ।</p> <p>मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी अध्ययन भएका जिल्ला तथा स्थानीय तह</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>प्रदेश नं.</th><th>भाषा</th><th>जिल्ला</th><th>स्थानीय तह</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>१</td><td>शेर्पा</td><td>सोलुखुम्बु</td><td>सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका</td></tr> <tr> <td></td><td>लिम्बु</td><td>पाँचथर</td><td>फिदिम नगरपालिका</td></tr> <tr> <td>२</td><td>मैथिली</td><td>धनुषा</td><td>मिथिलाविहारी नगरपालिका</td></tr> <tr> <td rowspan="3">३</td><td>नेवार</td><td>काठमाडौँ</td><td>कीर्तिपुर नगरपालिका</td></tr> <tr> <td>चेपाड</td><td>मकवानपुर</td><td>राकिसराड गाउँपालिका</td></tr> <tr> <td>तामाड</td><td>काभ्रेपलाञ्चोक</td><td>तेमाल गाउँपालिका</td></tr> <tr> <td>४</td><td>गुरुडकी</td><td>लमजुङ</td><td>क्वलोलासोथार गाउँपालिका</td></tr> <tr> <td>५</td><td>अवधी</td><td>कपिलवस्तु</td><td>शुद्धोधन गाउँपालिका</td></tr> <tr> <td>६</td><td>कर्नाली</td><td>सुर्खेत</td><td>चौकुना गाउँपालिका</td></tr> <tr> <td>७</td><td>रानाथारु</td><td>कञ्चनपुर</td><td>लालभाङ्गी गाउँपालिका</td></tr> </tbody> </table>	प्रदेश नं.	भाषा	जिल्ला	स्थानीय तह	१	शेर्पा	सोलुखुम्बु	सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका		लिम्बु	पाँचथर	फिदिम नगरपालिका	२	मैथिली	धनुषा	मिथिलाविहारी नगरपालिका	३	नेवार	काठमाडौँ	कीर्तिपुर नगरपालिका	चेपाड	मकवानपुर	राकिसराड गाउँपालिका	तामाड	काभ्रेपलाञ्चोक	तेमाल गाउँपालिका	४	गुरुडकी	लमजुङ	क्वलोलासोथार गाउँपालिका	५	अवधी	कपिलवस्तु	शुद्धोधन गाउँपालिका	६	कर्नाली	सुर्खेत	चौकुना गाउँपालिका	७	रानाथारु	कञ्चनपुर	लालभाङ्गी गाउँपालिका
प्रदेश नं.	भाषा	जिल्ला	स्थानीय तह																																									
१	शेर्पा	सोलुखुम्बु	सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका																																									
	लिम्बु	पाँचथर	फिदिम नगरपालिका																																									
२	मैथिली	धनुषा	मिथिलाविहारी नगरपालिका																																									
३	नेवार	काठमाडौँ	कीर्तिपुर नगरपालिका																																									
	चेपाड	मकवानपुर	राकिसराड गाउँपालिका																																									
	तामाड	काभ्रेपलाञ्चोक	तेमाल गाउँपालिका																																									
४	गुरुडकी	लमजुङ	क्वलोलासोथार गाउँपालिका																																									
५	अवधी	कपिलवस्तु	शुद्धोधन गाउँपालिका																																									
६	कर्नाली	सुर्खेत	चौकुना गाउँपालिका																																									
७	रानाथारु	कञ्चनपुर	लालभाङ्गी गाउँपालिका																																									
८	आयोगको मार्गचित्र तयारी	आयोगका कार्यहरूलाई व्यवस्थित ढड्गाले सम्पादन गर्न आयोगले सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति कार्यनीति, कार्ययोजना, अपेक्षित उपलब्ध स्रोत व्यवस्थापन, क्षमता अभिवृद्धि र कार्यप्रक्रिया तथा सहकार्य प्रक्रिया समेती पाँच वर्षे रणनीतिक मार्ग चित्र तयार गरिएको छ ।																																										

९	लोपोन्मुख भाषाको अभिलेखीकरण	आयोगले लोपोन्मुख भाषाहरूको वर्णनिर्धारण, शब्दसङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण लेखन, पाठसङ्कलन, लेख्य सामग्री सङ्कलन र भाषिक इतिहास लेखन कार्यबाट भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसका लागि विभिन्न चार विश्वविद्यालय (विभागासमेत), दुई प्रतिष्ठान, एक अनुसन्धान केन्द्र, १३ क्याम्पस र एक स्थानीय निकायसँगको सहकार्य तथा सम्बन्धित भाषाका विज्ञ र सम्बन्धित भाषिक समुदायको प्रत्यक्ष सहभागितामा आयोगले काम सुरु गरेको छ । यस वर्ष कम वक्ता रहेका मेचे, राउटे, कुसुन्डा, राजी, लाप्चा, हायु, सुरेल, याक्खा, दुरा, छन्त्याल, बोटे, दनुवार (डोने), उराँव, ल्होमी, तिलुड, किसान, व्यासी, दराई, स्युवा (कागते), भोजपुरी, थकाली, साम्पाड, सोनाहा, जेरुड, जुम्ली, बेलहारे, राजवंशी, कुमाल र मगही गरी २९ भाषामा भाषाको प्राथमिकताका आधारमा वर्णनिर्धारण, शब्दसङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण लेखन, पाठसङ्ग्रह सङ्कलन र भाषिक इतिहास लेखन गरी ७१ विधामा अध्ययन अनुसन्धान, सामग्री लेखन र सङ्कलन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । शब्दसङ्कलन, शब्दकोश विकास र पाठसङ्ग्रह सङ्कलनमा भाषा प्रविधिको प्रयोग गरिएको छ भने भविष्यमा भाषा आयोगको विद्युतीय अभिलेखालयमा सङ्ग्रह गर्ने योजना रहेको छ ।
१०	भाषाको अपसरण प्रक्रियाको अध्ययन	भाषा आयोगले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (सेरिड)सँगको सहकार्यमा नेपालका भाषाहरूको भाषिक अपसरणको अध्ययन गरेको थियो । यस अध्ययनले नेपालका थोरै वक्ता भएका भाषाहरू नेपाली वा स्थानीय तहका बढी वक्ता भएका भाषाहरूमा अपसरण हुँदै गएको देखाएको छ । त्यसै गरी अन्य भाषाहरू नेपाली भाषामा र नेपाली भाषा पनि अङ्ग्रेजी तथा हिन्दी भाषातर्फ अपसरण हुने मुख्य कारक सञ्चार माध्यम र प्रविधिलाई देखाएको छ ।

११	प्राज्ञिक तथा सिर्जनात्मक कार्यक्रम	<p>विभिन्न भाषामा रहेका लोककथा, घटना वर्णन, लोकवार्ता, लोकोक्ति आदि भाषिक विशेषतालाई डिजिटल अभिलेखन तथा प्रकाशन गर्ने उद्देश्यले सात ओटै प्रदेशमा लोकवार्ता सङ्कलन कार्यक्रम सम्पन्न गरियो । प्रदेश नं. १ मा कुलुड, वाम्बुले, चाम्लिड, सन्थाली र माझी भाषामा, प्रदेश नं. २ मा बज्जिका र मगही भाषामा, प्रदेश नं. ३ मा जिरेल, गोपाली, सुनुवार र थामी भाषामा, प्रदेश नं. ४ मा बराम भाषामा, प्रदेश नं. ५ मा मगर (अठार मगरात) भाषामा, प्रदेश नं. ६ मा मगर काइके भाषामा र प्रदेश नं. ७ मा रानाथारू भाषामा गरी जम्मा १५ भाषामा लोकवार्ता सङ्कलन गरिएको छ । उक्त भाषामा सम्बन्धित भाषाका २० देखि ३० जना वक्ता तथा विज्ञवाट आफ्नो भाषिक विशेषता उजागर गर्ने सामग्री मातृभाषामै सङ्कलन गरी आयोगका तर्फबाट प्रकाशन गरिएको छ ।</p>		
लोकवार्तामा प्राज्ञिक तथा सिर्जनात्मक अभिलेखन कार्यक्रम				
क्र.सं.	भाषा	जिल्ला	स्थान	
१	कुलुड	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	
२	मगही	सर्लाही	लालबन्दी नगरपालिका	
३	चाम्लिड	खोटाड	दिक्तेल मझुवागढी रूपाकोट नगरपालिका	
४	गोपाली	मकवानपुर	याहा नगरपालिका	
५	थामी	दोलखा	कालिञ्चोक गाउँपालिका	
६	मगर काइके	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	
७	अथार मगर	रोल्पा	थवाड गाउँपालिका	
८	रानाथारू	कैलाली	धनगढी उपमहानगरपालिका	
९	वाम्बुले	ओखलढुङ्गा	मानेभन्याड गाउँपालिका	
१०	बज्जिका	रौतहट	गढीमाई नगरपालिका	
११	जिरेल	दोलखा	जिरी नगरपालिका	
१२	सुनुवार	रामेछाप	उमाकुण्ड गाउँपालिका	
१३	बराम	गोरखा	वारपाक सुलिकोट गाउँपालिका	
१४	सन्थाल	मोरड	जहदा गाउँपालिका	
१५	माझी	रामेछाप	मन्थली नगरपालिका	

१२	भाषा अभिलेखन केन्द्र तथा भाषा प्रयोगशाला स्थापना	नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाको ध्वनि वैज्ञानिक र भाषा वैज्ञानिक अध्ययन तथा भाषाका मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको संरक्षणका लागि भाषा अभिलेखन केन्द्र र भाषा प्रयोगशाला स्थापना गर्न आवश्यक प्राविधिक उपकरण खरिद प्रक्रिया सम्पन्न भएको छ ।
१३	भाषिक सचेतना कार्यक्रम	<p>(क) भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि पाँच ओटा भाषिक सन्देश विकास गरी देशभरका २६० ओटा सामुदायिक रेडियोबाट प्रसारण गरिएको छ ।</p> <p>(ख) लाच्चा, किसान, कुसुन्डा, दनुवार (डोने), हायु, उराँव, राजवंशी भाषाको इतिहास, सुरेल, राउटे, राजी, बोटे र ल्होमी भाषाको पाठसङ्कलन, दुरा, तिलुड र सोनाहा भाषाको शब्दसङ्कलन तथा जेरुड भाषाको वर्णनिर्धारण प्रकाशन गरिएको छ ।</p> <p>(ग) कुलुड, मगही, चाम्लिड, थामी, काइके, अथार मगरात, राना, वाम्बुले, बज्जिका, जिरेल र सुनुवार भाषाका लोकवार्ता सङ्कलन तथा प्रकाशन गरिएको छ ।</p>

आयोगबाट क्षमता अभिवृद्धि तालिम, सङ्घीय भाषा सङ्गोष्ठी, प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठी, समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण, मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी अध्ययन, मार्गचित्र तयारी, लोपोन्मुख भाषाको अभिलेखीकरण, भाषाको अपसरण प्रक्रियाको अध्ययन, प्राज्ञिक तथा सिर्जनात्मक कार्यक्रम(लोकवार्ता सङ्कलन), प्राज्ञिक तथा सिर्जनात्मक कार्यक्रम, भाषा अभिलेखन केन्द्र तथा भाषा प्रयोगशाला स्थापना, भाषिक सचेतना कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन् ।

आयोगलाई नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम अत्यन्त न्यून रहेको अवस्था छ ।

२.५ लेखापरीक्षण र बेरुजुको अवस्था

आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ मा आयोगलाई जम्मा बजेट रु ३४४९५२२८/- निकासा प्राप्त भएकामा सबै रकम नियमसङ्गत रूपमा खर्च भई कुनै पनि बेरुजु छैन ।

परिच्छेदः तीन

आयोगले नेपाल सरकार वा अन्य निकायलाई दिएको सिफारिस तथा सुझावको विवरण

आयोगले आफ्नो संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने सन्दर्भमा गत आर्थिक वर्षमा सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा भाषाका विज्ञ, विशिष्ट तथा प्रबुद्ध व्यक्तिहरू एवम् भाषिक समुदायसँग विषयगत अन्तरकिया, छलफल तथा सङ्गोष्ठीहरू आयोजना गरी सहभागीहरूबाट सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधारहरू, भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास, मातृभाषाको स्तर पहिचान र शिक्षामा प्रयोग तथा भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन विषयमा सुझाव सङ्कलन गरेको थियो । भाषासम्बन्धी विभिन्न दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट उपलब्ध जानकारी र भाषाका सरोकारवाला एवम् विज्ञहरूसितको अन्तरकिया तथा छलफलका क्रममा प्राप्त सुझावहरू समेतका आधारमा भाषा आयोगले आफ्ना कार्यक्षेत्रसित सम्बन्धित निम्नानुसार प्रारम्भिक सिफारिस र सुझाव गत वर्ष नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गरेको थियो:

३.१. सरकारी कामकाजको भाषाका सम्बन्धमा

३.१.१ संविधानसम्मत हुने गरी सरकारी कामकाजमा भाषाको प्रयोग

सरकारी कार्यालयमा अभिलेख राख्दा, शैक्षिक वा अन्य प्रमाण पत्र तयार गर्दा, पत्राचार गर्दा, पत्रमा कार्यालयको नाम र विवरण उल्लेख गर्दा वा छाप प्रयोग गर्दा, कार्यालयहरूको नामकरण गर्दा, औपचारिक समारोहमा सम्बोधन गर्दा, यातायातका साधन वा सार्वजनिक सरोकारका विषयमा भाषाको प्रयोग गर्दा, सार्वजनिक सूचना वा विज्ञापन गर्दा, सञ्चारका माध्यमबाट सरकारको अधिकारिक जानकारी सम्प्रेषण गर्दा, नेपाल राज्य पक्षको तर्फबाट मुलुकभित्र वा मुलुकबाहिर प्रतिनिधित्व हुने गरी औपचारिक समारोहमा सम्बोधन गर्दा नेपाली भाषाको प्रयोग अनिवार्य गर्न राज्यका तर्फबाट संविधानसम्मत नीति तर्जुमा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । नेपाली भाषाका साथै प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा वा नेपालका अन्य राष्ट्रभाषा वा अन्तरराष्ट्रिय भाषाको प्रयोगका लागि द्वैभाषिक वा बहुभाषिक नीति लागु गर्नु त्यक्तिकै आवश्यक देखिन्छ ।

३.१.२ भाषाका आधारमा भेदभाव हुन नहुने

कानुन निर्माणको प्रक्रिया, सेवा प्रदायक निकायहरूको प्रवृत्ति र अदालती कार्य प्रणाली भाषिक समानता कायम हुने गरी रूपान्तरण हुन आवश्यक छ । गृह एवम् प्रहरी प्रशासनको

सेवा प्रवाह तथा शिक्षा, स्वास्थ्य र सञ्चारलगायतका सार्वजनिक निकायका सेवाहरू भाषिक दृष्टिले अत्यन्त संवेदनशील हुने हुँदा नेपाल सरकारले सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारलाई अभिप्रेरित गर्ने गरी बहुभाषिक कार्य नीति अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिन्छ । विशेष गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा सेवा प्रदायक निकायसित आबद्ध रही काम गर्ने कर्मचारी एवम् शिक्षकहरूको बहुभाषिक दक्षता र स्थानीय भाषाको ज्ञानलाई प्रोत्साहन मिल्ने गरी लोक सेवा आयोगलगायतका सम्बन्धित निकायहरूबाट उम्मेदवार छनोट प्रक्रिया र पदस्थापना गर्ने नीति तय गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।

३.१.३ दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाइगता भएका व्यक्ति

दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाइगता भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक वा सरकारी सेवाहरूमा ब्रेल लिपिको माध्यमबाट आधारभूत सूचना उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउने र सम्बन्धित व्यक्तिले मागेको अवस्थामा साड़केतिक भाषा जान्ने व्यक्तिको सेवा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारले आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

३.१.४ सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण

सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन सम्बन्धित भाषा बोल्ने वक्ताको सञ्चया, बहुभाषिकता र पहिचान, लेखन प्रणाली, भाषिक सबलता तथा ग्रहणशीलता, ऐतिहासिकता, बोधगम्यता जस्ता आधारहरूका पक्षका बारेमा सरोकारवालासँग थप अन्तरक्रिया गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि नेपाल सरकारले भाषा आयोगलाई पूर्णता दिनु नितान्त जरुरी छ ।

३.१.५ भाषा आयोग र प्रदेशको कार्य क्षेत्रमा देखिएको दोहोरोपन

प्रदेश कानुन बन्दा भाषा आयोगले नेपाल सरकारलाई प्रस्तुत गरेको सिफारिसका आधारमा प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणको प्रावधान राख्ने वा प्रदेशले सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्दा भाषा आयोगको सहमति तथा सिफारिसलाई आधार बनाउने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त देखिन्छ । यसका लागि प्रदेशका र आयोगका दोहोरिएका कार्यलाई स्पष्ट पार्न संविधानको धारा ७ को (२) र धारा २८७ को (६) का प्रावधानमा एकरूपता ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

३.१.६ स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषा

स्थानीय तहमा सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्दा भाषा आयोगको सहमति लिनुपर्ने गरी कानुनमा व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२. भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धमा सिफारिस

३.२.१ भाषा सर्वेक्षण

नेपालका सबै भाषाहरू समेट्ने गरी बृहत् भाषिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कार्य वर्तमान सन्दर्भमा अत्यावश्यक हुन गएकाले नेपाल सरकारबाट भाषा सर्वेक्षणका लागि आवश्यक स्रोतसाधनको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२.२ भाषा सङ्ग्रहालय तथा अभिलेखालयको स्थापना

नेपालमा बोलिने सबै भाषाका भाषिक विशेषताको सङ्ग्रह गरी अभिलेख राख्न आयोगलाई सरकारी स्वामित्वको भवन वा जग्गा उपलब्ध गराउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

३.२.३ लिपि, शब्दकोश, व्याकरण र सामग्री विकास

नेपालमा भाषासम्बन्धी काम गर्ने समुदाय तथा सङ्घसंस्था, विश्वविद्यालय, भाषा एकेडेमी तथा प्रतिष्ठानहरूसँग सहकार्य गरी नेपालका भाषाहरूको लिपिको खोज तथा विकास, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण विकास एवम् पाठ्य सामग्री लेखनका कार्य गर्ने योजना बनाउन सम्बद्ध निकायबिचको समन्वयका लागि नेपाल सरकारबाट पहल हुनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२.४ भाषा विकास कोष

नेपाल सरकारले सङ्घीय भाषा विकास कोष स्थापना गरी सो कोषबाट भाषिक समुदायबाट आफ्नो पहलमा तयार गरिएका भाषासम्बन्धी विभिन्न सामग्रीहरू प्रकाशन गर्ने प्रोत्साहन गर्दै भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका कार्यक्रम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्ने गराउन भाषा विकास कोषको व्यवस्था हुनु उपयुक्त देखिन्छ ।

३.२.५ भाषा नीति निर्धारण समिति

भाषाको नीति निर्धारण गर्न नेपाल सरकारका भाषासँग सम्बन्धित निकाय, भाषाका विज्ञ, विश्वविद्यालय, भाषा प्रतिष्ठानहरू, भाषाका पाठ्य सामग्री सर्जक तथा लेखक र सरोकारवाला विज्ञहरू सम्मिलित भाषा नीति निर्धारण समिति गठन गरी कार्य विवरण तोक्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

३.२.६ भाषामा प्रविधिको प्रयोग

भाषाहरूलाई लोप हुन नदिन लोकवार्ता र लोकसाहित्यको अभिलेखन यान्त्रिक भण्डारण र अनुवादन गर्ने कार्यको थालनी अति जरुरी छ । यसका लागि अनुसन्धान कार्य पनि त्यक्तिकै

आवश्यक छ । उपर्युक्त प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले भाषा आयोगलाई निम्नलिखित कार्यमा तत्कालै सहयोग पुऱ्याउनु जरुरी छः

- (१) भाषा अभिलेखालयको स्थापना र विकास
- (२) भाषा प्रविधि तथा अन्तरभाषा अनुवाद पद्धतिको थालनी
- (३) भाषा अध्ययन समूहको गठन र विकास

३.३. मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन तथा शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी सुझाव

३.३.१ मौलिक हकको कार्यान्वयन

संविधानको धारा ३१ उपधारा (३), (४) र (५) मा उल्लिखित व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक ऐन कानुनको निर्माण आवश्यक छ ।

३.३.२ दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली

यस प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्न विद्यालय तहमा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपालीको पठनपाठन गराउने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ ।

३.३.३ पाठ्यक्रमको व्यवस्था

विद्यालय तहमा सामुदायिक एवम् संस्थागत विद्यालयमा मातृभाषाको पठनपाठन अनिवार्य रूपमा हुने र माथिल्लो तहसम्म लम्बीय सन्तुलन कायम गर्न मौजुदा पाठ्यक्रमको प्रावधान कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ ।

३.३.४ मातृभाषामा नैतिक शिक्षा, सामाजिक शिक्षाको पठनपाठन

नेपालका संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयमा नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षा विषयलाई माध्यमिक तहसम्म मातृभाषामा अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था मिलाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

३.३.५ लागत एकाइको आधार भाषा

स्थानीय तह, प्रदेश तथा सङ्घमा वार्षिक योजना र बजेट तर्जुमा गर्दा भाषिक आधारलाई समेत लागत एकाइको आधारका रूपमा समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ ।

३.४. भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसम्बन्धी सुझाव

३.४.१ भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान

(क) प्रदेशका लेख्य तथा समृद्ध भाषा एवम् मौखिक परम्पराका भाषाको अध्ययन अनुसन्धान गरी एक भाषाको सामग्री अर्को भाषामा अनुवाद गर्ने, अनुवादकहरू तयार गर्ने, मौलिक लेखन

र अनुवादकलाई पुरस्कृत गर्ने, विभिन्न भाषाका पुस्तक प्रकाशन गर्ने, सञ्चार माध्यममा प्रयोग गर्ने र देशका मुख्य भाषिक सम्पदा विभिन्न भाषामा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ ।

(ख) नेपालका भाषालाई पहिलो भाषा, दोस्रो भाषा, शास्त्रीय भाषा र विदेशी भाषाका रूपमा वर्गीकरण गरी विश्वविद्यालय र भाषिक समुदायको प्राज्ञिक दक्षताको समेत उपयोग गरी पठनपाठन, पुस्तक लेखन, शब्दकोश विकास र मानकीकरणका क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान अघि बढाउनु आवश्यक छ ।

३.४.२ भाषासम्बन्धी अनुगमन

(क) नेपालको संविधान र ऐन कानूनमा उल्लेख भएका भाषासम्बन्धी व्यवस्था एवम् भाषा आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन गर्न भाषा आयोगको क्षेत्र विस्तारका लागि नेपाल सरकारबाट सहजीकरण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(ख) विभिन्न विश्वविद्यालय एवम् भाषासम्बद्ध संस्थाहरूबाट यसपूर्व भाषासम्बन्धी भएगरेका कार्यहरूको प्रगति एवम् प्रतिवेदनका बारेमा आयोगलाई जानकारी गराई अध्ययन अनुसन्धानका डिजिटल वा मुद्रित प्रति उपलब्ध गराउने व्यावस्था गर्न तथा सरकारी एवम् गैरसरकारी संस्था, विश्वविद्यालय एवम् भाषा प्रतिष्ठानहरू, भाषिक समुदायले भाषासम्बन्धी कार्य गर्दा आयोगसँग सम्झ्य गरी कार्य गर्ने र त्यस्ता कार्यमा भाषा आयोगले अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउन सरकारले सहजीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

३.४.३ राष्ट्रभाषाहरूमा जनशक्ति विकास

मातृभाषामा पर्याप्त जनशक्ति विकास गर्न नेपालका विभिन्न विश्वविद्यालयमा मातृभाषासम्बन्धी उच्च अध्ययन गर्न चाहने इच्छुक व्यक्तिलाई छात्रवृत्तिलगायत अन्य सुविधा उपलब्ध गराई उच्च अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अवसर प्रदान गरी नेपालमा बोलिने विभिन्न राष्ट्रभाषाका सक्षम जनशक्ति विकास गराउनु आवश्यक छ ।

परिच्छेदः चार

सिफारिस तथा सुम्भाव कार्यान्वयनको अवस्था

- (क) गत वर्ष भाषा आयोगको विधेयक स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकारबाट पहल गरिदिनुपर्ने सिफारिस गरिएकामा मिति २०७४/०६/३० मा संसदबाट भाषा आयोग ऐन, २०७४ पारित भई कार्यान्वयनमा आइसकेको छ ।
- (ख) मातृभाषामा पर्याप्त जनशक्ति विकास गर्न नेपालका विभिन्न विश्वविद्यालयमा मातृभाषासम्बन्धी उच्च अध्ययन गर्न चाहने इच्छुक व्यक्तिलाई छात्रवृत्तिलगायत अन्य सुविधा उपलब्ध गराई उच्च अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने अवसर प्रदान गरी नेपालमा बोलिने विभिन्न राष्ट्रभाषाका सक्षम जनशक्ति विकास गराउनु आवश्यक छ भनी गत वर्ष नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएकामा यस वर्ष अर्थ मन्त्रालयबाट आयोगले तोकेको विषयमा स्नातकोत्तर वा सोभन्दा माथिको अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने विद्यार्थीका लागि शोध अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने गरी बजेट प्राप्त भएको छ ।
- (ग) आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेको विषयमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट आदेश भई यातायातका साधनमा सङ्केत राख्दा नेपाली भाषाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिने गरी हाल सवारी साधनमा कुँदिएको सङ्केतपाता (इम्बोस्ड नम्बर प्लेट) राख्ने कार्य रोकिएको छ ।
- (घ) आयोगले ऐन कार्यान्वयनका लागि मार्गचित्र विकास गरिसकेको छ । मातृभाषाका वक्ताले आफ्नो मातृभाषामा शब्दकोश निर्माण गर्ने, व्याकरण तयार गर्ने, भाषिक इतिहास लेख्ने, सामग्री रचना र प्रकाशन गर्ने, विद्यालयमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षण सिकाइ गर्ने, अड्ग्रेजी भाषाका माध्यमबाट हुने पठनपाठनलाई गुणस्तरीय मान्ने गलत धारणा परिवर्तन गर्ने, स्थानीय तहमा मातृभाषी विद्यालय सञ्चालन गर्ने जस्ता जनचेतनामूलक पक्ष कार्यान्वयनमा आएका छन् ।
- (ङ) दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्नेहरूका लागि आवश्यक व्यवस्थापन गर्न अर्थ मन्त्रालयबाट आयोगलाई बजेट प्राप्त भएको छ ।
- (च) भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आयोगले गरेको सिफारिसका आधारमा हलेसी तुवाचुड नगरपालिका, खोटाडले आ.व. २०७४/०७५ बाट भाषा संस्कृति संरक्षणका लागि साझेदारीमा आधारित महत्त्वपूर्ण सुरुवात गरेको छ ।

परिच्छेदः पाँच

आयोगको आर्थिक तथा भौतिक स्रोत साधन र त्यसको उपयोगको अवस्था

वि.सं. २०७३ साल भदौ २३ गते स्थापना भएको आयोगले २०७३ मङ्गसिर मसान्तसम्म संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्हयन मन्त्रालयको सिंहदरबारस्थित भवनको एक कोठाबाट आफ्ना प्रारम्भिक कार्य सुरु गरेको थियो । २०७३ पुस १ गतेबाट आयोगले का.म.न.पा वडा नं. ३१ शङ्खमूल स्थित एक भाडाका घरबाट आफ्नो कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ । आयोगले हाल मासिक २ लाख ३७ हजार भाडामा भवन र त्यसले चर्चेको १८ आना जग्गाबाट असहजता साथ कार्य गरिरहेको छ । सरकारी भवनको अभावमा आयोगलाई भाषा सङ्ग्रहालय, विद्युतीय अभिलेखालय र भाषा सूचना केन्द्र स्थापना गर्न कठिनाइ परेको छ । हाल भाडामा लिइएको भवनमा आयोगका सदस्यहरूको कार्यकक्ष व्यवस्थापन, बैठक कक्षको व्यवस्थापन, कर्मचारीको कार्यकक्ष व्यवस्थापन र सवारी पार्किङलगायतका कार्यमा समस्या सिर्जना भएको छ । आयोगलाई सरकारी स्वामित्वको भवन र कम्तीमा दुई रोपनी जग्गासहितको कार्यस्थल आवश्यक रहेको छ ।

आयोगलाई नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबाहेक राजस्वलगायतका अन्य आर्थिक स्रोत प्राप्त छैनन् । आयोगको भौतिक स्रोत साधन र त्यसको उपयोग अवस्था निम्नानुसार रहेका छन्:

तालिका नं ९: आयोगको भौतिक स्रोत, साधन र त्यसको उपयोग

क्र.स.	भौतिक स्रोत साधन	उपयोगको अवस्था
१	जग्गा	नरहेको
२	भवन	भाडामा लिइएको भवन तथा घर जग्गाले चर्चेको ६१५०.५० वर्ग फिट र पार्किङ प्रयोजनका लागि ५७८.५४ वर्ग फिट जग्गा आयोगले उपयोग गरिरहेको छ ।
३	सवारी साधन	आयोगमा अध्यक्षले प्रयोग गरिआएको क्रेटा कार १, सचिवले प्रयोग गरिआएको इको स्पोर्ट कार १, कार्यालय प्रयोजनमा रहेको बोलेरो जिप १ र संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्हयन मन्त्रालयबाट प्राप्त पुरानो निसान जिप १ गरी चार गाडी, कार्यालय प्रयोजनका लागि ६ मोटरसाइकल र ३ स्कुटर रहेका छन् ।

आयोगको मेसिन औजारको विवरण यस प्रकार छः		
क्र.स.	सामग्री	खरिद सङ्ख्या
१	फ्याक्स	२
२	कम्प्युटर	११
३	प्रिन्टर	१०
४	युपिएस	४
५	ल्यापटप	१४
६	फोटोकपी	१
७	एयरकन्डिसन	८
८	टिभी	३
९	साइकल	२
१०	दराज	१२
११	सिसिटिभी	८

परिच्छेदः ४

आयोगले दायित्व निर्वाहका लागि गरेका काम कारवाहीको विवरण

भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३(च) अनुसार नेपालमा बोलिने मातृभाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाउन अध्ययन अनुसन्धान गरी उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने दायित्व आयोगलाई दिइएको छ। यो दायित्व निर्वाहका लागि आ.व. २०७४/०७५ मा आयोगले राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ को कार्यान्वयन अवस्था, समस्या तथा समस्या समाधानका उपायबारेमा नेपालका भाषा क्षेत्रसित सम्बन्धित विभिन्न निकायको भाषा प्रयोगको अवस्था पहिचान गरेको छ। राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ मा भाषासम्बन्धी निम्नानुसारको प्रावधान रहेको छ:

६.१. राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति, २०७३

प्रस्तावना:

.... भौगोलिक अखण्डता .... विभिन्न जातजाति, धर्म वा सम्प्रदाय विचको सुसम्बन्धलाई बलियो बनाई सौहार्दपूर्ण अन्तरजातीय, अन्तरभाषिक .... सम्बन्ध सेतुको रूपमा काम गर्न सक्ने आमसञ्चार माध्यमको भूमिकालाई दृष्टिगत गर्दै

६.१.१ आमसञ्चार नीतिका उद्देश्यहरू

आमसञ्चार माध्यममा सबै वर्ग, क्षेत्र,... भाषा,... को पहुँच बढाई स्वच्छ जनमत निर्माण गर्ने प्रभावकारी माध्यमको रूपमा सञ्चार क्षेत्रको विकास गर्ने

६.१.२ आधारभूत नीति

विभिन्न जातजाति, ... भाषा .... र सम्प्रदायविच पारस्परिक सदभाव, सहिष्णुता र ऐक्यबद्धता कायम गरी सङ्घीय एकाइविच परस्परमा सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय हित र एकताको प्रवर्धनद्वारा समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने सूचना तथा सञ्चार प्रणालीको विकास गरिने छ।

राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्न, सांस्कृतिक, जातीय.... भाषिक विविधताविच सदभाव र सौहार्दपूर्ण संवाद कायम गराउन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा समेत सूचना प्रवाहलाई निरन्तरता दिन नेपाली जनताप्रति उत्तरदायित्व वहन गर्ने राष्ट्रव्यापी पहुँच भएको स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय सार्वजनिक सेवा प्रसारकको स्थापना गरिने छ।

६.१.३ विषयगत नीति

६.१.३.१ सार्वजनिक सेवा प्रसारण

अन्तर सांस्कृतिक, ...अन्तरभाषिक संवादलाई सौहार्दपूर्ण बनाउने अन्तरवस्तुलाई प्रवर्धन गरिने छ ।

६.१.४ छापा तथा सञ्चार माध्यम

भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ (च) मा नेपालमा बोलिने मातृभाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाउन अध्ययन अनुसन्धान गरी उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने दायित्व आयोगलाई दिइएको छ । यो दायित्व निर्वाह गर्ने सन्दर्भमा आ.व. २०७४।७५ मा आयोगबाट राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ को कार्यान्वयनको अवस्था, चुनौती तथा अवसरहरूका बारेमा सम्बन्धित निकायहरूबाट जानकारी सङ्कलन गर्ने कार्य गरिएको छ ।

आम सञ्चार नीतिको कार्यान्वयनमा निम्नानुसारका निकायमा देहायको अवस्था रहेको देखिन्छ ।

१. टेलिभिजनतर्फ

(क) नेपाल टेलिभिजन (वि.सं. २०४२)

नेपाल टेलिभिजनबाट समावेशिता र सूचनामा पहुँचका लागि नेपाली र अङ्ग्रेजीबाहेक नेवारी, मैथिली, भोजपुरी, थारू, अवधी र लिम्बु भाषामा साप्ताहिक आधा घन्टाको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरेको छ भने सुस्तश्रवण व्यक्तिका लागि साइकेतिक भाषामा समाचार प्रसारण गर्ने गरेको छ । मातृभाषाको प्रयोग, सूचनामा पहुँच र नेपाल टेलिभिजनप्रति जनताको अपनत्वबाट पनि टेलिभिजनको विद्यमान बजेट र जनशक्तिले सबै भाषाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न कठिनाई हुने देखिन्छ ।

(ख) इमेज टेलिभिजन

भाषा संस्कृतिको प्रवर्धन, मातृभाषा मात्र जान्ने समुदायमा भाषिक पहुँच र सूचना प्रवाहका लागि इमेज टेलिभिजनले नेपाली, नेवारी र अङ्ग्रेजी भाषाका समाचारभित्र बाइट र भक्स पपका रूपमा विभिन्न भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको छ । सङ्घीयताको कार्यान्वयनसँगै प्रादेशिक संरचनामा गई स्थानीय भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने योजना बनाएको यस टेलिभिजनले भाषामा अतिक्रमण हुन दिन नहुने, भाषाको तोडमोड गर्न नहुने, संस्कृतलगायत कम वक्ता भएका शास्त्रीय भाषाको संरक्षण गर्नुपर्ने विषयलाई आफ्नो भाषा नीतिका रूपमा लिएको देखिन्छ ।

(ग) एपी वान टेलिभिजन

समाचारमा नेपाली र अवश्यकताअनुसार नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग गर्ने एपी वान टेलिभिजनले नेपालीबाहेकका कार्यक्रम गर्दा नेपालीमा उपप्रसारण (सब टाइटल) दिने नीति लिई

अन्तर्पूर्ण मिडिया नेटवर्कका पत्रिका, रेडियो, टिभी, इन्टरनेटमा एउटै भाषा नीति लागू गर्ने योजना बनाएको छ । नेपाली भाषाको संरक्षण र विकासमा जोड दिई सूचना प्रवाह गर्ने यस टिभीले नेपाली भाषाका विज्ञिविच एकरूपीकरण गर्ने, सरकारी निकायबाट स्पष्ट मानक र भाषानीति बनाउने पक्षमा पहल गर्दै आयोगले सबै निकायलाई अनुगमन गर्नुपर्ने सुझाव दिएको छ ।

(घ) एभिन्युज टेलिभिजन

केन्द्रीय प्रसारणमा नेपाली भाषा र अन्य मातृभाषालाई प्राथमिकता दिई साडकेतिक भाषामा समेत बुलेटिन प्रसारण गर्ने एभिन्युज टेलिभिजनले नेपाली, साडकेतिक र स्थानीय भाषामा खबर प्रसारण गर्दा जनमानसमा सकारात्मक प्रभाव परेको छ । यसले अन्तरराष्ट्रिय रूपमा नेपाली भाषालाई स्थापित गर्ने, एक भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा अर्को भाषा निमिसाउने, युवा पुस्तालाई नेपाली भाषा प्रयोगका लागि सचेतीकरण गर्ने र विज्ञान प्रविधिको ज्ञानलाई नेपाली परिवेशमा सहज ढुङ्गाले पुऱ्याउने आधिकारिक नेपाली फन्टको प्रयोगमा पहल गर्ने नीति लिएको छ ।

(ङ) कान्तिपुर टेलिभिजन

भाषाको स्तरीय प्रयोग गर्ने, व्यक्तिको सम्मानमा उच्च आदर प्रयोग गर्ने तथा भाषाका कारणले नागरिकले समस्या भोग्न नहुने र नेपालमा बोलिने सबै भाषालाई प्राथमिकता दिने उद्देश्यले कान्तिपुर टेलिभिजनले मुख्य रूपमा नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषामा मुख्य कार्यक्रम र मैथिली, भोजपुरी आदि भाषामा टेलिसिरियलहरू प्रसारण गर्ने गरेको छ । समाचारलगायत अन्य मुख्य कार्यक्रममा वक्ताले जुनसुकै भाषा बोले पनि नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषामा उपशीर्षक (सब टाइटल) राखी प्रसारण गर्ने भाषिक नीतिले सकारात्मक प्रभाव पारेको भए पनि सबैले आफ्नो भाषा बोल्दा गौरव महसुस गर्ने वातावरणका लागि थप प्रयास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

(च) न्युज २४ टेलिभिजन

नेपालका भाषा संस्कृतिको प्रवर्धन गर्ने उद्देश्यले नेपाली र अङ्ग्रेजीबाहेक मैथिली भाषामा समेत कार्यक्रम प्रसारण गर्ने न्युज २४ टेलिभिजनले लोपोन्मुख भाषालाई प्राथमिकता दिने, मातृभाषा शिक्षामा जोड दिने, नेपाली भाषाको सर्वमान्य व्याकरण प्रयोग गर्ने, भाषा राजनीति गर्न नहुने र बाल मस्तिष्कमा असर नपर्ने खालको भाषा प्रयोग गर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ ।

(छ) माउन्टेन टेलिभिजन

नेपाली भाषाको संरक्षण र विकास तथा खबर सम्प्रेषणमा प्रभावकारितालाई मुख्य उद्देश्य बनाई नेपाली भाषामा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने माउन्टेन टेलिभिजनले साडकेतिक भाषामा समाचार प्रसारण गर्ने र प्रादेशिक संरचनामा टेलिभिजन चलाउने योजना बनाएको छ । यस टेलिभिजनले

वर्णविन्यास र शब्दोच्चारणका जटिलता हटाउने, कम्प्युटरमा प्रयोग गरिने फन्टमा एकरूपता ल्याउने, भाषाका जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने, वर्णविन्यास प्रयोगमा एकरूपता ल्याउने, सञ्चार माध्यममा भाषाको प्रयोग मिश्रण नगर्ने, समाचार सम्पादक, संवाददाता आदिलाई प्राविधिक सहयोग गर्ने पक्षमा आयोगको सल्लाह र सुझाव चाहेको छ ।

(ज) हिमालयन टेलिभिजन

नेपाली भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने हिमालय टेलिभिजनले कार्यक्रममा भाषिक एकरूपता ल्याउन भाषा विज्ञसँग परामर्श गर्ने नीति लिएको छ ।

रेडियो/एफ. एम.

(क) रेडियो नेपाल

समावेशिता कायम गर्न र सूचनाको हकलाई सम्मान गर्न रेडियो नेपालले नेपाली, अङ्ग्रेजी, संस्कृतलगायत २१ भाषामा समाचार र १८ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने गरेको छ । राष्ट्रिय एकता कायम गर्न, विकेन्द्रीकरणको प्रवर्धन गर्न, दुर्गम क्षेत्रमा सूचनाको पहुँच पुऱ्याउन, भाषाको प्रवर्धन गर्न र रेडियोप्रतिको अपनत्व विकास गर्न यो प्रयास सकारात्मक बनेको देखिन्छ ।

(ख) इमेज एफ. एम.

विशेष गरी काठमाडौँमा बसोबास गर्ने नेवार भाषी समुदायलाई लक्षित गर्दै यस एफ. एम. ले नेपाली, नेवार र अङ्ग्रेजी भाषामा कार्यक्रम प्रसारण गर्दै आएको छ । यसबाट नेपाली भाषा नबुझ्ने नेवार समुदायमा सकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ ।

(ग) कान्तिपुर एफ. एम.

नेपालीबाहेक ललितपुरका नेवार बस्तीमा सूचना पुऱ्याउन नेवारी, पूर्वाञ्चलमा मैथिली र सुदूर पश्चिममा डोट्याली भाषामा सूचनाको पहुँच पुऱ्याउन समाचार र साप्ताहिक मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने यस एफ. एम. ले सात ओटा प्रदेशबाट मातृभाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने योजना बनाएको छ ।

(घ) सगरमाथा एफ. एम.

नेवार र तामाङ समुदायको सघन बस्ती भएका क्षेत्रमा सूचनाको पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यले नेपालीबाहेक नेवारी र तामाङ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने सगरमाथा एफ. एम. ले लक्षित समुदायमा सूचनाको पहुँच पुऱ्याउन र उक्त भाषाको संरक्षण संवर्धन गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । यसले राज्यले भाषाको संरक्षण गर्न पहल गर्नुपर्ने तर सरकारी कामकाजका भाषा धेरै हुँदा प्रयोगमा कठिनाई हुने भएकाले गम्भीरतापूर्वक छलफल गरेर मात्र निर्णय गर्नुपर्ने सुझाव दिएको छ ।

२. पत्रपत्रिका

(क) गोरखापत्र

गोरखापत्र दैनिकले पहिचान र समावेशिताको मुदालाई सम्बोधन गर्न नयाँ नेपाल बहुभाषी पृष्ठमार्फत दैनिक दुई ओटा राष्ट्रभाषामा समाचार, सन्देश र अन्य सामग्री प्रकाशन गर्दै आएको छ। हाल ३८ भाषामा नयाँ नेपाल पृष्ठमार्फत भाषा बोल्ने समुदायका आर्थिक, सामाजिक, संस्कृति र भाषिक सामग्री प्रकाशन हुन्छन्। नेपालमा रहेका लोपोन्मुख भाषाको संरक्षण, मातृभाषाहरूमा सूचनाको पहुँच, गोरखापत्रप्रति अपनत्व र सामीप्यका लागि यो प्रयास महत्वपूर्ण छ। यसले आफ्नो प्रकाशनलाई पूर्व क्षेत्र, राष्ट्रिय संस्करण र पश्चिम क्षेत्र गरी तीन भागमा बाँडी सहरिया युवा पुस्तामा नेपाली भाषाप्रति चाख बढाउने, व्याकरण र हिज्जेमा एकरूपता ल्याउने तथा विद्यार्थी र अभिभावकको चाहना र स्वीकृतिमा मातृभाषाको प्रयोग विस्तार गर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ।

३. प्रेस काउन्सिल नेपाल

(क) भाषाको प्रयोगका लागि प्रेस काउन्सिलले पत्रकार आचार संहिता २०७३ लागू गरेको छ। यसको दफा ४ को उपदफा ४ मा सामाजिक दायित्व, पछाडि पर्न गएका समुदाय, क्षेत्रअन्तर्गत भाषाभाषीको उत्थान र विकासमा सहयोग पुऱ्याउने गरी सूचना सम्प्रेषण गर्नुपर्ने प्रावधान रहेकामा पत्रकार तथा सञ्चारका माध्यमबाट अपाङ्गमैत्री, बालमैत्री तथा राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता, अखण्डताप्रति सचेत भई समाचार लेख्न र प्रकाशन गर्न थालिएको छ। यो प्रयास सन्तोषजनक भए पनि समावेशी विकासको मुदालाई सम्बोधन गर्न र राष्ट्रको एकतालाई मजबुत बनाउन पत्रकार, सञ्चारकर्मी, प्रवक्ता, सूचना अधिकारी आदिलाई भाषाको प्रयोगसम्बन्धी तातिम दिन आवश्यक छ।

(ख) अपाङ्गमैत्री सञ्चार निर्देशिका, २०७३ ले अपाङ्गता भएको व्यक्तिको सम्मानमा चोट पुऱ्याउने शब्द, उपमा, उखान टुक्काको प्रयोग गर्न नहुने प्रावधान राखेकामा सञ्चार माध्यममा यस्ता शब्द प्रयोग बन्द गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्ति र बालबालिकाले आफू सम्मानित भएको महसुस गरेका छन्। यस आचार संहितालाई विस्तृत रूपमा कार्यान्वयन गर्न जनशक्ति र स्रोतको अभाव देखिएको छ।

(ग) बालमैत्री सञ्चार निर्देशिका, २०७३ ले बालमनोविज्ञानमा नकारात्मक असर पुऱ्याउने र उनीहरूको आत्मसम्मानमा ठेस पुऱ्याउने समाचार सम्प्रेषण गर्न नहुने प्रावधान राखेकामा यसको फलस्वरूप बच्चाको नाड्गो फोटो गोरखापत्रमा छाप्दा गोरखापत्रका पत्रकारलाई कारबाही गरिएको छ।

परिच्छेदः सात

नेपाल सरकारलाई सिफारिस तथा सुझाव

नेपालको संविधानको धारा ७(३) एवम् धारा २८७ र भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को परिधिभित्र रही आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा भाषा आयोगले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आयोजना गरेका सङ्गोष्ठीहरूबाट प्राप्त सुझाव एवम् सम्बन्धित भाषाका वक्ता, भाषा विज्ञ र तीन ओटा तहका सरकारका सम्बद्ध पदाधिकारी, भाषासेवी, प्राध्यापक, शिक्षक, सरोकारवाला सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधि, पत्रकार तथा अनुसन्धाताहरूसँगको अन्तरक्रिया, छलफल, परामर्श एवम् पत्रपत्रिका आदिमा प्रकाशित लेखहरू, अनुसन्धानका प्राप्तिहरू र विगतको प्रतिवेदनसमेतका आधारमा आयोगले निम्नबमोजिमका सिफारिस र सुझावहरू पेस गरेको छः

७.१ सरकारी कामकाजको भाषाका सम्बन्धमा सिफारिस

सन्दर्भ १: बहुभाषिक नीति अवलम्बन हुन नसकेको

नेपालको संविधानको धारा ५१ (ग) को सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत बुँदा (७) मा बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने भनी उल्लेख भएको तर राज्यको कार्यप्रणाली बहुभाषिक हुन सकेको छैन । संविधानको धारा ३ ले नेपाली जनतालाई बहुभाषिक राष्ट्रको रूपमा चिनाएको छ तर बहुभाषिकता कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन । त्यस्तै, संविधानको धारा १८ को (२) र (३) ले समानताको हकअन्तर्गत भाषाको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने प्रत्याभूति गरेको छ तर व्यावहारिक रूपमा भाषिक भेदभावको अन्त हुन सकेको छैन ।

सिफारिस

(क) नेपालको संविधानको धारा ५१ (ग) (७) को पालना हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारको नीति बहुभाषिक कार्यप्रणालीमा आधारित हुनुपर्छ । सार्वजनिक सेवाहरूमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोग विस्तारका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले बहुभाषिक नीति निर्माण गरी सोबमोजिमको कार्यप्रणाली विकास गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(ख) नेपालको संविधानको धारा ३ ले नेपाली जनताको बहुभाषिक राष्ट्रको पहिचान स्थापित गरेको सन्दर्भमा नेपाली जीवन पद्धति भाषिक समावेशितामा आधारित हुनुपर्ने हुन्छ । राज्यको तर्फबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका प्रवाह गरिने सेवाहरू नेपाली जनताको भाषिक पहिचान र एकआपसको सञ्चारमा बोधगम्यता कायम रहने गरी सम्प्रेषण गरिनु जरुरी हुन्छ ।

(ग) नेपालको संविधानको धारा १८(२) र १८(३) ले समानताको हकअन्तर्गत भाषाको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने प्रत्याभूति गरेअनुसार व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको कार्यप्रणालीमा नेपालका भाषिक समुदायको सहज पहुँच हुने गरी सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका सरकारहरूले संविधानसम्मत नीति निर्माण गरी सोको कार्यान्वयनको सुनिश्चित आधार तयार गर्नुपर्छ ।

सन्दर्भ २: संविधानबमोजिम सरकारी कामकाजमा भाषाको प्रयोग

नेपालको संविधानको धारा ७(१) बमोजिम देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा हुने छ, भन्ने उल्लेख भएको तर सोअनुरूप सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको पूर्ण प्रयोग हुन सकेको छैन । सरकारी कार्यालयहरूको अभिलेख नेपाली भाषामा रहने संवैधानिक प्रावधान पूर्णतः पालना भएको देखिएन । नेपाल राज्यको तर्फबाट मुलुकभित्र वा मुलुकबाहिर प्रतिनिधित्व हुने संयुक्त राष्ट्रसङ्घलगायतका अन्तरराष्ट्रिय मञ्चहरूमा औपचारिक समारोहमा सम्बोधन गर्दा नेपाली भाषाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइएको छैन र यस विषयमा नेपाल सरकारको संविधानसम्मत नीतिगत व्यवस्था भएको पनि देखिएन । साथै धारा ७ (२) मा नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र बहुसङ्ख्यक जनताले बोल्ने एक वा एकभन्दा बढी अन्य राष्ट्रभाषालाई प्रदेश कानुनबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्न सक्ने छ, भन्ने उल्लेख भएको तर सोको कार्यान्वयन हुन सकेको छैन ।

सिफारिस

(क) संविधानको धारा ७(१) को पूर्ण पालना हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा नेपाली भाषा हुने सुनिश्चित आधार तयार गर्ने दायित्व सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको हुन्छ । तीन ओटै तहको सरकारी अभिलेख नेपाली भाषामा रहनु अनिवार्य हुन्छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी अभिलेख राख्दा अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धति विकास गर्नु जरुरी छ । प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरी यान्त्रिक अनुवाद प्रणाली विकास गर्ने दिशातर्फ नेपाल सरकारले पहल गर्नु जरुरी छ ।

(ख) बहुभाषिक कार्यप्रणालीअनुसार नेपालभित्र सञ्चालन हुने औपचारिक सभा, समारोह र सार्वजनिक सञ्चारका माध्यहरूमा नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोग विस्तारमा नेपाल सरकारले जोड दिनुपर्छ । सन्तुलित रूपमा अड्ग्रेजी भाषाको प्रयोग गर्नका लागि नेपाल सरकारबाट राष्ट्रिय भाषा नीति तर्जुमा गरिनु जरुरी छ ।

(ग) संविधानको धारा ७(१) को कार्यान्वयनको सन्दर्भमा नेपाल राज्यको तर्फबाट नेपालभित्र वा अन्य मलुकमा हुने संयुक्त राष्ट्रसङ्घलगायतका अन्तरराष्ट्रिय मञ्च वा

बहुराष्ट्रिय एवम् द्विपक्षीय सभा, सम्मेलन एवम् वार्ताहरूमा कुनै तोकिएको निश्चित भाषा मात्रै प्रयोग गर्ने भन्ने प्रावधान रहेकामा बाहेक अन्य अवस्थामा नेपाली भाषाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । अनुवाद पद्धति वा दोभाषेको प्रयोग गर्ने प्रावधान विद्यमान रहेको अवस्थामा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ । नेपाल सरकारले अन्तराष्ट्रिय मञ्चहरूमा द्विभाषिक वा एकल भाषी प्रयोगबारे नीतिगत व्यवस्था गर्नु जरुरी छ ।

(घ) नेपालको संविधानको धारा ७(२) अनुसार नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषालाई प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र प्रदेश कानुनबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गरेमा प्रदेश तहको सरकारी कामकाजको अभिलेख सो भाषामा समेत राख्नु अनिवार्य हुन्छ ।

(ङ) सङ्घ र प्रदेश सरकारहरूविचको अन्तरसञ्चार नेपाली भाषाको माध्यमबाट हुनुपर्छ ।

(च) प्रदेशभित्रका स्थानीय तहहरूविचको औपचारिक अन्तरसञ्चार धारा ७(२) बमोजिमको प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा वा धारा ७(१) बमोजिम नेपाली भाषामा हुनुपर्छ । तर सरकारी अभिलेख धारा ७(१) र ७(२) बमोजिम द्विभाषिक वा बहुभाषिक हुनुपर्छ ।

(छ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अड्गेजी भाषाको प्रयोग असन्तुलित र अस्वाभाविक रूपम बढ्दै गएको र यसबाट नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूमा प्रतिकूल प्रभाव परेको हुँदा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो सरकारी कामकाजको भाषा प्रयोग गर्दा नेपालको संविधानको धारा ७(१) र ७(२) को प्रावधानबमोजिम नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोग विस्तारमा जोड दिनु जरुरी छ ।

सन्दर्भ ३: भाषाका आधारमा भेदभाव हुन नहुने

नेपालको संविधानको धारा १८ (२) र (३) ले भाषाका आधारमा भेदभाव गरिने छैन भनी समानताको हक स्थापित गरेको छ । तर, सार्वजनिक वा सरकारी सेवाहरूमा भाषिक समुदाय वा व्यक्तिको पहुँच सहज हुन सकेको देखिँदैन । नेपाली भाषाको एकल प्रयोगका कारण राज्यबाट सम्प्रेषण हुने सूचना र प्रदान गरिने विधायिकी, कार्यकारिणी र न्याय क्षेत्रसित सम्बन्धित सेवाहरू संविधानको भावनाअनुरूप सेवाग्राही मैत्री हुन सकेका छैनन् ।

सिफारिस

(१) नेपालको संविधानको धारा १८ (२) र (३) तथा धरा २७ को पालना हुने गरी सार्वजनिक सूचनामार्थि अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदायहरूको पहुँच सहज बनाउन उनीहरूकै भाषामा सूचना सम्प्रेषण हुने प्रणाली प्रदेश र स्थानीय तहसम्म विस्तार गरिनु

जरुरी छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले छापा तथा विद्युतीय सामग्रीको माध्यमबाट स्थानीय भाषाहरूमा सूचना सम्प्रेषण गर्ने नीति अवलम्बन गरी हरेक भाषिक समुदाय र व्यक्तिलाई भाषिक भेदभाव हुनबाट मुक्त गराउनुपर्छ।

(२) नेपालको संविधानको धारा २७ बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई प्रत्याभूत गरिएको सूचनाको हक सुनिश्चित गर्न नेपालको संविधानलगायात आधारभूत कानुनहरू नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषाहरूमा समेत अनुवाद गरी भाषिक समुदाय र व्यक्तिको सूचनासम्बन्धी हकको पूर्ण प्रत्याभूति हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबाट पहल हुनुपर्छ।

(३) निजामती, न्याय, कानुन, शिक्षक, सैनिक, प्रहरीलगायतका सार्वजनिक सेवाहरूको योग्यता परीक्षाको माध्यमभाषा संविधानको धारा ७(१) र ७(२) बमोजिम नेपाली भाषाका अतिरिक्त विषयवस्तुको ज्ञानसम्बन्धी पाठ्यक्रमको योग्यता परीक्षाको हकमा उम्मेदवारको प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषामा समेत परीक्षा दिन पाउने नीतिगत व्यवस्थाका लागि लोक सेवा आयोग, शिक्षक सेवा आयोग जस्ता निकायबाट कार्यनीति तय गरिनु जरुरी छ।

सन्दर्भ ४: दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्ति

नेपालको संविधानको धारा १८ (२) र (३) ले भाषाका आधारमा हुने सबै प्रकारका भेदभाव अन्त गरेको छ। तर, दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिको भाषिक अधिकारको सुनिश्चितता हुन सकेको छैन।

सिफारिस

(क) नेपालको संविधानको धारा १८ (२) र (३) तथा धारा ३१(४) को पालना हुने गरी दृष्टिविहीन तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक सरकारी सेवामा ब्रेललिपि वा साड्केतिक भाषाको माध्यमबाट सूचना उपलब्ध गराउन सङ्घ, प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारले कानुनमा व्यवस्था गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा ब्रेललिपि एवम् साड्केतिक भाषा प्रयोग गर्न सक्ने सिपयुक्त जनशक्तिको व्यवस्था गरी सेवा प्रदान गर्नु जरुरी छ।

(ग) संविधानको धारा १८ (२) र (३) एवम् धारा २७ ले प्रत्याभूत गरेअनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सूचनाको हकलाई सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक सञ्चारका विद्युतीय प्रसारण संस्थामा साड्केतिक भाषामा समाचार तथा अन्य कार्यक्रम सम्प्रेषण गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले साड्केतिक भाषा प्रसारणको अनिवार्य व्यवस्था गर्नुपर्छ।

सन्दर्भ ५: सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण

नेपालको संविधानको धारा २८७ को ६ (क) बमोजिम सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गर्न भाषा आयोगले सङ्घ र प्रदेशमा सरोकारवालाहरूसित सघन छलफल र अन्तरक्रिया गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको छ ।

सिफारिस

प्रदेशमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त अन्य राष्ट्रभाषाले सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन तल दिइए जस्ता आधारहरूलाई अवलम्बन गर्न सम्बन्धित सरोकारवालासँग थप छलफल गर्नुपर्ने देखिन्छः

- (क) प्रदेशमा भाषा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या
- (ख) भाषिक पहिचान
- (ग) लेखन प्रणाली
- (ङ) भाषाको स्तरीकरण
- (ड) भाषाको स्वीकार्यता
- (छ) भाषाको ऐतिहासिकता

सन्दर्भ ६: स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषा

नेपालको संविधानमा प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषाका बारेमा उल्लेख भएको भए पनि स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषाका बारेमा उल्लेख छैन । तर संविधानको धारा (७) ३ मा भाषासम्बन्धी अन्य कुरा भाषा आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुने छ भनी उल्लेख गरिएकाले स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणमा भाषा आयोगको दायित्व सिर्जना हुने देखिन्छ ।

सिफारिस

स्थानीय तहमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा नेपाली भाषाबाहेक अन्य भाषाको प्रयोग गर्दा स्थानीय तहले आयोगको सहमतिमा कानुन निर्माण गरी मातृभाषाको समेत प्रयोग विस्तार गर्ने योजना बनाई भाषाको पहिचान र समृद्धिसहितको कानुनी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ ७: नीतिसम्मत शुद्ध भाषाको प्रयोग

विभिन्न सञ्चार माध्यमले स्वीकृतिका बखत निर्धारित भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन/ प्रसारण तथा प्रकाशन गर्ने सर्तात्मक अनुमति लिएका भए पनि त्यसको पूर्ण पालना भएको पाइँदैन ।

सिफारिस

सञ्चारका माध्यमहरूले जुन भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने अनुमति पाएका छन् सो भाषाको शुद्धता तथा पूर्ण प्रयोगमा विशेष जोड दिनुपर्छ साथै उक्त भाषामा शब्द वा वाक्य उपलब्ध नभएको अवस्थामा मात्र अर्को भाषाको शब्द प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ द: सरकारी कार्यालयमा भाषाको प्रयोग

नेपालको संविधानको धारा ७(१) ले नेपाली भाषालाई नेपालको सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा अड्गीकार गरेको छ । संविधानको धारा ७(२) ले नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा प्रदेश कानुनबमोजिम प्रदेशले निर्धारण गर्ने व्यवस्था छ । नेपालको संविधानले धारा ७(१) बमोजिम नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा र धारा ७(२) बमोजिम प्रदेशले निर्धारण गरेबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा हुने व्यवस्था छ । साथै, संविधानको धारा ५१(ग) को (७) ले बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने प्रत्याभूति गरेको छ ।

सिफारिस

(१) नेपालको संविधानले धारा ७(१) र ७(२) बमोजिम सरकारी कार्यालयहरूमा नेपालको सारकारी कामकाजको भाषा नेपाली भाषा र प्रदेशले निर्धारण गरेअनुसार प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषामा अभिलेख राख्नुपर्छ । संविधानको धारा ३२ (१) ले प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुने छ भन्ने प्रत्याभूति गरेबमोजिम मातृभाषा, ब्रेललिपि र साइकेटिक भाषालाई सम्मानजनक स्थान दिनुपर्छ ।

(२) सबै सरकारी कार्यालयमा दोभाषे र साइकेटिक भाषाको प्रयोग गर्न सक्ने व्यक्तिको व्यवस्था हुनुपर्छ ।

(३) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले सरकारी कामका कागजात आवश्यकताअनुसार मातृभाषामा रूपान्तरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।

(४) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका कार्यालयहरूमा नेपाली भाषा र अन्य राष्ट्रभाषाहरूको शुद्ध र सम्मानजनक प्रयोग गर्नुपर्छ ।

(५) संविधानको धारा ७(१) र ७(२) को पूर्ण पालना हुने गरी नेपाली भाषाको मानक निर्धारण गर्ने कार्यका लागि नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानलाई जिम्मेवारी दिइनुपर्ने र प्रदेशले निर्धारण गरेको प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा एवम् प्रदेशभित्रका अन्य राष्ट्रभाषाहरूको मानक निर्धारण गर्ने कार्यका लागि प्रत्येक प्रदेशले भाषा प्रतिष्ठान गठन गरी राष्ट्रभाषाहरूको विकास र स्तरीकरणका लागि अविलम्ब कार्य प्रारम्भ गर्नु आवश्यक छ ।

७.२ भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धी सिफारिस

सन्दर्भ १: भाषा सर्वेक्षण

नेपालको संविधानको धारा २८७ को ६(ख) को कार्यान्वयनका लागि नेपालको जनगणनाबाट उपलब्ध हुने तथ्याङ्कले भाषागत विवरण तयार गर्न नसकिने हुँदा नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि सर्वेक्षणको आवश्यकता देखिएको छ।

सिफारिस

नेपालका सबै भाषाहरूको सघन सर्वेक्षण गर्न सङ्घीय सरकारबाट भाषा आयोगलाई आवश्यक स्रोतसाधन उपलब्ध गराउनु आवश्यक छ। प्रदेश र स्थानीय सरकारले आफ्नो क्षेत्रभित्र प्रविधिको समेत यथासम्भव प्रयोग गरी भाषिक अभिलेख राख्ने कार्य सुरु गर्न जरुरी छ।

सन्दर्भ २: लोपोन्मुख भाषाको संरक्षण

वि.स. २०६८ को जनगणनाअनुसार नेपालमा १० हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका ३७ ओटा भाषा रहेका छन्। दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता भाषाहरू मृतप्रायः अवस्थामा छन्। यस्ता भाषाहरूको संरक्षणका लागि तत्काल विशेष पहल गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

सिफारिस

(१) सबै भाषाको वर्तमान अवस्था यकिन गरी सङ्कटापन्न र लोपोन्मुख अवस्थाका भाषाको संरक्षणमा जोड दिने गरी भाषा नीति निर्माण गर्नुपर्छ। दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता मृतप्रायः अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले तत्काल विशेष कार्यक्रमको घोषणा गर्नुपर्छ।

(२) नेपालको संविधानको अनुसूची ५, ६, ७ र ८ मा भएको कार्य विभाजनअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले गर्नुपर्ने कार्यअन्तर्गत आआफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र निम्नानुसारका १० हाजार भन्दा कम वक्ता भएका लोपोन्मुख भाषाहरूको संक्षणको सुनिश्चिताका लागि तत्काल कार्य गर्नु जरुरी छ।

(३) १००० भन्दा कम वक्ता भएका भाषाहरू:

हरियानी, जुम्ली, ल्होमी, पञ्जावी, बेलहारे, उडिया, सोनाहा, सिन्धी, डेल्युरी, व्यासी, आसामी, राउटे, साम, मनाडे, धुलेली, फाइदुवाली, सुरेल, मालपाँडे, खरिया, कुर्माली, बराम, लिङ्गिम, सधनी, कागते, जोड्खा, बनकरिया, काइके, गढवाली, मिजो, कुकी, कुसुन्डा, नागामिज, अरबी

(४) १००० देखि १०००० सम्म वक्ता भएका भाषाहरूः

याम्फु, बोटे, घले, दुमी, लाप्चा, पुमा, दुड्माली, दार्चुलेली, अछामी, थकाली, जिरेल, मेवाहाड, साइकेटिक, तिव्वती, मेचे, छन्त्याल, राजी, लोहारुड, छिन्ताड, गनगाई, पहरी, दैलेखी, ल्होपा, दुरा, कोच, छिलिड, जेरुड, खस, संस्कृत, डोल्पाली, हायु, तिलुड, कोई, किसान, वालिड, मुसलबान

सन्दर्भ ३: भाषा संग्रहालय तथा अभिलेखालयको स्थापना

नेपालमा बोलिने विशेष गरी लोपोन्मुख भाषाहरू र अन्य सबै भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि भाषा सङ्ग्रहालय तथा अभिलेखालय स्थापना गर्नु आवश्यक छ। विभिन्न भाषाका लिपि, उच्चारण पद्धति, शब्दभण्डार, शब्दकोश, व्याकरण र लोक साहित्यको श्रव्य, लेख्य, एवम् विद्युतीय सङ्ग्रह तथा अभिलेख गर्न सङ्ग्रहालय र अभिलेखालयको स्थापना गर्न अवश्यक छ।

सिफारिस

नेपालमा बोलिने सबै भाषाका भाषिक विशेषताको सङ्ग्रह गरी अभिलेखालय र सङ्ग्रहालय स्थापना गर्न भाषा आयोगलाई सरकारी स्वामित्वको भवन, जग्गा उपलब्ध गराउनु अति आवश्यक छ। साथै, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले आआफ्नो क्षेत्रभित्रका भाषाहरूको संरक्षणका लागि भाषा सङ्ग्रहालय, अभिलेखालय स्थापना तर्फ पहल गर्नु जरुरी छ।

सन्दर्भ ४: आम सञ्चारका माध्यममा भाषाको प्रयोग

नेपालको भाषा विकासमा सञ्चारका माध्यमहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन्। छापा एवम् विद्युतीय सञ्चारका माध्यमहरूले हाम्रो समाजमा भाषाको मानक निर्माण गर्ने कार्यमा समेत अहम् भूमिका खेलेका छन्। तर सञ्चारका माध्यमहरूबाट स्वच्छन्दतापूर्वक भाषाको प्रयोग भइदिँदा भाषामा विचलन आउने र भाषाको मौखिम एवम् लेख्य परम्पराको मौलिक स्वरूप विस्थापित हुने स्थिति उत्पन्न भएको छ।

सिफारिस

(१) नेपाल सरकार र प्रेस काउन्सिलले सञ्चारमा भाषाको प्रयोगसम्बन्धी नीति निर्माण गरी छापा र विद्युतीय माध्यमहरूमा भाषा संहिता लागु गर्नु नितान्त जरुरी छ।

(२) सञ्चार गृहहरूले आआफ्नो सञ्चारक्षेत्रमा आबद्ध जनशक्तिका लागि भाषिक शुद्धता र भाषाको मौलिक प्रयोग सुनिश्चित गर्न उत्प्रेरणामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु अति नै आवश्यक छ।

(३) विज्ञापनमा भाषाको प्रयोग अत्यन्त स्वच्छन्त रूपमा भएको अवस्था छ। विद्युतीय र छापाका माध्यमहरू भाषाका सन्दर्भमा बढी संवेदनशील हुनु जरुरी छ। नेपाल सरकार र प्रेस काउन्सिलले सहितामार्फत भाषाको सही र सार्थक प्रयोग सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

(४) प्रेस काउन्सिलबाट पत्रकार आचारसंहिता, अपाङ्गतामैत्री सञ्चार निर्देशिका र बालमैत्री सञ्चार निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनु जरुरी छ।

(५) नेपालको संविधानको धारा ५१ (ग) को ७ ले बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने प्रत्याभूति गरेअनुसार नेपालका सञ्चार माध्यम एवम् सञ्चार गृहहरूले बहुभाषिक सेवा विस्तार गरी नेपालका राष्ट्रभाषाहरूको प्रयोगमा जोड दिने र सङ्कटमा परेका भाषाहरूलाई प्राथमिकता दिई बहुभाषिक कार्यप्रणाली विकास गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ।

नेपालका भाषाहरूको संरक्षण र विकासमा गोरखापत्र, रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजनले अवलम्बन गरेको नीति सकारात्मक दिशातिर उन्मुख छ। अन्य केही सञ्चार गृहहरूले नितान्त सीमित राष्ट्रभाषामा मात्रै सेवा विस्तार गरेको आवस्था छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्रोत्साहनमुखी भाषानीति तयार गरी रेडियो, टेलिभिजन र छापाहरूलाई स्थानीय तहमा बहुभाषिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न उत्प्रेरित गर्नुपर्छ।

सन्दर्भ ५: लिपि, शब्दकोश, व्याकरण र समाग्री विकास

नेपालको संविधानको धारा ३२(३) मा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संर्वर्धन र संरक्षण गर्ने हक हुने छ भन्ने उल्लेख गरिएको छ। यो प्रावधान पूरा गर्न नेपालमा बोलिने सबै भाषाका लिपि, शब्दकोश, व्याकरण र सामग्रीसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गरी भाषाको संरक्षण र विकास गर्नु आवश्यक छ। तर आयोगको मौजुदा जनशक्ति तथा स्रोत एवम् विज्ञताका कारण सहजतापूर्वक काम गर्न कठिनाइ भएको छ।

सिफारिस

नेपालका सबै भाषाको लोक साहित्य, लेखन पद्धति तथा सामग्री विकासका लागि प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषासम्बन्धी काम गर्ने समुदाय तथा सङ्घसंस्था, विश्वविद्यालय, भाषा प्रतिष्ठानहरूसँग सहकार्य गरी लिपिको खोज तथा विकास, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण विकास एवम् सामग्री लेखन कार्य गर्ने योजना बनाउन सबै तहका सम्बद्ध निकायबिचको समन्वयका लागि नेपाल सरकारबाट पहल हुनुपर्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ ६: भाषा नीति निर्धारण

नेपालमा भाषा नीति सुझाउ आयोग २०५० ले मातृभाषाको प्रयोगको बारेमा नीतिगत सुझाउ

प्रस्तुत गरेको भए पनि बदलिँदो परिवेशमा भाषा नीति निर्धारण गर्न आवश्यक छ। भाषा नीतिको अभावमा भाषाको सार्वजनिक प्रयोग, शैक्षणिक भाषा निर्धारण र सञ्चारमा भाषाको उपयोग जस्ता कार्यक्षेत्रमा कठिनाइ उत्पन्न भएको अवस्था छ।

सिफारिस

सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा भाषाको नीति निर्धारण गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारका भाषासँग सम्बन्धित निकाय, भाषाका विज्ञ, विश्वविद्यालय, भाषा प्रतिष्ठानहरू, भाषाका पाठ्य सामग्री सर्जक तथा लेखक र सरोकारवाला विज्ञहरू सम्मिलित भाषा नीति निर्धारण संयन्त्र गठन गरी कार्य विवरण तोक्नु उपयुक्त हुन्छ।

सन्दर्भ ७: भाषामा प्रविधिको प्रयोग

नेपालका अधिकांश भाषाहरू मौखिक परम्परामा आधारित छन् र हाम्रा पूर्वजहरूले आर्जन गरेका ज्ञानका भण्डार पनि यिनै भाषाहरू हुन्। थोरै वक्ता भएका भाषाहरू मृतप्रायः अवस्थामा छन् र केही समयपछि यी भाषाहरू नेपालबाट हराएर जाने स्थिति छ। प्रविधिको सहज पहुँच हुँदै गएको वर्तमान अवस्थामा भाषाको संरक्षणका लागि यसको प्रयोगको सम्भावना खोजी गरिनु जरुरी छ।

सिफारिस

भाषाहरूलाई लोप हुन नदिन लोकवार्ता, लोकसाहित्यलगायत भाषाहरूका मूर्त तथा अमूर्त विशेषाताहरूको अभिलेखन, भण्डारणका लागि नेपाल सरकारले भाषामा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने नीति लिनुपर्छ।

सन्दर्भ ८: भाषाको शिष्ट र सम्मानजनक प्रयोग तथा आदिम नामहरूको संरक्षण

नेपालमा बोलिने सबै भाषा राष्ट्रभाषा भएको र हरेक मातृभाषी वक्ताले आफ्नो भाषालाई स्वाभिमान र पहिचानसित जोडेर हेर्नु नितान्त स्वाभाविक हुन्छ। कुनै भाषिक परिवारका व्यक्ति र समुदायलाई होच्याउने उद्देश्यले भाषाको लवज, उच्चारण वा बोलीको नक्कल गर्ने गरिएको देखिन्छ। भाषाको इतिहास र आदिम संस्कृति लोप हुने गरी कुनै स्थान, बस्ती, ठाउँ आदिको नाम फेर्ने प्रचलन बढेको अवस्था छ। नेपालका मौलिक र रैथाने प्राकृतिक सम्पदा, वनस्पति, अन्नबाली, जडीबुटी, जीवजन्तु आदि सित सम्बन्धित नामहरू हराउँदै गई तिनमाथिको हाम्रो स्वामित्व गुम्दै गएको स्थिति छ।

सिफारिस

(१) कुनै भाषिक समुदाय वा भाषाका वक्ताहरूलाई लक्षित गरी उनीहरूको भाषिक लवज, बोली, उच्चारणको नक्कल गरी भावनामा चोट पुग्ने गरी प्रहर्शन, खिसिटिउरी, नक्कल वा कटाक्ष गर्न हुँदैन।

(२) शुद्धीकरण वा आधुनिकीकरणको नाममा कुनै ठाउँ, बस्ती, स्थान वा नदीनाला आदिको नामकरण वा पुनः नामकरण गर्दा भाषिक इतिहास वा आदिम सभ्यता र परम्परागत पहिचान मेटिने गरी कुनै कार्य गर्नु गराउनु हुँदैन ।

(३) नेपालका मौलिक र ऐथाने वनस्पति, अन्नबाली, जडीबुटी, जीवजन्तु, स्थानलगायतका जैविक वा प्रकृतिक सम्पदाका नामहरू हराउदै गएको सन्दर्भमा नेपालको स्वामित्वसित जोडिएका यस्ता प्राकृतिक सम्पदाका नामहरू लोप हुन र फेर्नबाट जोगाउन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले विशेष पहल गर्नुपर्छ ।

सन्दर्भ ९: शास्त्रीय भाषाको संरक्षण

नेपालमा उल्लेख्य सङ्ख्यामा वक्ता नरहे पनि विभिन्न शास्त्रीय भाषाको भाषिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक महत्त्व रहेको छ । पाली, संस्कृत, भोट भाषा जस्ता शास्त्रीय भाषाहरूको संरक्षणको आवश्यकता देखिएको छ ।

सिफारिस

नेपालमा प्रचलनमा रहेका पाली, संस्कृत र भोट भाषामा रहेका मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि योजना बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउन तथा यस्ता भाषाको मौखिक तथा लिखित प्रयोग विस्तार गर्न एवम् पठनपाठनका अवसर बढ़ाव गर्न नेपाल सरकारले तत्काल पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ १०: परम्परागत सांस्कृतिक गाथा र लोक साहित्यको संरक्षण

बहुभाषिक मुलुक नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषामा पर्याप्त लोक सांस्कृतिक विशेषता रहेका भएता पनि सबै भाषिक सम्पदाको संरक्षण हुन सकेको छैन ।

सिफारिस

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषामा रहेका मौखिक गाथा, सांस्कृतिक परम्परा, लोककथा आदि लोक सम्पदा र भाषासँग सम्बन्धित विविध पक्षको संरक्षण गरी भाषालाई जीवन्त बनाउन भाषाको संरक्षण, संवर्धन नीति निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

७.३ मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन तथा शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी सुझाव

सन्दर्भ १: शिक्षा ऐन, २०२८ मा संविधानसम्मत संशोधन

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ७(१) को शिक्षाको माध्यमसम्बन्धी विद्यमान प्रावधानअन्तर्गत विद्यालयमा शिक्षाको माध्यम नेपाली भाषा, अङ्ग्रेजी भाषा वा दुवै भाषा हुने छ, भन्ने प्रावधान रहेको र सोही दफाको ७(२) (क) मा प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा दिन सकिने छ, भनी उल्लेख भएको सन्दर्भमा

नेपालको संविधानको धारा ३१ (५) ले प्रत्याभूत गरेको मातृभाषामा शिक्षा पाउने मौलिक हकको भावनाको सम्मान नभएको देखिन्छ ।

सिफारिस

नेपालको संविधानको धारा ३१ (५) ले प्रत्याभूत गरेको मातृभाषामा शिक्षा पाउने मौलिक हकको सम्मान हुने गरी शिक्षा ऐनमा पुनरवलोकन हुनु जरुरी छ ।

सन्दर्भ २: पाठ्यक्रमको व्यवस्था

विद्यालय तहमा पठनपाठनमा रहेको प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६२ र २०६५) मा प्राथमिक तहमा १०० पूर्णाङ्गिको मातृभाषा वा स्थानीय विषय पठनपाठन गराउन सक्ने व्यवस्था छ । यस्तै आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) पाठ्यक्रम (२०६९) मा १०० पूर्णाङ्गिको मातृभाषा र स्थानीय विषय र संस्कृतरअन्य विषय पठनपाठन गराउने व्यवस्था छ । तर विद्यालयहरूमा मातृभाषाका सदृश अड्डग्रेजीलगायतका अन्य विषय पठनपाठन भइरहेको अवस्था छ ।

सिफारिस

(क) विद्यालय तहमा सामुदायिक एवम् संस्थागत विद्यालयमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रावधानका साथै मातृभाषा विषयको रूपमा पठनपाठन अनिवार्य हुने र माथिल्लो तहसम्म लम्बीय सन्तुलन कायम गर्ने मौजुदा पाठ्यक्रमको प्रावधान कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ ।

(ख) राष्ट्रभाषाहरूको पाठ्यसामग्रीमा स्थानीय ज्ञान, सिप, अभ्यास र वातावरणलाई समावेश गराई उपयोगी र व्यावहारिक बनाउन स्थानीय स्तरमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तयार गर्न स्थानीय स्तरमा क्षमता विकास गर्नुपर्छ ।

सन्दर्भ ३: नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षाको पठनपाठन

नेपालका विद्यालयमा आधारभूत तहमा नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षा दुवै तथा माध्यमिक तहसम्म सामाजिक शिक्षा अध्यापन गर्ने व्यवस्था छ । यी विषयलाई सम्बन्धित मातृभाषामा अध्यापन गराउँदा विद्यार्थीको भाषिक र सास्कृतिक ज्ञान र बुझाइ विकास हुने हुन्छ ।

सिफारिस

सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले नेपालका संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयमा नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षा विषयलाई माध्यमिक तहसम्म मातृभाषामा अध्ययन गर्ने पाउने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ ४: मातृभाषामा सामग्री विकास

नेपालका सबै मातृभाषा राष्ट्रभाषा मानिएको सन्दर्भमा मातृभाषाको प्रयोग विस्तार बढाउन बालोपयोगी सामग्रीहरूको विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । हाल प्रकाशित सामग्री पर्याप्त नभएको सन्दर्भमा मातृभाषामा श्रव्यदृश्य सामग्री र अनुवाद सामग्री विकास गर्नु जरुरी छ ।

सिफारिस

(क) नेपालमा बोलिने विभिन्न मातृभाषामा आवश्यकताका आधारमा बालकेन्द्रित सिन्के सामग्री विकास गर्ने तथा विदेशी भाषामा विदेशमै बनेका यस्ता सामग्रीबाट मातृभाषामा हुने भाषिक र सांस्कृतिक अतिक्रमण रोक्न नेपाल सरकारले नीतिगत निर्णय गर्नु आवश्यक छ ।

(ख) मातृभाषामा श्रव्य दृश्य सामग्री विकास गर्दा बाह्य मुलुकका आयातीत श्रव्य दृश्य सामग्री नेपाली वा नेपालका मातृभाषामा उपशीर्षकसहित भाष्य रूपान्तरण गर्ने र त्यस्तो रूपान्तरण गर्दा मातृभाषाको मौलिकता कायम राख्ने गरी योजना बनाउन जरुरी छ ।

(ग) नेपालका मातृभाषामा सञ्चार सामग्री वा श्रव्य दृश्य सामग्री वा शैक्षिक सामग्री विकास गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्रोत्साहनमुखी कार्यक्रम ल्याउनु जरुरी छ ।

सन्दर्भ ५: मातृभाषाको प्रयोग विस्तार

नेपालका सबै भाषाको समुन्नत प्रयोगका लागि जनचेतना जगाउने, विद्यालय तहमा पठनपाठन गराउने एवम् सञ्चार र अन्य क्षेत्रमा भाषाको प्रयोग बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

सिफारिस

(क) नेपालको संविधानले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषालाई राष्ट्रभाषा मानेको सन्दर्भमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्रकाशित जनगणना २०६८ को प्रतिवेदनमा नेपालभित्र उत्पत्ति नभएका भाषाको समेत सूची रहेकामा नेपालभित्र बोलिने मातृभाषाको यकिन गर्न भाषा सत्यापन सर्वेक्षण गर्न आवश्यक छ ।

(ख) आधारभूत तहमा मातृभाषा शिक्षा माध्यम र विषयका रूपमा प्रयोग गरिनुपर्छ । विषयका रूपमा मातृभाषाको पठनपाठन माथिल्ला कक्षाहरूमा निरन्तरता दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

(ग) मातृभाषामा शिक्षाको आवश्यकताबारे जनचेतना जगाउनु आवश्यक छ ।

(घ) मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यान्वयन गर्न विद्यालयगत भाषिक सर्वेक्षण गरी विद्यालयहरूको पहिचान गरी योजनाबद्ध रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

(ङ) शिक्षक नियुक्तिसम्बन्धी विद्यमान प्रावधान पुनर्विचार गरी आधारभूत तहमा मातृभाषी शिक्षकको आपूर्ति गर्न मातृभाषी पृष्ठभूमिका शिक्षकलाई प्राथमिकता दिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्छ ।

७.४ भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसम्बन्धी सिफारिस र सुभाव

सन्दर्भ १: भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान

नेपालमा बोलिने सबै भाषाको गहन अध्ययन गरी वक्ताको सङ्ख्या र भाषिक भूगोलमा आधारित समुदायमा बोलिने भाषाहरूको सूक्ष्म विश्लेषण गरी अभिलेख तयार गर्नु आवश्यक छ ।

सिफारिस

नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई सहजीकरण गरेर, भाषिक नक्साडक्न गरी भाषागत विवरण तयार गरेर तथा भाषा योजना बनाई सिर्जनात्मक प्रतियोगिताका माध्यमले प्रदेशका लेख्य तथा समृद्ध भाषा एवम् मौखिक परम्पराका भाषाको खोजी गरी एक भाषाको सामग्री अर्को भाषामा अनुवाद गर्ने, अनुवादकहरू तयार गर्ने, मौलिक लेखन र अनुवादकलाई पुरस्कृत गर्ने, विभिन्न भाषाका पुस्तक प्रकाशन गर्ने, सञ्चार माध्यममा प्रयोग गर्ने र देशका भाषिक सम्पदा विभिन्न भाषामा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ ।

सन्दर्भ २: भाषासम्बन्धी अनुगमन

भाषा आयोगको कार्य क्षेत्रभित्र भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन समेटिएको छ । उपलब्धिमूलक कार्यान्वयनका लागि अनुगमन व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ ।

सिफारिस

(क) नेपालको संविधान र ऐन कानुनमा उल्लेख भएका भाषासम्बन्धी व्यवस्था एवम् भाषा आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन गर्न भाषा आयोगको क्षेत्र विस्तार गरी भाषा संयोजन संयन्त्र विकास गर्न नेपाल सरकारबाट सहजीकरण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(ख) विभिन्न विश्वविद्यालय एवम् भाषासम्बद्ध संस्थाहरूबाट यसपूर्व भाषासम्बन्धी भएगरेका कार्यहरूको प्रगति एवम् प्रतिवेदनका बारेमा आयोगलाई जानकारी गराई अध्ययन अनुसन्धानका विद्युतीय वा मुद्रित प्रति उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्न तथा सरकारी एवम् गैरसरकारी संस्था, विश्वविद्यालय एवम् भाषा प्रतिष्ठानहरू, भाषिक समुदायले भाषासम्बन्धी कार्य गर्दा आयोगसँग समन्वय गरी कार्य गर्ने र त्यस्ता कार्यमा भाषा आयोगले अनुगमन

गर्ने व्यवस्था मिलाउन सरकारले सहजीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

सन्दर्भ ३: राष्ट्रभाषाहरूमा जनशक्ति विकास

नेपालको संविधानको धारा ३१ र धारा ३२ कार्यान्वयन गर्न सम्बन्धित भाषिक समुदायका इच्छुक व्यक्तिले आफ्नो मातृभाषासम्बन्धी उच्च अध्ययन अनुसन्धान गर्न पाउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

सिफारिस

मातृभाषामा पर्याप्त जनशक्ति विकास गर्न नेपालका विभिन्न विश्वविद्यालयमा मातृभाषासम्बन्धी उच्च अध्ययन गर्न चाहने इच्छुक व्यक्तिलाई छात्रवृत्तिलगायत अन्य सुविधा उपलब्ध गराई उच्च अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अवसर प्रदान गरी नेपालमा बोलिने विभिन्न राष्ट्रभाषामा सक्षम जनशक्ति विकास गराउनु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ ४: मातृभाषामा प्रशिक्षण

नेपालमा बोलिने अत्यन्त न्यून वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाको तत्काल प्रशिक्षण कार्य नगरे भाषा लोप हुने अवस्था रहेको छ ।

सिफारिस

नेपालमा बोलिने भाषाहरूमध्ये दुरा, कुसुन्डा, तिलुड जस्ता भाषामा वक्ताको सङ्ख्या अत्यन्त न्यून रहेको छ । यी भाषाहरूमा मातृभाषा प्रशिक्षण कक्षा सञ्चालन गरी भाषाका वक्ता र अन्य भाषिक समुदायका वक्ताहरूलाई समेत लक्षित गरी लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण गर्न नेपाल सरकारले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक बजेट र कार्यक्रमसहित भाषा शिक्षण सिकाइ विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु जरुरी छ ।

अनुसूची खण्ड

अनुसूची १

पद्देशगत रूपमा आत्मलेख बोल्नेहरुको संक्षेप

क्र.सं	प्रदेश नं. १		प्रदेश नं. २		प्रदेश नं. ३		प्राकृको देश		प्रदेश नं. ५		प्रदेश नं. ६		कर्ताली प्रदेश		प्रदेश नं. ७	
	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा
१	नेपाली	१९४३३९६	मैथिली	२४४३७७	तेपाली	३५४२५६	नेपाली	१९५११६	नेपाली	२३४४५६	नेपाली	१३४६१०६	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा	भाषा	वाँ राने का सहज्ञा
२	मैथिली	५००३७५	भाजपुरी	१००३८३	तामाङ	१०१२६२	मार	२५६१३३	मार	५६३५७	मार	३०२१९	नेपाली	७०३३२	भाषा	४३३३०४
३	लिम्बु	२३५६८५	बङ्गलाका	७१६४८२	नेवार	६८००७	पुरुष	२१४४४४	अवाडी	१९८८०	तामाङ	११२३२	यान	४३३३०४	वैतंडेली	२०५३८
४	धार	१३७७८६	नेपाली	३६०२५६	मार	१००३५६	भोजपुरी	१९३४८७	भोजपुरी	२३४२६०	यान	६००३	वैतंडेली	२०५३८	भाषा	४४२५१६
५	तामाङ	१३६६३	उर्दु	११०६०	थार	७४२७	मार	६४९६	उर्दु	२२४१०	गुरुङ	४१०१	अञ्चमी	६१४४५	भाषा	६१४४५
६	मार	१४३२५८	थार	२०३५८	मैथिली	६७१४८	नेवार	३३१२	मार	१९१३३३	शेर्पा	२१११	वैक्टाई	६१४४०	भाषा	२३२४६
७	वाल्लावा	१३११५	तामाङ	१०८२८	पुरुष	५२४५८	तामाङ	३६०६९	मैथिली	४३१२७	वाम	२१११	मार	२३२४६	वाजरेती	१०६८५
८	उर्दु	१२४६२८	मार	४२०३१	चपाड	४२०३१	मैथिली	१६३४४	नेवार	२४४४	वैतंडेली	१४४४	वैतंडेली	१०६८५	मैथिली	८८०४
९	राजवारी	१११२११	मार्गी	३०१०८	भोजपुरी	४१०१८	मार	२१०१८	वाम	१७६१४	वैटे	१४०३	मैथिली	८८०४	वैतंडेली	८८०४
१०	राहौ	१२०७१	नखुलाको	२११७	शेर्पा	१४१६६	कुमाल	५३३६५	पुरुष	१५४५४	वैतंडेली	१०११	हिन्दी	८८०४	वाम	२३२४६
११	नेवार	१३१४४	नेवार	१११४	राहौ	२११३१	दर्दे	६६११	हिन्दी	१५४११	राहौ	१५५०	राहौ	१०६८५	तामाङ	१०६८५
१२	चालिक्क	४५६१	दनुवार	८६७	दनुवार	२०८०	हिन्दी	२०८०	हिन्दी	१६३१	डोट्याली	११११	नेवार	८८०४	दार्चुलेली	४११२
१३	शेर्पा	६३६०५	हिन्दी	८६२४	हिन्दी	२०७१४	कुमाल	२८४४	कुमाल	२८५८	हिन्दी	८८०४	हिन्दी	३०५८	वैतंडेली	३०५८
१४	सन्ताली	८८११	राजस्थानी	६६११	थामी	२१११०	घासे	३११३	नदुलुको	२७१४	राहौ	१५१	वाम	२३२४६	वाम	२३२४६
१५	गर्नु	३८५६०	राहौ	६५२१	सुन्नावर	८६७	थामाली	३०१६	थामाल	२१११	तामाङ	१५१	तामाङ	१०६८५	उर्दु	१०६८५
१६	कर्णु	३४६७०	सुन्नावर	५६५८	मार्गी	१२३००	कुमाल	२१०८०	कुमाल	१३१८	वैतंडेली	११११	राजी	११५३	भाषा	११५३
१७	उराल्च/उराउ	२१०५४३	उराल्च/उराउ	४०५६	लिम्बु	१०६१९	छत्त्वाल	२८११	राहौ	८७५	मैञ्चपुरी	१११७	नेवार	११५४	अन्य	११५४
१८	युलुक	२००१६	मार्गी	३१०५	उर्दु	१११७	भुगेल	२११७	भुगेल	११११	तामाङ	११११	तामाङ	१०६८५	उर्दु	१०६८५
१९	हिमाल	१८८०७	जोट्याली	२६०७	द्वार्याल्मी/योहोल्मी	८११५	नदुलुको	२३४७	राहौ	१४७	राहौ	१४७	जोट्याली	१४४	भोजपुरी	१४४
२०	ताजपुरेया	१८८६०	गुरुङ	१५५७	दराहौ	१११२	दराहौ	१११२	दराहौ	११११	छत्त्वाल	१११	छत्त्वाल	११५०	गुरुङ	११५१
२१	अद्विग्रामा	१८५४३	पिम्पु	१११५	राजस्थानी	६२८२	दराहौ	१११२	दराहौ	११११	दराहौ	११११	अवाडी	११११	भाषा	११११
२२	समाङ	१८०११	याक्का	१४८८	नदुलुको	१४८८	दुरा	२०४४	साइक्किनक	६०३	अन्य	७६	नदुलुको	११६६		
२३	मैञ्चेल	१७४८८	बड्डालाता	१२१८	अन्य	२०८६	चेपाड	११०२	सोनाहार	५०३	राहौ	५०३	जम्मी	८८०		
२४	याक्का	१७४८८	अवाडी	७४७	जिरेल	१११८	वैज्ञानिका	१११८	राजस्थानी	११७	लाल्हाला	११७	लाल्हाला	११७		
२५	भाजपुरी	१७५२२	अन्य	७३८	बड्डाला	१४४६	भुगेल	११०३	भुगेल	११०३	थामाल	११०३	थामाल	११०३	साइक्किनक	८५२
२६	सुन्नावर	१४८७९३	घासे	१०२	निवारी	४१११	शेर्पा	१०२११	यामारी	३४७	वैतंडेली	५१	दुर्गलाली	८८०	वैतंडेली	८८०
२७	बालिङ	१४१४१	भुगेल	८२४४	लाल्हाला	३८६६१	द्वार्याल्मी	१११	पिम्पु	३८६६१	निवारी	१११	बाम्ची	१११	बाम्ची	१११
२८	वाङ्गला	१४१०३	मुसलमात	११११	घाले	३८६०	साइक्किनक	१११४	साइक्किनक	१११४	वान्ताला	१११	वान्ताला	१११	वाम्ची	१११

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

२९	नवम्बरेस्ट	१३२७७	कैटडरी	५६८	पहरी	३३१७	डोट्टराफ़ि	५६५	गणकाला	२४७	सुन्दर	२८५	अंग्रेजी	३४६						
३०	अन्य	१३२८८	बोटे	५९२	कृष्णाल	३२३१	बड्डला	५४२	प्रकाशनी	१८८	वस्त्राली	१८८	वोटे	३४६						
३१	विद्वन्	१३२८९	शेपार्ट	६४८	कैटडरी	०६१४६	उत्तर	५८५	उत्तर	३१	उत्तर	३१	अंग्रेजी	६४८						
३२	वास्तव	१३२९०	मेंचे	६४६	बोटे	३२४२	लाम्ब	५४२	उत्तर	३	उत्तर	३	वाइज्ञाना	६४८						
३३	राजस्वात्	१३२९१	द्वारान्ती	२९५	अंग्रेजी	५८२०		५५६	सर्वान्तर	३५१	सर्वान्तर	३५१	अंग्रेजी	६४९						
३४	वापरी	१३२९२	चार्टिक	२८९	साइकिल	१३५६	मास्टिश	१६५	मास्टिश	१६५	मास्टिश	१६५	मास्टिश	१६५						
३५	न विद्धि	१३२९३	गनाहाइ	८४८	घरली	१३४८	सुन्दर	१६१	अंग्रेजी	१६१	अंग्रेजी	१६१	उत्तर	६४९						
३६	याप्रायात्रे	१३२९४	थामी	४४५	हात्याकाश	१३४८	उत्तर	१६८	अंग्रेजी	१६८	उत्तर	१६८	हात्याकाश	६४९						
३७	द्वन्द्वात्	१३२९५	बोटहाइ	१००४	वास्तवा	१३०४	वास्तवा	१०४	वास्तवी	१०४	वास्तवी	१०४	वास्तवी	१०४						
३८	दृष्टि	१३२९६	सत्त्वारी	१०६	वास्तवा	१३०४	वास्तवा	१०६	वास्तवी	१०६	वास्तवी	१०६	वास्तवी	१०६						
३९	मस्ती	१३२९७	चार्टिक	११७	साइकिल	१३१७	उत्तर	१२५	अंग्रेजी	१२३	उत्तर	१२३	राजस्वाति	११०८						
४०	फुमा	१३२९८	छत्याल	७७१	उत्तरी	१३०१	वास्तवा	१२०	उत्तर	१०१	उत्तर	१०१	चिनियाँ	११०८						
४१	द्वन्द्वात्	१३२९९	द्वारा	१६६	राजवाली	१३०८	आंगिया	१६४	राजवाली	१६४	राजवाली	१६४	सोनाहा	१६५						
४२	अंग्रेजी	१३३००	प्राप्तिक	१४०	साइकिल	१३०५	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०						
४३	अंग्रेजी	१३३०१	प्राप्तिक	१४०	साइकिल	१३०५	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०						
४४	अंग्रेजी	१३३०२	प्राप्तिक	१४०	साइकिल	१३०५	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०						
४५	अंग्रेजी	१३३०३	प्राप्तिक	१४०	साइकिल	१३०५	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०						
४६	अंग्रेजी	१३३०४	प्राप्तिक	१४०	साइकिल	१३०५	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०	साइकिल	१४०						
४७	लालामा	१३३०५	हात्याकाश	३३३	साइकिल	१००७	लालामा	३३४	साइकिल	३३५	लालामा	३३५	लालामा	३३५						
४८	गनाहाइ	१३३०६	मेवाहाइ	४१४	साइकिल	१०१५	गनाहाइ	४१५	साइकिल	४१५	गनाहाइ	४१५	गनाहाइ	४१५						
४९	लालामा	१३३०७	साइकिल	१०२५	वास्तवा	१३०६	वास्तवा	१०२५	वास्तवा	१०२५	वास्तवा	१०२५	वास्तवा	१०२५						
५०	कंचे	१३३०८	राजवाली	१०२६	राजवाली	१०१३	छत्याल	१०२५	मस्तिश	१०२५	मस्तिश	१०२५	पहरी	१०२५						
५१	द्वन्द्वात्	१३३०९	घाम	८८	याक्खा	१०१४	याक्खा	८८	याक्खा	८८	याक्खा	८८	हात्या	१०२५						
५२	जेन्ड	१३३१०	पहरी	८४	याक्खा	१०१५	याक्खा	८४	याक्खा	८४	याक्खा	८४	याक्खा	८४						
५३	अंग्रेजी	१३३११	प्राप्तिक	८४	साइकिल	१०१६	मास्टिश	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
५४	अंग्रेजी	१३३१२	प्राप्तिक	८४	साइकिल	१०१७	मास्टिश	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
५५	अंग्रेजी	१३३१३	प्राप्तिक	८४	साइकिल	१०१८	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
५६	विद्यान	१३३१४	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०१९	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
५७	विद्यान	१३३१५	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२०	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
५८	विद्यान	१३३१६	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२१	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
५९	दृष्टि	१३३१७	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२२	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
६०	साइकिल	१३३१८	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२३	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
६१	दृष्टि	१३३१९	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२४	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
६२	वेटे	१३३२०	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२५	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						
६३	हरियाली	१३३२१	लालामा	८४	प्राप्तिक	१०२६	लालामा	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४	प्राप्तिक	८४						

६४	कमाल	७५	बाटिङ	१३	अळमी	११६	विमाल	६२	अळमी	६		
६५	द्वयाल्यो	७०	४	धिमाल	१५	सुरेल	१६	चालिङ	५			
६६	लेमी	६३	२	साम्पाड	१५	वस्ताही	१६	माल्हाउ	५	जिरेल	५	
६७	स्टम्भी	६१	६	प्रितल	११	दुरा	१०६	वाम्फाई	५			
६८	मास्तमान	५१०	१०	आटपरिया	१०	ह्वामी	१०४	फ्रेन्च	५	लाज्ञा	५	
६९	चम	४०८	७	चाम	७	दम	१०	लाज्ञा	५	ताजार्हिया	५	
७०	साम	४०१	८	कमाल	८	वनकरिया	६२	चालिङ	५			
७१	घाले	३६७	७	वनकरिया	८	असामी	६१	राजी	४	विलिज्ञका	४	
७२	फाइदवाली	२९०	५	राजी	५	जेन्ड	६०	याम्फु	४	कृम्फार्डा	४	
७३	मालपांडि	२४०	५	प्रिलिङ	५	लाहराटु	५६	लिल्ड	४	हायान्हंडी	४	
७४	खरिया	२३३	५	आरिया	५	डेलाली	५२	ताजार्हिया	५	कृष्णार्ड	३	
७५	कर्माली	२०८	५	कुमाली	५	ल्होपा	४२	जोड्खा	३	युरुडु	३	
७६	ओइम्जी	२४५	५	छन	५	मगाई	५४	वालिङ	३	निल्क्ष्यती	३	
७७	आसामी	२०३	५	याम्फु	५	याम्फु	५५	नालिङ्गिङ	३	नालिङ्गिङ	३	
७८	वेल्करे	१५१	४	बरिया	४	केलारे	३५	मेचे	२	पिल्लड	२	
७९	याकाली	१५४	४	लोहराटु	४	इङ्माली	३४	वाम्फुले	१	विमाल	१	
८०	चेपाड	१३५	३	पुमा	३	पुमा	३३	हायु	१	वायीड	१	
८१	हिल्करी	१३१	३	कागते	३	मेचे	३४	व्यासी	१	हायु	१	
८२	लिलिकम	१११	३	साधानी	३	फ्रेन्च	३०	मेवाहाड	१			
८३	व्यामी	१०६	३	कृष्ण	३	कोमी	३७	इङ्माली	१	व्यामी	१	
८४	साधानी	१०३	२	दुरा	२	मिको	३६	नागमेसे	१	कृमाली	१	
८५	कागते	११	२	लिलिकम	२	आठपरिया	२४	अळमी	१	जोड्खा	१	
८६	प्रज्ञामी	६७	२	अळमी	२	लिल्ड	२१	रास्मयन	१			
८७	निरेल	६३	१	अहिगाला	१	काइके	२०	हाल्माली	१			
८८	चाम	६३	१	जोड्खा	१	सधामी	१६	प्रदामाली	१			
८९	हारा	२५	१	मालपांडि	१	स्पेनितस	१६					
९०	अंतिया	६१	१			रास्मयन	१६					
९१	वार्जाका	५६	१			दाचुलिनी	१६					
९२	अळमी	४५				व्यामी	१५					
९३	छान्याल	३२				मेवाहाड	१५					
९४	फहरी	२९				छिलिङ	१५					
९५	कुर्की	२९				गनगाहृ	१५					
९६	टौरे	२७				वालिङ	११					
९७	जड्खा	२१				राजी	१०					
९८	राजी	१९				मुसलमान	१०					

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

१०९	विधियाँ	७				विलड	१०	
१००	प्रिजो	८				वराम	६	
१०१	कृष्णद्वा	५				वाजरेली	८	
१०२	नागामसे	५				कृम्पन्डा	८	
१०३	दुःग	१				तिंदिम	६	
१०४	काइके	१				गढवाली	६	
१०५	खाम्ही	१				कातो	४	
१०६	अरवी	१				जोइखा	४	
१०७						हरियाली	४	
१०८						तागामसे	४	
१०९						बाम्ही	२	
११०						कोचे	२	
१११						अङ्गाका	१	
११२						छिन्मान	१	
११३						अरवी	१	
जम्मा	४५३६९६२	५८०२१४४	५५२९४५२	४३३५५६१	२०३३२२७५१	१४१०५१	२०३३२२७५१	२०३३२२७५१

अनुसूची २

प्रदेशगत रूपमा दोसो भाषा बोल्नेहरुको संख्या

क्र.सं	प्रदेश नं १		प्रदेश नं २		प्रदेश नं ३		प्रदेश नं ४		प्रदेश नं ५		प्रदेश नं ६		प्रदेश नं ७	
	भाषा	वाल्मीकीय भाषा	भाषा	वाल्मीकीय भाषा	भाषा	वाल्मीकीय भाषा	भाषा	वाल्मीकीय भाषा	भाषा	वाल्मीकीय भाषा	भाषा	वाल्मीकीय भाषा	भाषा	वाल्मीकीय भाषा
१	नेपाली	२०२९९३६	नेपाली	१६११६४३८	नेपाली	२०३४११५	नेपाली	६७४८८८२	नेपाली	९५५३३३	नेपाली	६०३७३	नेपाली	१३१०३७०५
२	मैथिली	५६८२१	हिन्दी	१९५५८६	अझेगी	५९१००८	गुरुङ	१३५००७	हिन्दी	१४५८५७०	गोर्खा	१६६६१	थार	५६४०
३	हिन्दी	४९५५८६	भोजपुरी	१३००४५	तामाङ	२३६२०	मार	१२०२३	अर्थगी	१२४०४	मार	१५५९	हिन्दी	३५८३
४	वाल्मीकीय	२१३५७३	मैथिली	१२०२५०	तेवार	१७५१७	हिन्दी	११६६०	थार	३०५८६	हिन्दी	१०८२	लिख्या	७३१
५	थार	२०१५५	वाल्मीकीय	६०२०५०	हिन्दी	१५५१३८	भाषापरी	६७६७	भाषापरी	१०१०८६	उद्गर्मी	१०१	मार	४७४
६	राजसंथी	१०२८८	उर्दु	५२२०७	मार	१५५१५	तेवार	१५५१५	उर्दु	१०५७०	थार	१५८	अझेगी	३७८
७	लिम्बु	२०३०४	थार	१११०६	गुरुङ	४१०१०	उर्दु	१५६२८	मार	८५७	तामाङ	११८	गरुङ	२२७
८	राहु	१५५३६	मैथिली	१०२८१	थार	१५६४	थार	१५६४	अझेगी	१०४९	युरुङ	११३	मैथिली	११६
९	अझेगी	११८७	मार	१११०५	शेर्पा	२०२८८	तामाङ	१०८८	तेवार	२८८१	मैथिली	१११	तामाङ	१००
१०	मार	८७३८	तामाङ	३१३३०	भाषापरी	१११६	उर्दु	१०७५	गुरुङ	१३६८	तेटे	१०३	राजसंथी	१००
११	तामाङ	५६८१	वाल्मीकीय	२११५	थार	२१६४	संस्कृत	६६७	मौजुर	१३०	मौजुर	५९	वाजिका	८८
१२	चापिलड	६०००४	अर्थगी	२६०८	वाल्मीकीय	१११६	थाकली	१११६	मैथिली	१११	नेवार	४०	झेजपरी	६७
१३	अन्त्य	४१२७	अझेगी	१११७	दनुवार	१११६	कुमाल	५०५	लिख्या	२१४	उर्दु	१७	उर्दु	५४
१४	तेवार	४४३४	तेवार	१५५८	वागीड	१११०	खस	५००	मूर्तित	१५११	लिख्या	१५	तेवार	५३
१५	उर्दु	४४६४	निम्बु	८०५	राई	१११४	मैथिली	१११४	तामाङ	१३१	राई	१३	वासी	४१
१६	थेर्पा	३५७	दनुवार	१११७	दनुवार	१११६	लिम्बु	१०१६	राजसंथी	१०१	उर्दु	१२	वाराम	४१
१७	गुरुङ	३५०३	मार्फी	५१११	दनुवार	१११६	छत्पाल	१११	संस्कृत	८६	संस्कृत	७	खस	३७
१८	जरारामाङ्क	२८८५९	गुरुङ	४१०७	खस	१११८	चोपाइया	१११८	अर्थगी	७९	वाजिका	५	वाइसाता	३५
१९	वाल्मीकीय	२०५५	राई	११६	जरारामाङ्क	१११८	थेर्पा	१११८	थाकली	७०	थाकली	५	सिङ्गारान्क मारा	१४
२०	वारिड	२०३४	अन्त्य	३२०	उर्दु	१७१७	राई	१५१७	वाजिका	६१	राजसंथी	४	पुर्खु	११
२१	समाङ	११११८	राजसंथी	२०८	चेपाउ	६५०	मूर्तित	१४६	राजसंथी	५१	संन्यादी	४	राजी	११
२२	अझेगी	११५१८	संस्कृत	१३६	निवेदन	६६०	दुरा	१११८	बहुलाल	१०९	मैचो	४	सरकुत	११
२३	कुल्लु	११५४	थेर्पा	१७०	सुनवार	१११८	थाम्मी	१०८	बहुलाल	८५	राजी	४	अवारी	११
२४	याक्का	११५१६	राजसंथी	११६४	संस्कृत	५११	राजसंथी	१०८	पानार्ची	४५	ताहार्चु	४	याक्का	११
२५	समाङ	११५११	चापिलड	११५१	राजसंथी	११६७	राजसंथी	१०	सुखस	४५	मैचाराङ	४	राई	११
२६	थापाउ	११४४५	चेपाउ	१४४३	अन्त्य	३२८	घाले	८५	देवे	४४	वाल्मीकीय	३२	थेर्पा	११
२७	ताजपुरीया	११४१९	उराउ	१११९	राजसंथी	३१८	वाजिका	३१८	आसामी	४५	वाल्मीकीय	३	लाहर्न्ड	११
२८	भाजेल	११०२३	तिलड	११११	ह्योल्मान्याली	३१८	राजसंथी	३१७	अन्त्य	३	दमी	३	दमी	११
२९	भाषापरी	११८५५	चापिलड	१११	यामी	३१५	चापिलड	३१५	यामी	३१५	दनवार	२	उराउ	११
३०	चापिलड	११३२८	समाङ	८	बहुलाल	२११८	बहुलाल	२११८	योपा	३१८	मूमा	२	वान्तवा	११
३१	समाल	१०८५	युम्बु	१०८५	वाजिका	२०८५	पञ्चाची	२०८५	आसामी	३१८	आसामी	२	राजसंथी	११

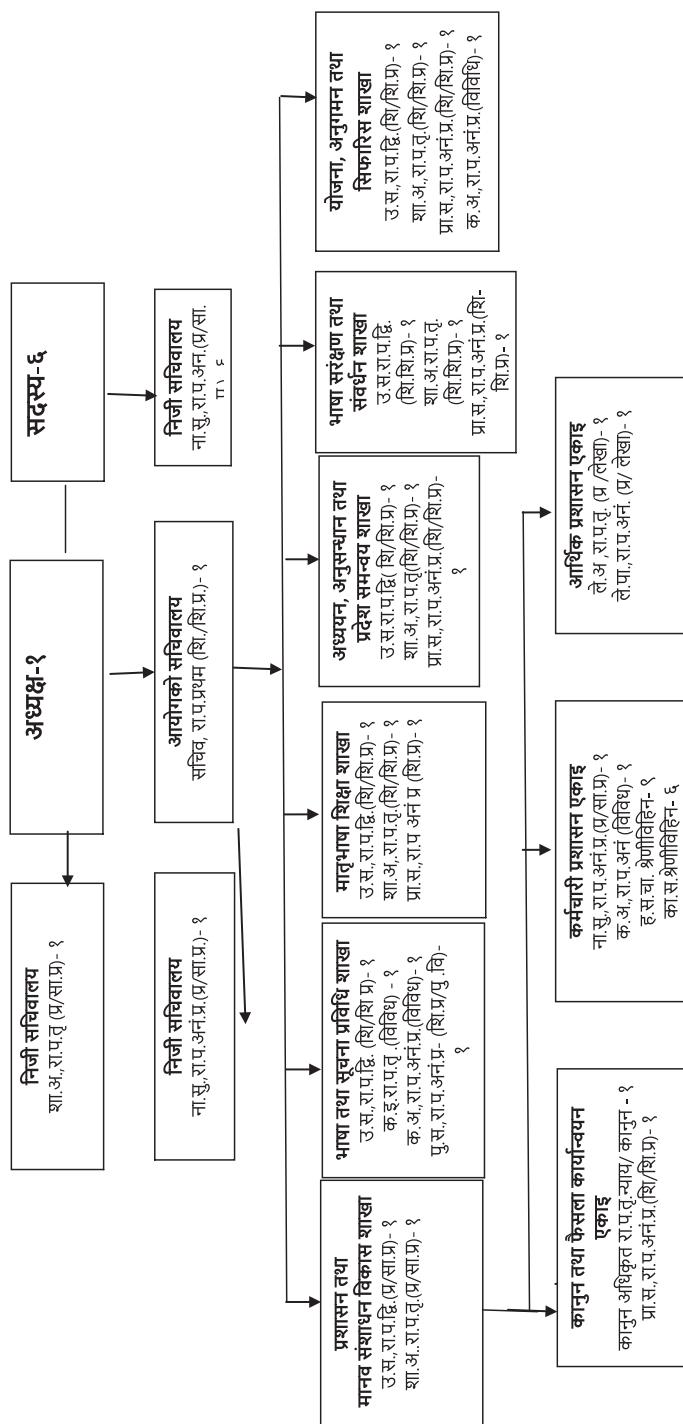
भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

३२	दिक्षिणाड	१००७	बडागाता	६८	पहरी	२००	बागाता	२९	राई	२८	अरधी	२	डंडेली	५
३३	झुम्ही	९३३	याक्खा	६७	दराई	१५८	अबधी	११	अन्य	२६	उराइ	१	चापिस्टड	४
३४	सार्वार	१५०	सान्तारी	५६	घले	१५७	अन्य	२०	थुराई	२४	पहरी	१	अरधी	४
३५	वाम्बुले	८८३	थाम्ही	६४	चापिस्टड	१२३	सान्तारी	१५	बाटे	११	यार्थी	१	अन्य	४
३६	सान्तारी	७३३	सामाउ	३३	थाकाली	१२५	बान्ताचा	१५	याम्हुरायाङ्क	१५	सान्तारी	३	सान्तारी	३
३७	नार्हिंड	७१०	पञ्चारी	३३	कुमाल	११९	तिक्किरी	१३	रागी	१४	जोरोजेठ	१	दनुवार	३
३८	उराउ	५८४	भेजल	८८	सन्ताली	११८	याक्खा	१२	लोहेझुङ्क	१२	व्हास	१	सन्ताल	३
३९	दनुवार	५७७	माझी	२८	जिरेल	११३	राजस्थानी	१२	व्हाम्हीराटे	१२	सन्ताल	३	याक्खा	३
४०	खस	५००	अरधी	२३	अरधी	१०९	आइगाका	११	सान्तारी	११	पहरी	३	पहरी	३
४१	राजस्थानी	३८८	बाटे	११	लोहेझुङ्क	५०	सामाउ	११	दनुवार	१०	सामाउ	१	दराई	२
४२	याम्हुरायाङ्क	३३७	जोरोजेठ	१९	अरधी	७६	आसामी	७	कुम्ही	६	कुम्हार	१	कुम्हार	१
४३	पुमा	३०१	दम्ही	१८	पञ्चारी	७०	उराउ	२	जिरेल	६	जिरेल	१	जिरेल	१
४४	पञ्चारी	२९०	लोहेझुङ्क	१६	युलाउ	५६	दुर्दमाली	६	दुर्दमाली	६	दुर्दमाली	१	दुर्दमाली	१
४५	माझी	२८६	कुमाल	१५	सामाउ	४७	दनुवार	५	दनुवार	५	दनुवार	१	मन्त्राहार	१
४६	अरधी	२०७	पहरी	८	भेजल	१३	खिलिंड	५	व्हिमाल	५	व्हिमाल	१	व्हिमाल	१
४७	लाल्हा	२४३	घले	७	आसामी	१३	जिरेल	५	मेचे	५	माझी	१	याम्ही	१
४८	वाइजका	२३३	मुसलमात	७	बोटे	४८	जोरोजेठ	५	मार्दी	५	मार्दी	१	मार्दी	१
४९	मेवाहाउ	२०८	पुमा	६	याक्खा	११	माझी	४	तथुकुराका	५	तथुकुराका	१	तथुकुराका	१
५०	दुर्दमाली	११६	नार्हिंड	५	चाइपिन्ज	३६	कुलाउ	४	कुलाउ	४	कुलाउ	१	कुलाउ	१
५१	कर्मी	११५	कुमाल	५	लाय	३४	वापिंड	४	सुनुवार	३	सुनुवार	१	सुनुवार	१
५२	छिलिंड	१५१	दरै	४	दुरा	३३	छिलिंड	४	साम्पाउ	३	साम्पाउ	१	साम्पाउ	१
५३	नखुलेको	१३७	आसामी	४	खालिंड	११	लोहेझुङ्क	४	कुम्हार	३	कुम्हार	१	कुम्हार	१
५४	बाटे	११८	बेलार	४	हिमाल	११	सुनुवार	१	सुनुवार	१	सुनुवार	१	सुनुवार	१
५५	बोटे	३												
५६	मेचे	११८	कुलाउ	३	कुलाउ	१४	याम्ही	३	माझी	३	माझी	१	माझी	१
५७	आसामी	११२	आइगाका	२	मेवाहाउ	१३	युलाउ	२	सा. डै. के तिक	२	सा. डै. के तिक	१	सा. डै. के तिक	१
५८	लोहेझुङ्क	१३३	थाकाली	२	ओरियो	१५	पहरी	२	तार्छिरु	२	तार्छिरु	१	तार्छिरु	१
५९	मार्दी	११५	छल्लाल	२	छिलिंड	१७	बापाचा	१७	बापाचा	२	बापाचा	१	बापाचा	१
६०	तिलाउ	१०८	निक्केलान	२	छल्लाल	१६	तार्छिरु	१५	साइकेटिक	२	साइकेटिक	१	साइकेटिक	१
६१	याम्ही	६९	मेवाहाउ	२	लाल्हा	१५	रुम्ही	१५	विचिनिया	२	विचिनिया	१	विचिनिया	१
६२	द्योम्हो	५८	काइके	२	बाहारी	१४	तार्छिरु	१४	मेवाहाउ	१	मेवाहाउ	१	मेवाहाउ	१
६३	चैपाउ	५८	केमाल	२	उराउ	१३	काइके	१३	काइके	१	काइके	१	काइके	१
६४	सान्तारी	५२	दुर्दमाली	२	दम्ही	१३	दुर्दमाली	१३	वापाम	१	वापाम	१	वापाम	१
६५	बाटे	३८	साम	२	याम्ही	१२	विमाल	१२	आओरिया	१	आओरिया	१	आओरिया	१

६६	विज्ञान	३८	विज्ञान	१	वापङ्गले	११	राजी	१	द्वितीयित्व	१
६७	कमल	३७	जिल्ला	१	मगरी	११	व्यासी	१	हरियान्वी	१
६८	दराई	३३	वामदंडे	१	व्यासी	१०	बरिया	१	छिट्ठाडे	१
६९	कोचे	३३	ट्योल्ट्सी	१	राजी	१	चिनिया	१	नागामेसे	१
७०	सिन्धी	२१	दुरा	१	तिस्ती	१	मगरी	१	सांखरी	१
७१	विज्ञान	१८	लाचा	१	पुमा	८	लामी	१	बोल्हरे	१
७२	विलिड	१५	राजी	१	मिर्जे	८	सधनी	१		
७३	खरिया	१४	व्यासी	१	कोशी	८				
७४	विरेल	१३	खरिया	१	छिट्ठाडे	८				
७५	फर्सी	१३	चिरिसार्फा	१	अर्द्धमारा	४				
७६	विडिघिम	१३	छापरी	१	सद्यकेतिक	५				
७७	पिंजो	१३	वराम	१	विधान	५				
७८	छल्न्याल	१२	कुमाली	१	लिलिक्खम	५				
७९	हायु	११	बालिके	१	कोइके	५				
८०	व्यासी	१०	नखुलेको	१	कोइचे	४				
८१	हरियान्वी	८			ताजपूरिया	४				
८२	काइके	७			सधनी	३				
८३	खाम्चो	७			मचे	३				
८४	साम	७			वराम	३				
८५	याकाली	६			द्विमारी	३				
८६	राजी	६			कुर्सन्डा	३				
८७	वराम	५			तिल्कु	१				
८८	बोल्हरे	५			हरियान्वी	१				
८९	करगाने	५			राम	१				
९०	चोइचा	५			कुर्गांठी	१				
९१	दुरा	४			जोइचा	१				
९२	चिरिसार्फा	४			बोल्हरे	१				
९३	अर्द्धिया	४								
९४	नागामेसे	४								
९५	कमुङ्डा	३								
९६	कर्फी	३								
९७	सद्यकेतिक	२								
९८	कमाली	२								
९९	मूलसमान	१								
१००	लामी	१								
	जम्मा	२३४८९७७							१२२२५७९	२०२५८५७
									५६१७	१३२५८५७

अनुसूची ३

भाषा आयोगको सङ्गठन संरचना

अनुसूची ४

भाषा आयोगको दरबन्दी तेरिज

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०७५/०३/२६ को निर्णयअनुसार आयोगको मौजुदा सङ्गठन संरचनामा परिमार्जन भई नयाँ संरचना स्वीकृत भएको छ। जसअनुसार आयोगमा अध्यक्षको मातहतमा सदस्यहरू तथा सचिव र आयोगको सचिवालयको मातहतमा शाखाहरू रहने व्यवस्था गरिएको छ। आयोगमा उपसचिवले नेतृत्व गर्ने गरी निम्नानुसारका शाखा रहेका छन्:

१. प्रशासन तथा मानव संशाधन विकास शाखा
२. योजना, अनुगमन तथा सिफारिस शाखा
३. भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखा
४. मातृभाषा शिक्षा शाखा
५. अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रदेश समन्वय शाखा
६. भाषा तथा सूचना प्रविधि शाखा

भाषा आयोगको दरबन्दी तेरिज

सि.नं.	पद	श्रेणी/तह	सेवा	समूह/उपसमूह	दरबन्दी
१	सचिव	रा.प. प्रथम	शिक्षा	शिक्षा प्रशासन	१
२	उपसचिव	रा.प. द्वितीय	प्रशासन	सामान्य प्रशासन	१
३	उपसचिव	रा.प. द्वितीय	शिक्षा	शिक्षा प्रशासन	५
४	शाखा अधिकृत	रा.प. तृतीय	प्रशासन	सामान्य प्रशासन	३
५	शाखा अधिकृत	रा.प. तृतीय	शिक्षा	शिक्षा प्रशासन	३
६	लेखा अधिकृत	रा.प. तृतीय	प्रशासन	लेखा	१
७	कानुन अधिकृत	रा.प. तृतीय	न्याय	कानुन	१
८	कम्प्युटर इन्जिनियर	रा.प. तृतीय	विविध		१
९	नायव सुब्बा	रा.प. अनं. प्रथम	प्रशासन	सामान्य प्रशासन	८
१०	लेखापाल	रा.प. अनं. प्रथम	प्रशासन	लेखा	१
११	प्राविधिक सहायक	रा.प. अनं. प्रथम	शिक्षा	शिक्षा प्रशासन	५
१२	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प. अनं. प्रथम	विविध		३
१३	पुस्तकालय सहायक	रा.प. अनं. प्रथम	शिक्षा	पुस्तकालय	१
१४	ह.स.चा	श्रेणी विहीन			९
१५	कार्यालय सहयोगी	श्रेणी विहीन			६
जम्मा दरबन्दी					४९

अनुसूची ५

भाषा आयोगको पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा आत्मसात गरिएको नेपालको बहुभाषिक जीवन पद्धति, धारा ३ मा उल्लेख भएको बहुभाषिक राष्ट्र, धारा ६ मा समावेश राष्ट्र भाषा, धारा ७ को (१), (२) र (३) मा रहेको सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी व्यवस्था, धारा १८ को (२) र (३) मा उल्लेख भएको समानताको हक, धारा ३१ को (४) र (५) मा रहेको ब्रेललिपि तथा साडकेतिक भाषाको माध्यमबाट शिक्षा पाउने हक, धारा ३२ को (१), (२) र (३) मा उद्धृत् भाषा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हक, धारा ५१ (क) को २ मा समावेश गरिएको भाषिक राष्ट्रिय एकता र अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी नीति, धारा ५१ (ग) को (६) मा उल्लेख भएको भाषाको संरक्षण र विकाससम्बन्धी नीति, धारा ५१ (ग) को (७) मा अवलम्बन गरिएको बहुभाषिक नीति, धारा ५७ को राज्यशक्तिको बाँडफाँडसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत उपदफा (२) को अनुसूचीमा उल्लेख भएको प्रदेशको भाषा संरक्षण र प्रयोगसम्बन्धी निर्धारण गरिएको कार्य क्षेत्र र उपदफा (४) को अनुसूचीमा समावेश भएको भाषा संरक्षण र विकाससम्बन्धी स्थानीय निकायलाई तोकिएको कार्यक्षेत्रअन्तर्गत सबैधानिक रूपमा उल्लेख भएका विषयहरू भाषा आयोगको कार्यक्षेत्रसित सम्बन्धित महत्वपूर्ण सबैधानिक प्रावधानहरू हुन्।

विशेषतः संविधानको धारा ७(३) सित सम्बन्धित कार्यक्षेत्र सम्बन्धी कार्य र २८७(६)मा भाषा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी भएको व्यवस्थाबमोजिम आयोगलाई नेपाल सरकारसमक्ष सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरू निर्धारण गरी सिफारिस गर्ने दायित्व प्रदान गरिएको छ। त्यस्तै नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको समेत नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न भाषा आयोगलाई जिम्मेवारी तोकिएको छ। मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने जिम्मेवारी समेत भाषा आयोगको कार्यक्षेत्रभित्र समावेश गरिएको छ।

यसका अतिरिक्त भाषा आयोग ऐन, २०७४ ले नेपालमा बोलिने मातृभाषाको पहिचान गर्ने, नेपालमा बोलिने मातृभाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहका सरकारले अपनाउनुपर्ने नीतिगत वा संस्थागत उपायहरूको बारेमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने, नेपालमा बोलिने मातृभाषा तथा लिपिको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न तथा गराउन सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने, नेपालमा बोलिने मातृभाषा र तिनका इतिहासको अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रकाशन गर्ने,

विभिन्न समुदायको मातृभाषा तथा लिपि संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न त्यस्ता भाषाका पुस्तक प्रकाशन गर्न तथा त्यस्ता पुस्तक प्रकाशन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने, नेपालमा बोलिने मातृभाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाउन अध्ययन अनुसन्धान गरी उपयुक्त उपाय अबलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने र राष्ट्रभाषाहरूका भाषाविज्ञको सूची तयार गर्ने काम, कर्तव्य, अधिकार समेत निर्धारण गरेको छ ।

भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने कार्यको समेत भाषा आयोगलाई जिम्मेवारी प्रदान समेत गरिएको छ ।

उपर्युक्त प्रावधानहरूमा केन्द्रित रही भाषासित अन्तरसम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आफ्नो सैद्धानिक भूमिका निर्वाह गर्न प्रस्तुत मार्ग चित्रले भाषा आयोगलाई महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गरेको छ ।

१. सोच

नेपालमा बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकास गरी सबै भाषाहरूको समुन्नत प्रयोगको अवस्था निर्माण

२. लक्ष्य

सबै भाषाको पहिचान र अपनत्वसहित भाषिक कार्य सम्पादन गर्ने

३. उद्देश्य

मातृभाषा विकासको स्तर पहिचानसहित भाषाको संरक्षण र संवर्धन गर्दै सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गरेर सबल भाषिक समाज निर्माण गर्ने

४. रणनीति

१. सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार पहिचान गर्ने
२. भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका उपाय पहिचान गर्ने
३. मातृभाषा विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका आधार पहिचान गर्ने
४. भाषासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने
५. भाषासम्बन्धी प्राप्त जानकारी अदानप्रदान र सम्प्रेषण गर्ने एवम् भाषासम्बन्धी कार्यको अनुगमन र नियमन गर्ने

५. कार्यनीति

- (१) सरकारी कामकाजको भाषाको आधार पहिचान गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा गोष्ठी, अन्तरक्रिया गरी रायसङ्कलन गरिने छ । (१)
- (२) भाषा विज्ञहरूको सञ्जाल नर्माण गरिने छ । (१)

- (३) विभिन्न भाषामा लेखिएका भाषासम्बन्धी दस्तावेजहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिने छ ।(१)
- (४) समष्टिगत भाषानीतिको विश्लेषण गरी नेपालमा सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तय गरिने छ ।(१)
- (५) भाषानीति तय गरिने छ । (१)
- (६) भाषा अभिलेखालय र सङ्ग्रहालय स्थापना गरिने छ । (२)
- (७) भाषा प्रविधिको विकास गरी यान्त्रिक अनुवाद संयन्त्र विकास गरिने छ । (२)
- (८) भाषाहरूको वर्ण निर्धारण, अभिलेखीकरण र स्तरीकरण गरी भाषा विकास कार्य गरिने छ ।(२)
- (९) मातृभाषामा शिक्षाका लागि भाषाहरूको स्तर पहिचान गरिने छ ।(३)
- (१०) मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोगको सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।(३)
- (११) नेपालमा बोलिने भाषाहरूको भाषिक सर्वेक्षण गरिने छ । (४)
- (१२) नेपालका भाषाहरूको भाषागत र क्षेत्रगत भाषिक तथ्याङ्क (प्रोफाइल) विकास गरिने छ ।(४)
- (१३) भाषासम्बन्धी पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्ने, दस्तावेज तथा अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशन तथा संरक्षण गर्न कार्य गरिने छ । (५)

(१४) भाषासम्बन्धी कार्यको नियमन र अनुगमन गरिने छ । (५)

६. कार्ययोजना

क्र.सं.	कार्यक्षेत्र	कार्ययोजना	समयावधि				
			०७४/७५	०७५/७६	०७६/७७	०७७/७८	०७८/७९
१.	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार पहिचान तथा सिफारिस	१.१ सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार पहिचान					
		१.१.१ भाषा विज्ञहरूको सञ्जाल निर्माण					
		१.१.२ सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका लागि आधारहरूको तयारी					
		१.१.३ परामर्श र अन्तरक्रिया					
		१.१.३.१ भाषासेवी सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधिहरूसितको अन्तरक्रिया					
		१.१.३.२ सरोकारवाला निकायसितको अन्तरक्रिया					
		१.१.३.३ नीतिनिर्माताको सङ्गोष्ठी					
		१.१.३.४ प्रदेश तहका सङ्गोष्ठी					
		१.१.३.५ स्थानीय तहका सङ्गोष्ठी					
		१.१.४ भाषासम्बन्धी दस्तावेजहरूको अध्ययन विश्लेषण					
		१.१.५ सार्कलगायत बाह्य मुलुकहरूका भाषानीति विश्लेषण					
		१.२ भाषासम्बन्धी नीति निर्माण कार्यको समन्वय तथा प्रतिवेदन तयारी एवम् सिफारिस					

२.	भाषाको संरक्षण तथा संवर्धन	२.१ भाषा अभिलेखालय स्थापना					
		२.१.१ पुस्तकालय स्थापना तथा विकास					
		२.१.२ सामग्री अभिलेखनमा प्रविधि प्रयोग					
		२.१.३ भाषा प्रविधिको विकास					
		२.१.३.१ मौखिक पाठसङ्ग्रह तथा लोकवार्ता सङ्कलन					
		२.१.३.२ प्राविधिक शब्दावली विकास					
		२.१.३.३ यान्त्रिक अनुवादको प्रयोग					
		२.१.४ आयोगको वेबसाइट स्थापना र सञ्चालन					
		२.२ लोपोन्मुख भाषाको अभिलेखीकरण					
		२.३ लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको सकाइ कक्षा सञ्चालन					
		२.४ लेख्य प्रचलन नभएका भाषाहरूको वर्ण निर्धारण					
		२.५ भाषा संरक्षण तथा क्षमता अभिवृद्धि					

३.	मातृभाषाको स्तर पहिचान तथा प्रयोगको सम्भाव्यता	३.१ मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी दस्तावेज तथा कार्यको अध्ययन					
		३.२ मातृभाषामा शिक्षाका लागि भाषाहरूको अवस्था र स्तर पहिचान					
		३.३ मातृभाषा शिक्षाका लागि भाषिक नक्साइकन					
		३.४ मातृभाषामा शिक्षाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन					
		३.५ मातृभाषा शिक्षाको नमुना विकास					
४.	भाषासम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान	४.१ नेपालमा बोलिने भाषाहरूको भाषिक सर्वेक्षण					
		४.२ नेपालका भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान					
		४.३ नेपालका भाषाहरूको सङ्ग्रह, प्राविष्टि तथा प्रलेखन					
		४.४ नेपालका भाषाहरूको भाषागत र क्षेत्रगत विवरण तयारी					
५	सामग्री विकास, प्रकाशन तथा वितरण	५.१ भाषासम्बन्धी दस्तावेज तथा अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशन					
		५.२ भाषासम्बन्धी पत्रपत्रिका र सामग्रीको प्रकाशन					

७. अपेक्षित उपलब्धि

१. आयोग गठन भएको पाँच वषम्बित्र सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधारसहितको प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरेको हुने
२. भाषा संरक्षण र संवर्धनका लागि भाषा प्रयोगशाला, अभिलेखालय, सङ्ग्रहालय स्थापना भएको हुने
३. मातृभाषाको स्तर पहिचानका आधारमा शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका क्षेत्र तय भएको हुने
४. नेपालमा बोलिने भाषाहरूको भाषागत र क्षेत्रगत विवरण तयार हुने

८. स्रोत व्यवस्थापन

उल्लिखित कार्यका लागि नेपाल सरकारका साथै सहकार्यको आधारमा आर्थिक एवम् प्राविधिक सहयोग प्राप्त हुने छ ।

९. क्षमता अभिवृद्धि

उल्लिखित रणनीतिअन्तर्गत आयोगका सल्लाहकार एवम् विज्ञहरूबाट भाषा आयोगसम्बद्ध जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ । क्षमता अभिवृद्धिका क्रममा विभिन्न देशका भाषासम्बन्धी असल अभ्यासको स्थलगत अध्ययन भ्रमण, गोष्ठी, सेमिनार र अन्तरक्रिया आदिमा संलग्न हुने अवसर विकास गरिने छ । यस्ता कार्यका लागि विभिन्न देशका भाषासम्बन्धी कार्य गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थासँग सहकार्यको वातावरण विकास गरिने छ ।

१०. कार्यप्रक्रिया तथा सहकार्य

भाषा आयोगले आफ्ना कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाका विज्ञहरूको सूची तयार गर्ने कार्य गरेको छ । सम्बन्धित भाषामा कार्य गर्दा विज्ञहरू, विभिन्न भाषामा काम गर्ने राष्ट्रिय एवम् अन्तरराष्ट्रिय संस्था, विश्वविद्यालय, प्रज्ञा प्रतिष्ठानलगायतका निकायहरू तथा तीनओटै तहका सरकारहरूसित सहकार्य गरी कार्यप्रक्रिया अगाडि बढाइने छ ।

मार्गचित्र आवश्यकता र औचित्यका आधारमा जीवन्त दस्तावेजको रूपमा विकसित र परिमार्जित गर्दै लिगाने प्रावधानअनुसार यसमा परिमार्जन समेत गरिएको छ ।

अनुसूची ६

सल्लाहकारहरूको नामावली

१. श्री तिलविक्रम नेम्वाड (वैरागी काइँला)
२. प्रा.डा. योगेन्द्रप्रसाद यादव
३. प्रा.डा. चूडामणि बन्धु
४. प्रा.डा. नोवलकिशोर राई
५. प्रा.डा. माधवप्रसाद पोखरेल
६. प्रा.डा. तेजरत्न कंसाकार
७. प्रा.डा. जीवेन्द्रदेव गिरी
८. प्रा.डा दानराज रेमी
९. डा. रुद्रलक्ष्मी श्रेष्ठ
१०. डा. दुविनन्द ढकाल

अनुसूची ७

व्यक्तिगत तथा संस्थागत विज्ञ सूची

क्र.सं	भाषाको नाम	व्यक्तिगत दर्ता	संस्थागत दर्ता	संस्थाको नाम	ठेगाना
		व्यक्तिको नाम	ठेगाना		
१	नेपाली	श्री उत्तमकुमार पराजुली	सन्धिखर्क-१, अर्धाखाँची	नेपाल कथालय	कुपन्डोल, ललितपुर
		श्री उद्धवप्रसाद प्याकुरेल	सुनकोशी-३, सिन्धुपाल्चोक		
		श्री ऋषिराम दाहाल	बनेपा-५, काभ्रे		
		डा. कर्णाखर खतिवडा	खुदुनावारी-१, भापा		
		प्रा.डा. कुमारप्रसाद कोइराला	रातोमाटा-१, ओखलढुङ्गा		
		श्री चतुर्भुजलालदास केवरत	मोरड		
		डा. दुवीनन्द ढकाल	खड्गकोट-५, गुल्मी		
		श्री डिकबहादुर राई	बालकोट, भक्तपुर		
		श्री डिल्लीराम रिमाल	रतुवामाई-१०, मोरड		
		श्री द्रोण दहाल	कटुञ्जे-८, ओखलढुङ्गा		
		श्री नेत्रप्रसाद दहाल	काठमाडौं		
		डा. नेत्रप्रसाद पौडेल	हवाकु(५, तेह्रथुम		
		डा. पारसमणि भण्डारी	कीर्तिपुर-३, काठमाडौं		
		श्री भवानी बराल	का.म.न.पा(३४, काठमाडौं		
		प्रा. भुप्रसाद धमला			
		श्री रमेशकाजी स्थापित	का.म.न.पा.-६, काठमाडौं		
		प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल	काठमाडौं१४		
		राम बहादुरथापा मगर	खाँबु-३, उदयपुर		
		श्री शम्भुप्रसाद दहाल	कटुञ्जे-८, ओखलढुङ्गा		
		श्री शान्ता दहाल	काठमाडौं-१४, बुढानीलकण्ठ		
		श्री सिद्धिबहादुर महर्जन	कीर्तिपुर-१०, काठमाडौं		
		श्री सुरेन्द्र पहरी	गोदावरी-९, ललितपुर		
		श्री सुरेश मानन्धर	बत्तिसपुतली-९, काठमाडौं		
		डा. यज्ञेश्वर निरौला	भीरगाउँ-८, धनकुटा		

२	मैथिली	श्री कृष्णकुमार शाह	सिरहा	मैथिली साहित्यकार सभा	जनकपुरधाम, धनुषा
		डा. गड्गाप्रसाद अकेला	जनकपुर-९, धनुषा		
		श्री जनार्दनलाल दास	रामगोपालपुर-६, महोत्तरी		
		श्री जितेन्द्र भा	जनकपुर-४, धनुषा		
		प्रा.डा देवनारायण यादव	धर्मपुर-९, सर्लाही		
		श्री धीरेन्द्र भा	गोविन्दपुर-१, सिरहा		
		श्री मनोज भा	जलेश्वर-५, महोत्तरी		
		श्री सूर्यप्रसाद यादव	कछ्यान-३, सप्तरी		
		श्री रूपा भा	गोविन्दपुर-१, सिरहा		
३	भोजपुरी	श्री दिनेश गुप्ता	बीरगञ्ज-१३, पर्सा	मधेश सांस्कृतिक प्रतिष्ठान	गौर न.पा.-४, रौतहट
		श्री आनन्द यादव	निच्चसराखौ-७, पर्सा		
४	थारु	श्री कुछ्लत नारायण चौधरी	दाढ़	भाषा विकास केन्द्र नेपाल	भस्मीखेल, काठमाडौं
		श्री कृष्ण सर्वहारी	चैलाही-७, दाढ़		
		श्री सम्पतलाल चौधरी	मोरड		
		डा. दुवीनन्द ढकाल	खड्गकोट-५, गुल्मी		
		श्री पवनकुमार थारु	बैजनाथ-८, बाँके		
		श्री बन्धुराम बडायक	कंचनपुर		
		श्री लोकबहादुर चौधरी	धनगढी उ.म.न.पा(५, कैलाली		
		श्री शत्रुघ्न चौधरी	सिसनिय-४, दाढ़		
५	तामाङ	श्री अजितमान तामाङ	नुवाकोट	नेपाल तामाङ मातृभाषा सम्झोटा लिपि प्रतिष्ठान	काठमाडौं
		श्री ल्हाक्या तामाङ	स्याप्र-५, रसुवा		
		श्री अमृतयोन्जन तामाङ	तिल्पुड-७, रामेछाप		
		श्री बलराम मोक्तान	दोरम्बा-४, रामेछाप		
		श्री राजेन्द्र ठोकर तामाङ	चन्द्रनिगाहपुर न.पा.- ४, रौतहट		

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

६	नेवार	श्री ओमकारेश्वर श्रेष्ठ	लुभु-८, ललितपुर			
		कुच्छतनारायण चौधरी				
		श्री नवीनलाल श्रेष्ठ	काठमाडौं			
		श्री विना श्रेष्ठ	मध्यपुर ठिमी-१३, भक्तपुर			
		श्री रजनलाल जोशी	काठमाडौं			
		श्री रमेशकाजी स्थापित				
		श्री सिद्धिबहादुर महर्जन	कीर्तिपुर-१०, काठमाडौं			
		सुरेश मानन्धर				
७	मगर	श्री त्रिचोलन प्रधान	दोलखा			
		डा. गोविन्दप्रसाद थापा	तालिखेल-१४, ललितपुर			
		श्री गुप्तबहादुर राना	लगनखेल-५, ललितपुर			
		श्री छविलाल चिडी	तानसेन, पाल्पा			
		श्री नन्दकुमार थापामगर	ललितपुर			
		श्री पवित्रा राना	भैरहवा, रूपन्देही			
		श्री प्रतिभा पुन	ढोलाहिटी, ललितपुर			
		श्री माया हिस्की	सिद्धार्थनगर-८, रूपन्देही			
		डा. मिन श्रिष	चन्द्रागिरि न.पा., काठमाडौं			
		श्री मेखबहादुर रानामगर	विर्धा-४, स्याङ्गज			
८	अवधी	श्री विष्णुकुमार सिँजाली	का.म.न.पा.-१४, मदननगर			
		श्री रामबहादुर थापामगर	खाँबु-३, उदयपुर			
		श्री हर्कबहादुर थापा	कीर्तिपुर न.पा., ट्याङ्गलाफाँट			
		श्री आलोककुमार तिवारी	फुलिका-९, कपिलवस्तु			
		श्री विक्रम त्रिपाठी	गौरी-६, कपिलवस्तु			
		श्री तपानाथ शुक्ल	खसावजुवा-६, कपिलवस्तु			
		श्री हंसावती कुर्मी	सिसवा-८, कपिलवस्तु			

९	बान्तवा	श्री इच्छापूर्ण राई	भोजपुर	चिस हालाम्टुड बन्तवा (किरावा युवा) हुप नेपाला	
		श्री पदमकुमार राई	रानीवास-४, भोजपुर		
१०	गुरुड	श्री अनिता गुरुड	काय्विनायक-५, ललितपुर	उत्तरी गोखा तमु समाज (फुड)	गुम्दा-६, गोरखा
		श्री रविन गुरुड	ओरस्टे-२, स्याङ्जा		
११	लिम्बु	श्री अम्बरजड्ग लिम्बु	खेवाड-८, ताप्लेजुड	लिम्बु भाषा विकास संस्था (LIZDA)	फिदिम, पाँचथर
		श्री दिलेन्द्रकुमार सुव्वा	आरुबोटे-१, पाँचथर		
		श्री पदम लिम्बु	गढाघर, भक्तपुर		
		श्री रमेशकुमार लिम्बु	धरान उप.म.न.पा.-१५, सुनसरी		
		श्री हरिचन्द्र लावती	यासोक-२, पाँचथर		
१२	बज्जिका	श्री बिन्दालाल शाह	मध्यपुर ठिमी-१३, भक्तपुर	सर्लाही सेभ सोसाइटी	सर्लाही-१०, मलड्गवा
		श्री चन्द्रभूषण साह	सर्लाही		
		श्री दीपेन्द्र शाह	सर्लाही		
		श्री परितोष शाह	रौतहट-५, सङ्ग्रामपुर		
		श्री शीतल गिरी	गौर-८, रौतहट		
		श्री सुभद्रा गुप्ता	सङ्ग्रामपुर-५, रौतहट		
		श्री सञ्जय शाह	गरुडा न.पा., रौतहट		
१३	उर्दु	श्री अब्दुल मोविन	बैतौली, कपिलवस्तु		
		श्री अब्दुल सलाम	अजिजरा-७, कपिलवस्तु		
१४	राजवंशी	श्री दलसिंह राजवंशी	धुलावारी-३, भापा		
		श्री प्रितमकुमार राजवंशी	चारपाने, भापा		
		श्री वसन्तकुमार राजवंशी	राजगण-६, भापा		
		श्री योगेस राजवंशी	धुलावारी-३, भापा		
१५	शेर्पा	श्री आड्दावा शेर्पा	दुधकुण्ड न.पा., सोलुखुम्बु	हिमालयन शेर्पा बौद्ध संस्कृति संरक्षण समाज	बौद्ध, जोरपाटी, काठमाडौं
		श्री पेम्बा शेर्पा			
		श्री सनम याङ्जी	दुधकुण्ड न.पा., सोलुखुम्बु		

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

१६	चाम्लड	श्री कृष्णकुमार राई	विजयखर्क-५, खोटाड	किराँत राई चाम्लड खाम्बातिम	का.म.न.पा.
		श्री छिला राई	बलम्चा-२, उदयपुर	किराँत चाम्लड भाषा संस्कृति उत्थान सङ्घ	काठमाडौं
		श्री टड्कवहादुर राई	विजयखर्क, वाकलिम, खोटाड		
		श्री तिलकवहादुर राई	दुर्ध्रिम-३, खोटाड		
		श्री बयानसिंह राई	खोटाड-२, रतन्धा		
		श्री भोगीराज चाम्लड			
१७	चेपाड	श्री मन्जना राई	नुनथला-४, खोटाड		
		श्री शान्तिकुमारी राई	विजयखर्क-५, खोटाड		
१८	दनुवार	श्री नेपोलियन चेपाड	कोराक-३, चितवन		
		श्री सीतामाया चेपाड	लोथर-६, चितवन		
१९	दनुवार	श्री जितेन्द्र दनुवार	जानकीनगर-३, सिराहा		
२०	उराँव	श्री अविरल उराँव			
		श्री कुमारीशरणा उराँव	इनरुवा, सुनसरी		
		श्री देवप्रकाश उराँव	इनरुवा, सुनसरी		
		श्री परमेश्वर उराँव	तनमुना(५, सुनसरी		
		श्री बेचन उराँव	इनरुवा, सुनसरी		
२१	सुनुवार	श्री लोकप्रिय सुनुवार	छिजितेम्बा, ओखलढुङ्गा		
		श्री विमला सुनुवार	उमाकुण्ड, रामेछाप		
		श्री हरिवहादुर सुनुवार	रस्नालु, रामेछाप		
२२	माझी	श्री कोपिला माझी	चीसापानी-१६, मन्थली रामेछाप		
		डा. दुविनन्द ढकाल	खड्गकोट-५, गुल्मी		
		श्री धनवहादुर माझी	मन्थली-१३, रामेछाप		
२३	थामी	श्री टेकराज थामी	बाँदरे-४, दोलखा		
२४	कुलुड	श्री मकरध्वज राई	सङ्खुवासभा-८, मकालु	नेपाल किराँत कुलुड भाषा संस्कृति उत्थान सङ्घ	धरान उपमहानगरपालिका-५, सुनसरी
		श्री सुखमान राई	गुदेला ९, सोलुखुम्बु		

२४	धिमाल	डा. कर्णाखिर खतिवडा श्री सोमबहादुर धिमाल	खुदुनावारी-१, भापा जोरपाटी, काठमाडौं		
२५	याक्खा	श्री इन्दिरा जिमी याक्खा	ललितपुर-१६, इमाडोल	नेपाल आदिवासी याक्खा सङ्घ	काठमाडौं
२६	देवान		देवान समाज	धरान, सुनसरी	
२७	भुजेल	श्री सञ्जय भुजेल	चित्रवन-५, चित्रवन		
२८	दराई	डा. दुविनन्द ढकाल	खड्गकोट-५, गुल्मी	भाषा संस्कार समिति दराई	चित्रवन
		श्री राजकुमार दराई	मझगलपुर-१, चित्रवन		
२९	कुमाल	श्री बाधबीर कुमाल			
		श्री गणेशकुमार कुमाल	रामपुर-९, पाल्पा		
		श्री तिलकबहादुर कुमाल	बलकोट-३, अर्धाखाँची		
३०	छन्त्याल	श्री यमबहादुर छन्त्याल	म्यारदी	नेपाल छन्त्याल सङ्घ	काठमाडौं
		श्री इन्द्रजित छन्त्याल	म्यारदी		
		श्री देवमती छन्त्याल	म्यारदी		
		श्री हरिचन छन्त्याल	बाग्लुङ		
३१	साझेकेतिक भाषा		राष्ट्रिय बहिरा महासङ्घ	काठमाडौं	
३२	भोटभाषा (तिब्बती)		नेपाल बौद्ध महासङ्घ	का.म.न.पा.-६, तिनचुली	
३३	जिरेल	श्री सुरज जिरेल	जुँगु-८, दोलखा		
		श्री स्वरित जिरेल	जुँगु-८, दोलखा		
३४	वाम्बुले	श्री गणेशकुमार राई	थाक्ले-८, औखलदुड्गा		
३५	दुरा	श्री मुक्तिनाथ घिमिरे	म.न.पा.-१, लमजुङ		
३६	मेचे	श्री रोसनी मेचे	धाइजन-३, भापा		
३७	पहरी	श्री ओमकारेश्वर श्रेष्ठ	लुभु-८, ललितपुर		
३८	बाहिङ्ग	श्री जनक कुमार राई	मालु, दोलखा	बाहिङ्ग किराँत मुलुखिम	काठमाडौं, चावहिल
३९	कोयी	डा. तारामणि राई	का.म.न.पा.-३५, काठमाडौं		
४०	घले		लि: ल फड (घले समाज)	सामाख्यसी, काठमाडौं	

४१	अड्ग्रेजी	श्री अनिता विश्वकर्मा	गोरखा, सेवाड	मोलुड फाउन्डेशन कोटेश्वर, काठमाडौं
		श्री अम्बरजड्ग लिम्बु	खेवाड-८, ताप्लेजुड	
		डा. ऋषिराम रिजाल	स्यावरुम्बा-५, पाँचधर	
		श्री कृष्णप्रसाद चालिसे	गुल्मी	
		श्री खेमराज खनाल	कपिलवस्तु, बाणगढ्गा	
		श्री गौरव भट्टराई	चावहिल-७, काठमाडौं	
		प्रा.डा देवनारायण यादव	धर्मपुर भारसर-९, सल्लाही	
		श्री नन्दकुमार थापामगर	ललितपुर-१६, महालक्ष्मी	
		श्री नवीनलाल श्रेष्ठ	काठमाडौं	
		श्री नेत्रप्रसाद दहाल	काठमाडौं	
		प्रा. भूपप्रसाद धमला	कुन्तादेवी-२, ओखलढुङ्गा	
		श्री मधुराज तामाङ	काभ्रेपलाञ्चोक-८, फलाँटे	
		श्री रुद्रबहादुर चर्मकार	सैबु-३, ललितपुर	
		श्री सेदुनाथ ढकाल	कुन्तादेवी-१, ओखलढुङ्गा	

४२	संस्कृत	श्री गणेश घिमिरे प्रा.डा जगमान गुरुङ डा.घनश्याम खतिवडा श्री जनार्दन घिमिरे श्री नवराज कट्टेल डा.बद्री पोख्रेल श्री मुकुन्द लामिछ्नाने श्री रमेश रिजाल श्री रामरञ्जन पौडेल प्रा.डा रामचन्द्र गौतम प्रा.डा विष्णुप्रसाद शर्मा श्री विद्याकुमारी बज्राचार्य प्रा. विद्यानाथ उपाध्याय श्री शम्भुप्रसाद दहाल श्री शरतकुमार भट्टराई प्रा.श्रीधर मजगैया डा.श्रीराम अधिकारी	कालिमाटी, काठमाडौं पाटन, भक्तपुर कालोपुल-१, काठमाडौं भक्तपुर, खरिपाटी नोवलपानी-१, धादिङ चावहिल-७, काठमाडौं नोवलपानी-१, धादिङ कालीमाटी, काठमाडौं काठमाडौं, चाँगुनारायण छाउनी, काठमाडौं कलडीकी, काठमाडौं काठमाडौं-६, गुहेश्वरी नरदेवी, काठमाडौं कटुन्जे-८, ओखलढुङ्गा गौशाला-९, काठमाडौं दाढ अत्तरखेल-६, काठमाडौं	जयन्तु संस्कृत	अनामनगर, काठमाडौं
४३	काइके	डा.अम्बिका रेग्मी बन्जारा श्री जग बहादुर बुढा	बाग्लुङ.न.पा. (५,बाग्लुङ) काइके-३, डोल्पा		
४४	किसान	श्री भीम किसान	मेचिनगर-४, भापा		
४५	बराम	श्री इन्द्रा बराम श्री किरण बराम डा. दुवीनन्द ढकाल	गैराथोक-३, गोरखा गैराथोक-३, गोरखा खड्गकोट-५, गुल्मी		
४६	दुइमाली	श्री अर्जुन राई	सानोदम्मा-३, भोजपुर		
४७	मगही	श्री राजकुमारी महतो श्री वीरबहादुर महतो	बबरजड्ग-८, सर्लाही झेश्वरपुर-१, सर्लाही		
४८	छिन्ताड	श्री इच्छापूर्ण राई श्री नगेन्द्रप्रसाद राई	भोजपुर छिन्ताड-२, धनकुटा		
४९	ल्होमी	श्री छिडचिप्पा भोटेलामा ल्होमी श्री छेजाप ल्होमी	हटिया-३, सङ्खुवासभा हटिया-३, सङ्खुवासभा	हिमाली आदिवासी समाज, नेपाल	काठमाडौं

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन

५०	ताजपुरिया	श्री तेजेन्द्र ताजपुरिया	महारानी-१, भापा		
		श्री पूर्णिमा ताजपुरिया	महारानी-१, भापा		
५१	आठपहरिया	श्री डिकबहादुर राई	बालकोट, भक्तपुर	आठपहरिया समाज	धनकुटा
५२	वैतडेली	डा. चूडामणि पाण्डेय	दुर्गास्थान-३, वैतडी	जनचेतना विकास समाज	का.म.न.पा. ३४, काठमाडौं
		डा. हरिदत्त पाण्डे	द.न.पा.-३, वैतडी		
५३	बझाडी	डा. लक्ष्मी पण्डित	बझाड		
५४	डेल्खुरी	डा. चूडामणि पाण्डेय	दुर्गास्थान-३, वैतडी		
		डा. मोहनप्रसाद भट्ट	भागेश्वर-४, डेल्खुरा		
५५	दार्चुलेली	श्री शड्करसिंह विष्ट	दार्चुला	सुदूर पश्चिम लोक सांस्कृतिक संरक्षण मञ्च	मैतिदेवी, काठमाडौं
५६	खस	श्री उषा हमाल	खलड्गा, सत्यान		
५७	केवरत	श्री चतुर भुजलालदास केवरत	गोविन्दपुर-८, मोरड		
५८	माडवारी	श्री केशव घिमिरे	थसिकेप, काठमाडौं		
		श्री मदन मित्तल	थसिकेप, काठमाडौं		
		श्री रामावतार अग्रवाल	थसिकेप, काठमाडौं		
५९	राना थारू	श्री बन्धुराम बडायत	कन्चनपुर	नेपाल रानाथारू समाज	कैलाली, कन्चनपुर
		श्री जीवन राना	लालझाडी, कन्चनपुर	नेपाली समाज उत्थान	धनगढी उ.प.म.न.पा., ५ कैलाली
६०	मुगाल	श्री आझग्याल लामा	मुगा-९, मुगु		
६१	अछामी	श्री योगेन्द्रप्रसाद बजगाई	अछाम		
		श्री बहादुरसिंह रावल	अछाम		
६२	डोटेली	श्री गीताकुमारी जोशी	लक्ष्मीनगर-५, डोटी	जनचेतना विकास समाज	
		श्री केशवराज ओझा	शिखर न.पा.-११, डोटी		
६३	सन्ध्याल	श्री सूर्य नारायण हाँस्दा	जहदा-७, मोरड		
६४	खालिङ	श्री बिना राई	शनिश्चरे-६, मोरड	खालिङ राई उत्थान सङ्घ	काठमाडौं
६५	जेरो (जेरुड)		जेरो राधु समाज	काठमाडौं	

६६	थुलुड	श्री इच्छापूर्ण राई	भोजपुर	थुलुड राई सामा	मनमैजु, काठमाडौं
			थुलुड राई संस्कृति प्रतिष्ठान	सोलुखुम्बु	
६७	नाथ्विरिड	श्री प्रतापसिं नाथ्विरिड	खोटाड	किराँत रादु नाथ्विरिड साखाम	काठमाडौं
६८	मेवाहाड		मेवाहाड याखोम्मा	काठमाडौं	
६९	याम्फु		याम्फु किराँत समाज	ललितपुर	
७०	लोहोरुड		लोहोरुड याक्खावा युयोड	ललितपुर	
७१	सामपाड		आदिवासी किराँत सामपाड सङ्घ	इलाम	
७२	राई	श्री भोगिराज चाम्लिड			
		श्री तिलकबहादुर राई			
		श्री इन्दिरा जिमी याक्खा	झाडोल-१६, ललितपुर		
७३	ल्होपा		हिमाली आदिवासी समाज नेपाल	काठमाडौं	
७४	वालुड				
७५	स्युवा (कागते)				

विज्ञबाट अपेक्षा गरिएका पक्षहरू

- (१) सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पुरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गरी नेपाल सरकारसमक्ष भाषाको सिफारिस गर्ने
- (२) भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने
- (३) मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारसमक्ष सुझाव पेस गर्ने
- (४) भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने

अनुसूची ८
प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठीमा सहभागीहरूको नामावली

प्रदेश नं. १			
क्र.सं.	नाम	पद	संस्था
१	डा. लवदेव अवस्थी	अध्यक्ष	भाषा आयोग
२	माननीय जीवन घिमिरे	मन्त्री	सामाजिक विकास मन्त्रालय
३	श्री सुरेश प्रधान	प्रमुख सचिव	मुख्यमन्त्रीको कार्यालय
४	श्री नरेश पोखरेल	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
५	श्री भीम पराजुली	प्रमुख	विराटनगर महानगरपालिका
६	श्री तारा सुब्बा	प्रमुख	धरान उप महानगरपालिका
७	श्री द्वारिकालाल चौधरी	प्रमुख	इटहरी उप महानगरपालिका
८	श्री रामशरण सापकोटा	सह सचिव	भाषा आयोग
९	श्री वासुदेव शर्मा पौडेल	सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
१०	श्री रखबहादुर घिसिड	सदस्य	नेपाल तामाङ घेदुड सङ्घ
११	श्री मुरारीप्रसाद खतिवडा	प्रमुख	खाँदबारी गा.पा
१२	श्री रोशनकुमार घिमिरे	शाखा अधिकृत	प्रदेश सभा सचिवालय
१३	श्री अम्बिकाप्रसाद नेपाल	शाखा अधिकृत	प्रदेश सभा सचिवालय
१४	प्रा. डा चक्रपाणि खनाल	प्राध्यापक	स्नातकोत्तर क्याम्पस
१५	श्री आनन्द चौधरी	शाखा अधिकृत	उ.प. वन तथा वा मन्त्रालय
१६	श्री सारिका मण्डल	लेखक	नेपाल कल्याण परिषद
१७	श्री वीरबहादुर लाखा	अध्यक्ष	रोडसेचुड गुठी
१८	श्री केशवलाल आर्चाय	खरिदार	मुख्यमन्त्रीको कार्यालय
१९	श्री दिनेश भट्टराई	खरिदार	आर्थिक मामिला मन्त्रालय
२०	श्री डम्बर वि.क		आर्थिक मामिला मन्त्रालय

२१	श्री दिव्यरत्न कट्टेल	उप सचिव	शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ
२२	प्रा.डा. दुनराज भट्टराई	प्राध्यापक	स्नातकोत्तर क्याम्पस
२३	श्री ज्ञानु किराँती	अध्यक्ष	वान्तवा
२४	श्री दिपेन्द्र राई	कानुन अधिकृत	आन्तरिक मामिला मन्त्रालय
२५	श्री केशवप्रसाद फुँयाल	नायव सुब्बा	आन्तरिक मामिला मन्त्रालय
२६	श्री प्रितमकुमार राजवंशी	संयोजक	राजवंशी भाषा
२७	श्री रामप्रताप दास	महासचिव	ने.के.पूर्व सेवा समाज
२८	श्री चेतनारायण दास	सदस्य	ने.के.पूर्व सेवा समाज
२९	श्री इच्छापूर्ण राई	प्राध्यापक	धनकुटा बहुमुखी क्याम्पस
३०	श्री भक्तिप्रसादपौडेल	सह प्राध्यापक	महेन्द्र मोरड आ.ब क्याम्पस
३१	प्रा.डा.सोमप्रसाद खतिवडा	प्राध्यापक	स्नातकोत्तर क्याम्पस
३२	श्री लक्ष्मी न्यौपाने	शाखा अधिकृत	रतुवामाड नगरपालिका
३३	श्री रामकुमार लामा	अध्यक्ष	कटहरी शा पाठ
३४	श्री देवी निरौला	प्राध्यापक	महेन्द्र मोरड आ.ब क्याम्पस
३५	श्री माधवप्रसाद रेग्मी	प्राध्यापक	महेन्द्र मोरड आ.ब क्याम्पस
३६	श्री चन्द्रसिंह कुलुङ	अध्यक्ष	कुलुङ सङ्घ
३७	श्री जयकसमार कुलुङ	सचिव	कुलुङ सङ्घ
३८	श्री जीवनकुमार श्रेष्ठ	प्रमुख	भद्रपुर गाउँपालिका
३९	श्री शिवप्रसाद घिमिरे	शाखा अधिकृत	कटहरी गाउँपालिका
४०	श्री गोविन्दप्रसाद दाहाल	निमित्त वरिष्ठ प्रशिक्षक	शैक्षिक तालिम केन्द्र
४१	श्री हिक्मत बस्नेत	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४२	श्री श्यामकुमारी पौडेयाल	नायव सुब्बा	मुख्यमन्त्रीको कार्यालय
४३	श्री नवीन भण्डारी	लेखापाल	भाषा आयोग
४४	श्री शिव ना.मान्मी	अध्यक्ष	ग्रामथाम गाउँपालिका
४५	श्री रुद्रप्रसाद दुलाल	प्र.शिक्षा नि.	विराटनगर महानगरपालिका

४६	श्री राजकुमार थापा	उप सचिव	शिक्षा विकास
४७	श्री मोहन मानन्धर	संवाददाता	नेपाल टेलिभिजन
४८	श्री तारा आचार्य	संवाददाता	न्युज २४ टेलिभिजन
४९	श्री अर्जुन आचार्य	संवाददाता	हिमालय टेलिभिजन
५०	श्री लक्ष्मण नवटिया	सदस्य	मारवाडी भाषा समिति
५१	श्री शम्भु पोखरेल	प्रतिनिधि	कान्तिपुर टिभी
५२	श्री देवराज चामलिङ	वडा अध्यक्ष	वडा नं ३
५३	श्री महाप्रसाद खतिवडा	संवाददाता	कान्तिपुर
५४	श्री हरिप्रसाद सुवेदी	नायव सुब्बा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
५५	श्री भुमप्रसाद राई	उप सचिव	भाषा आयोग, शंखमूल
५६	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उप सचिव	भाषा आयोग, शंखमूल
५७	श्री दिनेश कुमार सरदार	केन्द्रिय सदस्य	सामाजिक विकास मन्त्रालय
५८	श्री गोपालप्रसाद दाहाल	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
५९	श्री द्रोण प्र.पोखरेल	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६०	श्री इन्द्रकुमार पौडेल	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६१	श्री जयप्रकाश महतो	अध्यक्ष	इच्छन्ति साहित्य समाज
६२	श्री देवाहाड राई	निजी सचिव	धरान उपमहानगरपालिका
६३	श्री सुशान्त शर्मा बन्जारा	स्वकीय सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६४	श्री नेत्र प्रसाद दाहाल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग, शंखमूल
६५	श्री उत्क्फन अधिकारी	प्राविधिक सहायक	भाषा आयोग, शंखमूल
६६	श्री सुमा सुवेदी	नायव सुब्बा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६७	श्री डिल्ली आचार्य	कम्प्युटर अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६८	श्री अर्जुन दाहाल	नायव सुब्बा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६९	श्री रोमप्रसाद सुवेदी	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
७०	श्री विमल घले	वैयक्तिक सुरक्षा अधिकारी	सामाजिक विकास मन्त्रालय

७१	श्री कोमल रघुन बराल	नायव सुब्बा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
७२	श्री बडे लाल यादव	शाखा अधिकृत(प्राविधिक)	भूमि व्यवस्था मन्त्रालय
७३	श्री सम्बरबहादुर मगर	खरिदार	सामाजिक विकास मन्त्रालय
७४	श्री लक्ष्मी गौतम	उप प्रमुख	इटहरी उपमहानगरपालिका
७५	श्री विन्दा दाहाल	स्वकीय सचिव	इटहरी उपमहानगरपालिका
७६	श्री महेश पौडेल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग, शंखमूल

प्रदेश नं. २

क्र.सं.	नाम	पद	कार्यालय
१	माननीय लालबाबु राउत	मुख्यमन्त्री	मुख्यमन्त्रीको कार्यालय
२	डा. लवदेव अवस्थी	अध्यक्ष	भाषा आयोग
३	माननीय नवलकिशोर शाह	मन्त्री	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४	श्री राजेश्वर सिंह	प्रमुख सचिव	प्रदेश न २
५	माननीय रामसरोज यादव	संसदीय दलका नेता	नेपाली काइग्रेस
६	माननीय रामचन्द्र मण्डल	संसदीय दलका नेता	ने क पा
७	प्रा.डा. भरत भा	उपकुलपति	राजर्षी जनक विश्वविद्यालय
८	माननीय जितेन्द्र सोनाल	मन्त्री	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय
९	माननीय विजय यादव	मन्त्री	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय
१०	माननीय ज्ञानेन्द्रकुमार यादव	मन्त्री	आन्तरिक मामिला तथा कानुन मन्त्रालय
११	माननीय शैलेन्द्र शाह	मन्त्री	भूमि व्यवस्था तथा कृषि सहकारी मन्त्रालय
१२	माननीय रामनरेश राय	मन्त्री	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
१३	माननीय उषा यादव	राज्यमन्त्री	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय

१४	माननीय सरोज सिंह	राज्यमन्त्री	आन्तरिक मामिला तथा कानुन मन्त्रालय
१५	माननीय योगेन्द्र राय	राज्यमन्त्री	भूमि व्यवस्था तथा कृषि सहकारी मन्त्रालय
१६	माननीय सावित्रीदेवी साह	संसदीय दलका नेता	सङ्घिय समाजवादी
१७	श्री रीताकुमार मिश्र	उपमेयर	प्रमुख उपमहानगरपालिका
१८	श्री रामशरण सापकोटा	सचिव	भाषा आयोग
१९	श्री जीवद्वय मण्डल	सचिव	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय
२०	श्री रामेश यादव	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
२१	श्री इन्द्रेश यादव	जिल्ला समन्वय अधिकृत	जिल्ला समन्वय समिति
२२	श्री नारायण साह	प्रतिनिधि	नेपाल टेलिभिजन
२३	श्री अर्जुनकुमार शर्मा	निमित्त सचिव	आन्तरिक मामिला तथा कानुन मन्त्रालय
२४	श्री मेघनाथ काप्ते	सचिव	उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय
२५	श्री दिपेन्द्र यादव	स्वकीय सचिव	मुख्यमन्त्री
२६	श्री गमवस हमाल	पुर्व जिल्ला शिक्षा अधिकारी	जनकपुर
२७	श्री मिरादेवी सहनी	उपाध्यक्ष	भोरही गाउँपालिका
२८	श्री दिगम्भर भा दिनभजि	भाषाविद्	मिथिला नगरपालिका
२९	श्री राजेश्वर नेपाली	अध्यक्ष	नेपाल हिन्दी प्रतिष्ठान
३०	श्री शिलादेवी कापर	उपमेयर	
३१	श्री सुजीतकुमार भा	समाचारदाता	एभि न्यूज
३२	श्री विजयकुमार चौधरी	शिक्षक	जानकी मा.वि जनकपुर
३३	श्री गौरीशड्कर लाल कर्ण	शिक्षक	श्री जानकी मा.वि

३४	श्री बलराम शाह	प्रधानाध्यापक	शड्कट मोचन मा.वि
३५	श्री रामप्रसाद पौडेल	प्रधानाध्यापक	मा वि धनुषा
३६	श्री रामचन मण्डल		ने क पा
३७	श्री रामभरोसा	भाषाविद्	
३८	श्री दालीकान्त भा	सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
३९	श्री सुनील माल्लिक	भाषा अभियानी	मिनाप जनकपुर
४०	श्री विश्वम्भरकुमार शर्मा	भाषा शास्त्री	ठाकुराम बहुमुखी क्याम्पस वीरगञ्ज
४१	श्री भोला यादव	भाषाविद्	
४२	श्री अलि अकबर देवान	संयोजक	अन्नपुर्ण पोष्ट
४३	श्री सावित्रीदेवी शाह	प्रदेश सभा सदस्य	प्रदेश सभा सचिवालय
४४	श्री सीताराम शाह	स्वकीय सचिव	प्रदेश सभा सचिवालय
४५	श्री रेशमा	उपमेयर	हँसपुर नगरपालिका
४६	श्री श्यामसुन्दर शाही	उपसम्पादक	कान्तिपुर
४७	श्री शैलेन्द्र मल्लिक	महासचिव	मिनाप जनकपुर
४८	श्री रीताकुमारी मिश्र	उपमेयर	जनकपुर उपमहानगरपालिका
४९	श्री रामदेव बनरैत यादव	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
५०	श्री भरत मण्डल	हलुका सवारी चालक	गौडोता नगरपालिका
५१	श्री शिलादेवी मण्डल	उपप्रमुख	कमला
५२	श्री विजय भट्टराई	जि.स.अ	जिल्ला समन्वय समिति
५३	श्री अरविन्द यादव	सचिव	मैथीली साहित्यकार सभा
५४	श्री देपेन्द्र कुमार परियार		जिल्ला समन्वय समिति
५५	श्री रामप्रवेश यादव	सहसचिव	नेपाल सरकार
५६	श्री नागीमा देवी यादव	उपाध्यक्ष	सम्सी गाउँपालिका
५७	प्रा.डा. विजय कुमारलाल	क्याम्पस प्रमुख	रा.रा बहुमुखी क्याम्पस प्रमुख
५८	श्री श्यामसुन्दर सहनी	अध्यक्ष	वाजिका साहित्य सङ्ग्रह

५९	श्री सञ्जय शाह मित्र	सल्लाहकार	वाजिजका साहित्य सङ्ग्रहालय
६०	श्री रामप्रसाद	साहित्यकार	
६१	श्री सबनम खातुन	समाजसेवी	
६२	श्री ध्वेन्द्र कुमार	संवाददाता	गोरखापत्र दैनिक
६३	श्री पुनम भा	उपाध्यक्ष	राजेन्द्र विमल प्रतिष्ठान
६४	श्री प्रेम विदेह	अध्यक्ष	मैथली साहित्यकार सभा
६५	श्री उपेन्द्र भगत नागवंसी	सम्पादक	
६६	श्री देपेन्द्रकुमार यादव	प्रमुख	गोडैता नपा
६७	श्री मैहिलाल यादव	उपसचिव	शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ
६८	श्री सन्दिप शाह	पत्रकार	दैनिक एक्सप्रेस
६९	श्री हरिश सुहार	पत्रकार	नया पत्रिका
७०	श्री अजयकुमार भा	पत्रकार	रेडियो नेपाल
७१	श्री गणेश शाह	शिक्षक	श्री शड्कर जनता मा. वि.
७२	श्री लोकनाथ खतिवडा	शिक्षक	श्री शड्कर जनता मा. वि.
७३	श्री निलु देवी	उपमेयर	सवेला नगरपालिका
७४	श्री तारा बस्नेत	उपप्रमुख	मथिला नगरपालिका, ढल्केवर
७५	श्री मनोजकुमार यादव	अध्यक्ष	मखिया पच्ची महानिया
७६	श्री पुष्पादेवी मिश्र	स्वकीय सचिव	हँसपुर नगरपालिका
७७	श्री मनोजकुमार साह	प्राचार्य	एम आई क्याम्पस
७८	श्री महेश्वर राय	अध्यक्ष	जेष्ठ नागरिक सङ्घ
७९	श्री चन्द्रेश्वर प्रसाद रौनियार	अध्यक्ष	सरस्वती रामनगर प्रतिष्ठान
८०	श्री पि एल श्रेष्ठ	अध्यक्ष	ठोरी गा.पा.
८१	श्री गोपाल ठाकुर	सदस्य	ने क पा

८२	श्री शिवनारायण भा	क्याम्पस प्रमुख	पब्लिक युथ क्याम्पस
८३	श्री चन्द्रप्रसाद लुइटेल	वरिष्ठ प्रशिक्षक	शैक्षिक तालिम केन्द्र
८४	श्री सञ्जयकुमार शाह	पत्रकार	अप्पन टि भी
८५	डा. अनिलकुमार अग्रवाल	सञ्चालक	न्यू ईडलीस स्कुल
८६	श्री हरिकिशोर यादव	सदस्य	भौतिक मन्त्रालय
८७	श्री फुलगेन कुमार महतो	मगही कवि	युवा कवि समाज
८८	श्री शत्रुघ्न मुखिया	साहित्यकार	युवा कवि समाज
८९	श्री ओपेन्द्र पण्डित	कवि	कवीर बाल आश्रम
९०	श्री विजयकुमार दास	कवि	युवा कवि समाज
९१	श्री रामबाबु यादव	मेयर	
९२	श्री पुरन शाह	सचिव	नेपाल पत्रकार महासङ्घ
९३	श्री अरुणकुमार शाह	अध्यक्ष	दुर्गा भगवती गाउँपालिका
९४	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उपसचिव	भाषा आयोग
९५	श्री भुमप्रसाद राई	उपसचिव	भाषा आयोग
९६	श्री तोयानाथ खनाल	उपसचिव	भाषा आयोग
९७	श्री मनोजकुमार पौडेल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग
९८	श्री दावा शेर्पा	लेखा अधिकृत	भाषा आयोग
९९	श्री नवीन भण्डारी	लेखापाल	भाषा आयोग
१००	श्री ओविराम रोका	प्राविधिक सहायक	भाषा आयोग
१०१	श्री दिपनारायण ठाकुर	शिक्षक	श्री मा वि ललियना
१०२	श्री सन्तोषकुमार महतो	अध्यक्ष	गाउँपालिका, बरियापट्टी
१०३	श्री बलिराम कायर	अध्यक्ष	सामाजिक सेवा केन्द्र
१०४	श्री दिपेन्द्रकुमार कापडी	सदस्य	मगही भाषा संस्कृती केन्द्र
१०५	श्री प्रतिभा साह	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय

प्रदेश नं. ३			
क्र.सं.	सहभागीको नाम	पद	संस्था
१	डा. लवदेव अवस्थी	अध्यक्ष	भाषा आयोग
२	माननीय डोरमणि पौडेल	मुख्यमन्त्री	प्रदेश नं. ३
३	माननीय युवराज दुलाल	मन्त्री	प्रदेश नं. ३
४	श्री रेशमीराज पाण्डे	प्रमुख सचिव	प्रदेश नं. ३
५	श्री रामेश्वर फुयाल	प्रदेश सभा सदस्य	प्रदेश नं. ३
६	श्री रघुनाथ खनाल	प्रमुख जिल्ला समन्वय समिति	जिल्ला समन्वय समिति
७	श्री रामशरण सापकोटा	सहसचिव	भाषा आयोग
८	श्री शम्भुप्रसाद भट्टराई	निमित्त सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
९	श्री विमला शर्मा	उपप्रमुख	धुलिखेल नगरपालिका
१०	श्री मिना गौतम	स्वकीय सचिव	धुलिखेल नगरपालिका
११	श्री आनन्द दराई	सदस्य सचिव	नेपाल दराई सङ्घ
१२	श्री छिड्चीपा ल्होमी	अध्यक्ष	ल्होमी महिला मञ्च
१३	श्री दिलबहादुर बोटे	सचिव	नेपाल बोटे सङ्घ मनहरी गाउँपालिका
१४	श्री प्रतिभा पुन	सचिव	मगर अध्ययन केन्द्र
१५	श्री काजीमान थिड तामाड	संयोजक	नेफिन, प्रदेश ३
१६	श्री प्रदीप बज्राचार्य	वरिष्ठ अनुसन्धान अधिकृत	एनएफडिआइएन
१७	श्री मदनकुमार दाहाल	अध्यक्ष	प्यावसन
१८	श्री सरला बोलखे	उपाध्यक्ष	बकैया
१९	श्री खीमा लड्वा	उपसचिव	भूमी व्यवस्था तथा कृषी मन्त्रालय
२०	श्री रघुराम पराजुली	उपसचिव	उद्योग पर्यटन तथा वन मन्त्रालय
२१	श्री आचार्य नुवु शेर्पा	अध्यक्ष	शेर्पा

२२	श्री दिनेशकुमार श्रेष्ठ	कामु निर्देशक	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
२३	श्री कृष्णप्रसाद घिमिरे	उपनिर्देशक	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
२४	श्री निमेष निखिल	उपप्राध्यापक	मकवानपुर क्याम्पस
२५	श्री हेरमान गोपाली	वडाध्यक्ष	थाहा १
२६	श्री रूपचन्द्र गोपाली	वडासदस्य	थाहा १
२७	श्री गोपालप्रसाद भण्डारी	उपसचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
२८	श्री दिपेन्द्रराज श्रेष्ठ	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
२९	श्री विदुर हुमागाई	अध्यक्ष	गढी गाउँपालिका
३०	श्री जीवन लामा	अध्यक्ष	इन्द्रसरोवर
३१	श्री तिलकबहादुर कुमाल	सञ्चारकर्मी	गोरखापत्र
३२	श्री अनिमा घिमिरे	प्राविधिक सहायक	भाषा आयोग
३३	श्री बद्रीबहादुर पाठक	उपनिर्देशक	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
३४	श्री मोहनप्रसाद शर्मा	प्रधानाध्यापक	सिद्धार्थ माध्यमिक विद्यालय
३५	श्री विनोद अमात्य	कानून अधिकृत	प्रदेश सभा
३६	श्री भगवती पुडासैनी	उपप्रमूख	जिल्ला समन्वय समिति
३७	श्री कृष्णराम परियार		राष्ट्रिय समाचार समिति
३८	श्री प्रमोद अर्याल	संवाददाता	प्रदेश दैनिक
३९	श्री प्रिया पौडेल	संवाददाता	समृद्ध समाज
४०	श्री भरत के.सी.	प्रमूख	भीमेश्वर
४१	श्री कृष्णबहादुर बस्नेत	कानूनी सल्लाहकार	भीमेश्वर
४२	श्री पुष्पराज अधिकारी	पत्रकार	जनता टि भी
४३	श्री बालकृष्ण अधिकारी	पत्रकार	कान्तिपुर टिभी
४४	श्री मिना लामा	उपप्रमूख	हेटौडा उपमहानगरपालिका
४५	श्री जितेन्द्र चेपाड	अध्यक्ष	नेपाल चेपाड सङ्घ
४६	श्री पुण्यमाया गुरागाई	शाखा अधिकृत	मुख्यमन्त्रीको कार्यालय, हेटौडा

४७	श्री श्यामप्रसाद सुवेदी		
४८	श्री एकराज उप्रेती	अध्यक्ष	मनहरी गाउँपालिका
४९	श्री हरि हुमागाई	अध्यक्ष	पत्रकार
५०	श्री प्रताप विष्ट	अध्यक्ष	महासङ्घ प्रदेश न. ३
५१	श्री देवीराम लामा	उप प्राध्यापक	हेटौडा क्याम्पस
५२	श्री प्रताप लामा	कविराज निरीक्षक	सामाजिक विकास मन्त्रालय
५३	श्री लवशेर विष्ट	अध्यक्ष	थाहा नगरपालिका
५४	श्री लोकबहादुर वाइवा	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
५५	श्री सिहंबहादुर तामाङ	अध्यक्ष	तामाङ भाषा
५६	श्री कृष्णप्रसाद पौडेल	सह प्राध्यापक	वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
५७	श्री विमला सुनुवार	विज्ञ	सुनुवार भाषा
५८	श्री रमेशप्रसाद लामिछाने	प्रध्यानाध्यापक	वंशगोपाल माध्यमिक विद्यालय
५९	श्री चेतराज रेग्मी	उप प्राध्यापक	भवानी शङ्कर
६०	श्री एकनारायण पौडेल	सह प्राध्यापक	वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
६१	श्री लक्ष्मण दाहाल	शाखा अधिकृत	थाहा नगरपालिका
६२	श्री सी पी दुलाल	स्वकीय सचिव	सामाजिक
६३	श्री शिवप्रसाद भट्टराई	नायव सुब्बा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
६४	माननीय बढ्री मैनाली		प्रदेश नं. ३
६५	श्री रवीन्द्र खाती	कार्यपालिका सदस्य	प्रदेश नं. ३
६६	श्री सुरेन्द्रबहादुर दनुवार	कार्यपालिका सदस्य	प्रदेश नं. ३
६७	श्री रवीन्द्र ज्याखव	वडाध्यक्ष	भक्तपुर नगरपालिका
६८	श्री केशव पाण्डे	प्रदेश सभा सदस्य	
६९	श्री सुनील गौतम	प्रधानाध्यापक	ईश्वरी प्राथमिक विद्यालय
७०	श्री प्रकाश दाहाल	संवाददाता	द हिमालयन
७१	श्री धर्मेन्द्र दाहाल	सम्पादक	खवर पेज

७२	श्री सविता कार्की	उपसचिव	भाषा आयोग
७३	श्री सुदीप शिवाकोटी	संवाददाता	नयाँ पत्रिका
७४	श्री विवश अधिकारी	संवाददाता	समाचार दैनिक
७५	श्री नेत्रप्रसाद दाहाल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग
७६	श्री नवीन भण्डारी	लेखापाल	भाषा आयोग
७७	श्री विजय सुवेदी	सभासद्	प्रदेश सभा
७८	श्री डिल्लीराम रिमाल	विज्ञ	काठमाडौँ
७९	श्री भुमप्रसाद राई	उपसचिव	भाषा आयोग
८०	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उपसचिव	भाषा आयोग
८१	श्री महेश पौडेल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग

गण्डकी प्रदेश

क्र.सं.	नामथर	ठेगाना
१	डा. लवदेव अवस्थी	भाषा आयोग
२	माननीय नरदेवी पुन मगर (मन्त्री)	सामाजिक विकास मन्त्रालय
३	श्री वयानवहादुर अधिकारी	प्रमुख, जि.स.कास्की
४	श्री मानवहादुर जिसी	प्रमुख, पोखरा महानगरपालिका कास्की
५	श्री रामशरण सापकोटा	भाषा आयोग
६	श्री भुमप्रसाद राई	उपसचिव, भाषा आयोग
७	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उपसचिव, भाषा आयोग
८	श्री तेजप्रसाद काप्ले	उपसचिव, सामाजिक विकास मन्त्रालय, पोखरा
९	श्री राज गुरुङ	गोरखा, लाप्त्राक
१०	श्री मोहदत्त ढकाल	कास्की
११	श्री वासुदेव पौडेल	समाचारदाता, रा.स.स, कास्की
१२	श्री घनश्याम पाण्डे	रेडियो गण्डकी

१३	श्री दिलिपविक्रम शाही	प्रदेश नं ४ पोखरा
१४	श्री सरस्वती गौतम	सा. वि. मन्त्रालय कास्की
१५	श्री शारदा पौडेल	आ.मा तथा योजना मन्त्रालय
१६	श्री देवी शर्मा	म.वि.नि, सामाजिक वि.मन्त्रालय
१७	श्री शिव सापकोटा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
१८	श्री मनकुमारी पौडेल	सामाजिक विकास मन्त्रालय
१९	श्री ऋषिराम बराम	रिपोर्टर, हिमालय टाइम्स
२०	श्री नारायण कार्की	विविसी संवाददाता
२१	श्री मुक्तिनाथ घिमिरे	जम्जुड, चिति
२२	श्री भिम विश्वकर्मा	माछापुच्छे गापा कास्की
२३	श्री नरकुमारी छन्त्याल	कास्की, बुद्धचोक
२४	श्री माया तथा छन्त्याल	नदिपुर ३ कास्की
२५	श्री भक्तबहादुर छन्त्याल	पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका, कास्की
२६	श्री पिताम्बर पौडेल	पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका, कास्की
२७	प्रा डा तिर्थराज अर्याल	पृथ्वीनारायण क्याम्पस
२८	श्री पितृराज बास्तोला	पृथ्वीनारायण क्याम्पस
२९	श्री सुमन सैजु	कम्प्युटर अपरेटर, सामाजिक विकास मन्त्रालय, पोखरा
३०	श्री राजेन्द्रप्रसाद पौडेल	मुख्य मन्त्रीको कार्यालय
३१	श्री एकनारायण भण्डारी	पुतलीबजार स्पाइज़ा
३२	श्री विष्णुप्रसाद पोख्रेल	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय
३३	श्री वेदबहादुर गुरुङ	अध्यक्ष, मादी गाउँपालिका
३४	श्री भीम कार्की	सचिव, नेकपा एमाले
३५	श्री दामोदर बैरागी	सचिव, नेकपा एमाले
३६	श्री बद्रीनाथ सुवेदी	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
३७	श्री नरमाया गुरुङ	सदस्य, उत्तरी गोरखा तमु समाज

३८	श्री गड्गाराम शर्मा	सदस्य, साहित्य समाज कास्की
३९	श्री कृष्ण प्रसाद तिमिल्सिना	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
४०	श्री भक्त बहादुर गुरुड	जि.एफ.एन, लमजुङ, क्होलासोथार
४१	श्री हरिकुमार श्रेष्ठ	प्रमुख, बेनी नगरपालिका, बेनी
४२	श्री सुरेन्द्र खड्का	उपप्रमुख वाग्लुङ नगरपालिका
४३	श्री आशवहादुर थकाली	अध्यक्ष, घरपजोड गाउँपालिका, मुस्ताङ
४४	श्री लोकेन्द्र बहादुर घले	अध्यक्ष, चामे गाउँपालिका, मनाड
४५	श्री युवराज अधिकारी	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, मनाड
४६	श्री जोनीलाल हिराचन	सदस्य, मार्फा थकाली समाज, कास्की
४७	डा.मिन पुन	पृथ्वीनारायण क्याम्पस
४८	श्री गणेशकुमार कुमाल	शब्द संयोजक, गोरखापत्र दैनिक
४९	श्री माधवप्रसाद वास्तोला	सचिव, युवा सङ्घ
५०	श्री कृष्णप्रसाद शर्मा	होटल व्यावसायी, कास्की
५१	श्री बैकुण्ठ न्यौपाने	नगरप्रमुख, व्यास नगरपालिका, तनहुँ
५२	श्री यमबहादुर छन्त्याल	भाषाविद्, नदिपुर कास्की
५३	श्री नरेन्द्र राज पौडेल	जिल्ला शिक्षा अधिकारी, कास्की
५४	श्री उपेन्द्र पौडेल	भाषाविद्, कास्की पोखरा
५५	डा.यदुनन्दन पोखेल	पृथ्वीनारायण क्याम्पस

प्रदेश नं. ५ (बुटवल)

क्र स	सहभागीको नाम	पद	संस्था
१	डा.लवदेव अवस्थी	अध्यक्ष	भाषा आयोग
२	माननीय शड्कर पोखरेल	मुख्यमन्त्री	प्रदेश नं ५
३	माननीय शुदर्शन बराल	माननीय मन्त्री	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४	श्री तिलकराम आचार्य	रजिस्टार	लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय
५	श्री भरतमणि रिजाल	प्रमुख सचिव	

६	श्री एकनारायण वि क	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
७	श्री उदयनारायण मगर	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	रूपन्देही
८	श्री शिवनारायण सुवेदी	प्रमुख	बुटवल उपमनपा रूपन्देही
९	श्री रामशरण सापकोटा	सचिव	भाषा आयोग
१०	श्री पुष्करराज पन्त	सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
११	श्री हरिप्रसाद ज्ञवाली	जिल्ला समन्वय अधिकृत	जिल्ला समन्वय समिति
१२	श्री बालनरसिंह गुरुड	अध्यक्ष	गुरुड भाषा तथा लिपि
१३	श्री छत्रबहादुर गुरागाई	भाषाविद्	
१४	श्री मित्रमणि खनाल	उप सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
१५	श्री विना रान	उप प्रमुख	सैनामैना नगरपालिका
१६	श्री शान्ता ज्ञवाली	उपाध्यक्ष	शुद्धोधन गा पा
१७	श्री नरेन्द्रबहादुर क्षेत्री	उप प्रमुख	बुटवल उपमहानगरपालिका
१८	श्री भुपाल पेखरेल	अध्यक्ष	धुर्कोट गा पा
१९	श्री रिन्जु श्रेष्ठ	अध्यक्ष	मालिका गा पा
२०	श्री खोश्वर गौतम	उप प्राध्यापक	नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय
२१	श्री हरिशप्रसाद ढकाल	भिडियोग्राफी	गुल्मी
२२	श्री जनार्दन गिरी	शिक्षक	श्री छत्रपाली तिर्थदेवि मा वि
२३	श्री त्रिभुवन बराई	उपप्राध्यापक	भैरहवा ब क्याम्पस
२४	श्री राजेन्द्र श्रीवास्तव	अध्यक्ष	तौलिहवा लुम्बिनी
२५	श्री तिलकबहादुर कुमाल	कुमाल भाषा	नेपाल कुमाल भाषा
२६	श्री किशुनचन्द्र चौधरी	अध्यक्ष	शुद्धोधन गाउँपालिका
२७	श्री रुपा थापा मगर	विद्यार्थी	लुम्बिनी वहुमुखी क्याम्पस बुटवल
२८	श्री बाबुलाल नेपाल	लेखापाल	बुटवल उपमनपा रूपन्देही
२९	श्री राधेश्याम चौधरी	अध्यक्ष	सरावल गाउँपालिका

३०	श्री उत्तम राज	उपाध्यक्ष	सरावल गाउँपालिका
३१	श्री गोकर्णबहादुर क्षेत्री	अध्यक्ष	कञ्चन गाउँपालिका
३२	श्री गोमा तरामु	उपाध्यक्ष	कञ्चन गाउँपालिका
३३	श्री केशवानन्द बानिया	अध्यक्ष	मर्चवारी गाउँपालिका
३४	श्री सुनिता कलवर	उपाध्यक्ष	मर्चवारी गाउँपालिका
३५	श्री बद्धु केवट	अध्यक्ष	गौड्हवा गाउँपालिका
३६	श्री शुभावती यादव	उपाध्यक्ष	गौड्हवा गाउँपालिका
३७	श्री तिलकबहादुर कुमाल	शिक्षक	काठमाडौं
३८	श्री ध्रुवनारायण	अध्यक्ष	मायादेवी गाउँपालिका
३९	श्री कृष्ण मल्ल	सदस्य	शिक्षा पत्रकार समुह
४०	श्री भीमलाल भण्डारी	सदस्य	बुटवल बहुमुखी क्याम्पस
४१	श्री दिपक ज्वली	अध्यक्ष	होटल व्यवसायी सङ्घ
४२	श्री यदु ज्वली	स्वकीय सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४३	श्री कमल पन्थी	नायव सुब्बा	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४४	श्री वेगम के सी	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४५	श्री मुलिप्रसाद पौडेल	कम्प्युटर अपरेटर	आर्थिक मामिला तथा योजना
४६	श्री समा थापा	सदस्य	नेपाल मगर सङ्घ
४७	श्री रुद्रहरि कुँवर	सहसम्पादक	बुटवल
४८	श्री छविलाल पाण्डे	शिक्षक	फसाटिकर मावि
४९	श्री शिवबहादुर खत्री	उपाध्यक्ष	धुर्कोट गाउँपालिका
५०	श्री हरिप्रसाद अधिकारी	प्रमुख	सिद्धार्थ नगरपालिका
५१	श्री ठाकुरकुमार वि क	उप प्रमुख	सन्धिखर्क नगरपालिका
५२	श्री गोविन्द एमि	स्वकीय सचिव	मुख्यमन्त्रीको कार्यालय
५३	श्री प्रकाश आचार्य	संवाददाता	मेचीकाली दैनिक
५४	श्री शिवनन्द जयसवाल	अध्यक्ष	नेपाल भोजपुरी राष्ट्रिय

५५	श्री हरीश मुराव	सदस्य	नेपाल टेलिभिजन
५६	श्री महेश्वर मुराव	सदस्य	ने क पा एमाले
५७	श्री पशुपतिमणि त्रिपाठी	अध्यक्ष	यशोधरा गाउँपालिका
५८	श्री कमलप्रसाद भुसाल	प्रमुख	सन्धिखर्क नगरपालिका
५९	प्रा. डा. हिरण्यलाल ज्ञवाली	प्राध्यापक	बुटवल बहुमुखी क्याम्पस
६०	श्री चित्र बहादुर कार्की	नगरप्रमुख	सैनामैना नगरपालिका
६१	श्री तिलकराम आचार्य	रजिस्टर	लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय
६२	श्री सुमन्तराज न्यौपाने	प्राध्यापक	लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय
६३	श्री तारादेवी यादव	उपाध्यक्ष	मायादेवी गाउँपालिका
६४	श्री धनश्याम गौतम	उपसम्पादक	कान्तिपुर दैनिक
६५	श्री गोविन्द निरौला	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग
६६	श्री मनोजकुमार पौडेल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग
६७	श्री दावा शेर्पा	लेखा अधिकृत	भाषा आयोग
६८	श्री गमबहादुर थापा		नेपाल मगर सङ्घ
६९	श्री जगेश्वर देवी	उपप्रमुख	रूपन्देही
७०	श्री उमा काप्ले	उपप्रमुख	सिद्धार्थ नगरपालिका
७१	श्री किसन चौधरी	सञ्चालक	सरावल गाउँपालिका
७२	श्री शिवशङ्कर कलवाट	गाउँपालिका सदस्य	मर्चबारी गाउँपालिका
७३	श्री मिना ढकाल	रिपोर्टर	सगरमाथा टेलिभिजन
७४	श्री बेचु गौड	सम्पादक	कोलिप
७५	श्री विक्रममणि त्रिपाठी	अधिवक्ता	कपिलवस्तु नगरपालिका
७६	श्री सुन्दरमतीकुमार हरिजन	उपाध्यक्ष	ओमसनिया गाउँपालिका
७७	श्री अमृता गुरुङ	उपाध्यक्ष	सिपाटी गाउँपालिका

७८	श्री लक्ष्मी खत्री	नायव सुब्बा	सिपाटी गाउँपालिका
७९	श्री सराजु दोनखान	प्राविधिक	देवदह नगरपालिका
८०	श्री हिराबहादुर खत्री	प्रमुख	देवदह नगरपालिका
८१	श्री विद्यालक्ष्मी गुरडे	उपप्रमुख	भैरहवा मायादेवी गाउँपालिका
८२	श्री सुदीप भण्डारी	पत्रकार	बुटवल एफ एम
८३	श्री गोमा आचार्य	उपप्रमुख	बुटवल उपमहानगरपालिका रूपन्देही
८४	श्री विकाश पराजुली	पत्रकार	जनता टिभी
८५	श्री लाबहादुर थापा	अध्यक्ष	मगर मोर्चा
८६	श्री भुमप्रसाद राई	उपसचिव	भाषा आयोग
८७	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उपसचिव	भाषा आयोग
८८	श्री सविता कार्की घिमिरे	उपसचिव	भाषा आयोग

प्रदेश नं. ५ (दाढ़)

क्र.सं.	नाम	पद	संस्था
१	डा.लवदेव अवस्थी	अध्यक्ष	भाषा आयोग
२	माननीय शड्कर पोखरेल	मुख्य मन्त्री	प्रदेश नं ५
३	माननीय सुदर्शन बराल	मन्त्री	सामाजिक विकास मन्त्रालय, प्रदेश नं ५
४	श्री जीतेन्द्रमान नेपाली	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
५	श्री गजेन्द्रबहादुर श्रेष्ठ	प्रमुख	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
६	श्री नरुलाल चौधरी	प्रमुख	घोराही उपमहानगरपालिका
७	श्री घनश्याम पाण्डे	प्रमुख	तुलसीपुर उपमहानगरपालिका
८	श्री रामशरण सापकोटा	सचिव	भाषा आयोग
९	श्री रवीन्द्र क्षेत्री	उपसचिव	शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ
१०	श्री शान्ता आचार्य	उपप्रमुख	प्युठान नगरपालिका
११	श्री पाण्डवप्रसाद शर्मा	सचिव	प्रेस सेन्टर
१२	श्री नारायणप्रसाद शर्मा	पूर्व अध्यक्ष	प्रेस काउन्सिल, नेपाल

१३	श्री सन्तोष सुवेदी		नेपाल टेलिभिजन
१४	श्री टीका बस्नेत	कार्यकारी सम्पादक	गणतन्त्र दैनिक
१५	श्री विश्व बुढा मगर	सदस्य	मगर सङ्घ
१६	श्री जीवनप्रवेश रोका मगर	महासचिव	नेपाल मगर लेखक सङ्घ
१७	श्री खगराज न्यौपाने	अध्यक्ष	लेखक सङ्घ दाढ
१८	श्री सुशील गौतम	अध्यक्ष	सर्वोदय पुस्तकालय
१९	श्री सीता सिंगदेल न्यौपाने	उपप्रमुख	घोराही उपनगरपालिका
२०	श्री अजयदीप शर्मा	पत्रकार	घोराही
२१	श्री शरद अधिकारी	सम्पादक	राष्ट्री पोस्ट
२२	श्री उत्तमकृष्ण मजगैयाँ	लेखक	उपाध्यक्ष, नेपाली लेखक सङ्घ
२३	डा. बाबुराम आचार्य	सहप्राध्यापक	नेपाल संस्कृत वि.विद्यालय
२४	श्री शान्ती चौधरी	उपाध्यक्ष	गरुवा गाउँपालिका
२५	भागिराम चौधरी	अध्यक्ष	दुर्गाशरण गाउँपालिका
२६	श्री प्रताप रेग्मी	सम्पादक	नयाँ युगबध राष्ट्रिय दैनिक
२७	श्री नरेश बुढा मगर	सदस्य	मगर सङ्घ
२८	श्री प्रकाशचन्द्र अधिकारी	कम्प्युटर अपरेटर	भाषा आयोग
२९	श्री छविलाल कोपिला	अध्यक्ष	थारु भाषा तथा साहित्य परिषद्
३०	श्री निमुसङ्गम घर्ती	प्रेस संयोजक	घोराही उपनगरपालिका
३१	श्री बमकुमारी बुढा	अध्यक्ष	अथार मगरात मगर प्रतिष्ठान
३२	श्री किरण आचार्य	प्राधानाध्यापक	धम्बोजी गाउँपालिका
३३	श्री लोकराज के.सी	अध्यक्ष	राजपुर गाउँपालिका
३४	श्री शेषमणि रिजाल	सचिव	साहित्य तथा शिक्षा
३५	श्री दानबहादुर के.सी	प्राचार्य	दाढ भ्याली मा.वि
३६	आदित्य के.सी	सदस्य	राष्ट्री साहित्य परिषद्
३७	श्री नरुलाल चौधरी	प्रमुख	घोराही उपमहानगरपालिका

३८	श्री कमलमणि देवकोटा	अध्यक्ष	राष्ट्री साहित्य परिषद्
३९	श्री टीकाराम उदासी		राष्ट्री साहित्य परिषद्
४०	श्री भुवन देवकोटा	अध्यक्ष	प्रगतिशिल लेखक सङ्गठ
४१	श्री महावीर राना	अध्यक्ष	नेपाल पत्रकार महासङ्गठ
४२	श्री अर्जुनकुमार कक्षपती	मेयर	प्युठान नगरपालिका
४३	श्री राम निवास यादव	अध्यक्ष	जानकी गाउँपालिका
४४	श्री भूमिसरा धिताल	उपाध्यक्ष	जानकी गाउँपालिका
४५	श्री सविना बुढा मगर	सचिव	जनजाति महासङ्गठ
४६	श्री भूमि कला	उपाध्यक्ष	लुङ्गी गाउँपालिका
४७	श्री नुमानन्द सुवेदी	अध्यक्ष	राष्ट्री गाउँपालिका
४८	श्री सहजराम यादव	अध्यक्ष	गढवा गाउँपालिका
४९	श्री धनपति यादव	उपाध्यक्ष	राजपुर गाउँपालिका
५०	श्री नारायण गिरी	प्र स नि	मुख्य मन्त्रीको कार्यालय, बुटवल
५१	श्री यदु ज्वाली	स्वकीय सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
५२	श्री दिपक शर्मा शाही	सदस्य	पञ्चरत्न शब्द शिविर
५३	श्री गणेश प्रसाद भट्टराई	उप सचिव	भाषा आयोग
५४	श्री दुर्गालाल के.सी	उपसम्पादक	कान्तिपुर दैनिक
५५	श्री भुपेन्द्र वली	सचिव	पत्रकार महासङ्गठ
५६	श्री महेश रिजाल	सभासद	नेपाल पत्रकार महासङ्गठ
५७	श्री धनबहादुर कुसुन्डा	अध्यक्ष	नेपाल कुसुन्डा विकास समाज
५८	डा. लोकराज पराजुली	अध्यक्ष	सिस्तुपानी नेपाल
५९	श्री दीपक थापा मगर	अध्यक्ष	अथार मगरात
६०	श्री जानु छन्त्याल	अध्यक्ष	जनजाति महासङ्गठ
६१	श्री स्वयम रिजाल	पत्रकार	गोरखापत्र
६२	श्री निम बहादुर थापा	उप संयोजक	नागरिक समाज

६३	श्री सीमा खड्का	उपाध्यक्ष	दड़गीशरण गाउँपालिका
६४	श्री मनोज सुनुवार	हसचा	दड़गीशरण गाउँपालिका
६५	श्री छविलाल रावल	प्र स नि	मुख्य मन्त्रीको कार्यालय
६६	श्री माया शर्मा	उपप्रमुख	दाङ
६७	श्री जितेन्द्रमान नेपाली	प्रमुख	दाङ जिल्ला समन्वय समिति
६८	श्री दुर्गाबहादुर खड्का	अध्यक्ष	लुड्गी गाउँपालिका
६९	श्री मेनका पोखरेल	उपप्राध्यापक	महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
७०	श्री सुमन पोखरेल	अध्यक्ष	मालिका कालिका
७१	श्री सरोजकुमार रेग्मी	स्वकीय सचिव	मुख्य मन्त्रीको कार्यालय
७२	श्री अमर राज आर्चाय	पत्रकार	कारोबार दैनिक
७३	श्री जितजी ए.म	पत्रकार	रेडियो मध्यपश्चिम
७४	श्री टिकाराम खड्का	प्रमुख	नेकपा
७५	श्री कमला सम कुसुन्डा	भाषाविद्	कुसुन्डा भाषा
७६	श्री महेश पौडेल	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग
७७	श्री गोविन्द निरौला	शाखा अधिकृत	भाषा आयोग
७८	श्री नवीन भण्डारी	लेखापाल	भाषा आयोग

कर्नाली प्रदेश

क्र.सं.	नामथर	ठेगाना
१	डा.लवदेव अवस्थी	भाषा आयोग
२	माननीय दल रावल	मन्त्री, सामाजिक विकास मन्त्रालय
३	श्री रामशरण सापकोटा	सहसचिव, भाषा आयोग
४	श्री सुरेश अधिकारी	प्रमुख, शारदानगर नगरपालिका
५	श्री गिरिजा शर्मा	सचिव, सामाजिक विकास मन्त्रालय
६	श्री यज्ञराज बोहरा	निमित्त प्रमुख प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रि परिषद्को कार्यालय
६	श्री भुमप्रसाद राई	उपसचिव, भाषा आयोग

८	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उपसचिव, भाषा आयोग
९	श्री अमृत वि.सी	पाठी उपाध्यक्ष नेकमा एमाले
१०	श्री जीवनकुमार शाक्य	उपाध्यक्ष, नेफिन सुर्खेत
११	श्री चन्द्र आचार्य	पब्लिक हेल्थ नर्सिङ, सामाजिक विकास मन्त्रालय
१२	श्री गगनसिंह गुरुड	तमुसमाज, सुर्खेत
१३	श्री लालकुमार कुमाल	अध्यक्ष, सुर्खेत
१४	श्री कमलेश डिसी	उपप्राध्यापक, सुर्खेत
१५	श्री लोकप्रसाद पौडेल	शाखा अधिकृत, भौतिक पुर्वाधार मन्त्रालय
१६	श्री टेकनारायण उपाध्याय	शिक्षक, त्रिपुरेश्वर मावि
१७	श्री फुलमती खराल	उपप्राध्यापक, सुर्खेत
१८	श्री रत्नबहादुर खड्का	प्रमुख, नारायण नगरपालिका, दैलेख
१९	श्री दुर्गाबहादुर चालिसे	जिल्ला शिक्षा अधिकारी, सुर्खेत
२०	श्री बमबहादुर केर्सी	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
२१	श्री रेणु आचार्य	उपप्रमुख, भेरीगढ्गा, सुर्खेत
२२	श्री जसीप्रसाद पाण्डे	प्रमुख, खडायक नगरपालिका सुर्खेत
२३	श्री महेन्द्रप्रसाद गिरी	उपप्राध्यापक, सुर्खेत क्याम्पस
२४	श्री डबलबहादुर बुढा	उपप्राध्यापक, नारायण नगरपालिका, दैलेख
२५	श्री गणेशबहादुर शाही	नगरप्रमुख, ठुलीभेरी डोल्पा
२६	श्री मणिराम खराल	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
२७	श्री राजनप्रसाद आचार्य	नायव सुब्वा, सामाजिक विकास मन्त्रालय
२८	श्री कृष्णबहादुर जि.सी.	संयोजक, माओवादी केन्द्र
२९	श्री अशोक राजी	सचिव, आम सुर्खेत
३०	श्री गगनसिंह सुनार	प्रमुख, लेकबेशी नगरपालिका
३१	श्री कृष्ण चौधरी	अध्यक्ष, थारु कल्याण समिति
३२	श्री देवी भट्टराई	उपप्रमुख, समन्वय समिति

३३	श्री तिलकबहादुर उमरकोटी	वडाध्यक्ष, सुर्खेत
३४	श्री निर्मला गाहामगर	उपाध्यक्ष, नेपाल मगर सङ्घ
३५	श्री प्रमोद बार्हथरे मगर	सचिव, नेपाल मगर सङ्घ
३६	श्री बृषबहादुर शाही	शाखा अधिकृत, सावि मन्त्रालय
३७	श्री रिता वाग्ले	नायब सुब्बा, सामाजिक विकास मन्त्रालय
३८	श्री रामप्रसाद उपाध्याय	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
३९	श्री यज्ञ खत्री	संवाददाता
४०	श्री गणेश ठाडा	क्यामरापर्सन
४१	श्री कुमारप्रसाद उपाध्याय	लेखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
४२	श्री कलेन्द्र सैजबाल	पत्रकार कान्तिपुर
४३	श्री ज्योति कटवाल	पत्रकार कान्तिपुर
४४	श्री नीला श्रेष्ठ	शिक्षक, आधारभुत विद्यालय खजुरा, सुर्खेत
४५	श्री मोहनमाया ढकाल	उपप्रमुख, विरेन्द्रनगर, सुर्खेत
४६	श्री जागेश्वर उपाध्याय	शिक्षक, एसओएस, सुर्खेत
४७	श्री कलेन्द्र सैजबाल	पत्रकार कान्तिपुर
४८	श्री ज्योति कटवाल	पत्रकार कान्तिपुर
४९	श्री नीला श्रेष्ठ	शिक्षक, आधारभुत विद्यालय खजुरा, सुर्खेत
५०	श्री मोहनमाया ढकाल	उपप्रमुख, विरेन्द्रनगर, सुर्खेत
५१	श्री जागेश्वर उपाध्याय	शिक्षक, एसओएस, सुर्खेत
५२	श्री दिपक भण्डारी	शाखा अधिकृत, भूमिव्यवस्था मन्त्रालय
५३	श्री धिरबहादुर शाही	अध्यक्ष, चौकुना गाउँपालिका
५४	श्री हुमलाल भट्टराई	प्रिन्सिपल, चेतना सुर्खेत
५५	श्री चन्द्रा तिवारी	शिक्षक, चेतना सुर्खेत
५६	श्री दावा शेर्पा	लेखा अधिकृत, भाषा आयोग

५७	श्री मनोजकुमार पौडेल	शाखा अधिकृत, भाषा आयोग
५८	श्री नवीन भण्डारी	लेखापाल, भाषा आयोग
५९	श्री प्रकाशचन्द्र अधिकारी	कम्प्युटर अपरेटर, भाषा आयोग
६०	श्री मानवहादुर मगर	हलुका सवारी चालक, भाषा आयोग
६१	श्री नवीन शाही	क्यामरापसंन
६२	श्री सुवर्णकुमार खड्का	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
६३	श्री नन्दबहादुर रोकाय	स्वकीय सचिव, सामाजिक विकास मन्त्रालय
६४	श्री कवीन्द्र कुमार केसी	अध्यक्ष, सिम्ता गाउँपालिका, सुर्खेत
६५	श्री नवीन बहादुर विक	सहायक भ्याली भ्यु
६६	श्री हितप्रसाद पौडेल	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
६७	श्री युवराज न्यौपाने	शाखा अधिकृत, सामाजिक विकास मन्त्रालय
६८	श्री विकेन्द्र ढकाल	लेखापाल, सामाजिक विकास मन्त्रालय

प्रदेश ७

क्र.सं.	नाम	पद	संस्था
१	डा. लवदेव अवस्थी	अध्यक्ष	भाषा आयोग
२	माननीय त्रिलोचन भट्ट	मुख्य मन्त्री	प्रदेश ७
३	माननीय दीर्घबहादुर सोडारी	मन्त्री	प्रदेश ७
४	श्री लक्ष्मीराम पौडेल	प्रमुख सचिव	प्रदेश ७
५	माननीय प्रकाश रावल	सांसद्	प्रदेश ७
६	श्री रामशारण सापकोटा	सहसचिव	भाषा आयोग
७	श्री भुमप्रसाद राई	उपसचिव	भाषा आयोग
८	श्री गणेशप्रसाद भट्टराई	उपसचिव	भाषा आयोग
९	श्री जयप्रसाद लम्साल	उपसचिव	भाषा आयोग
१०	श्री नवीन भण्डारी	लेखापाल	भाषा आयोग

११	श्री प्रकाशचन्द्र अधिकारी	कम्प्युटर अपरेटर	भाषा आयोग
१२	श्री धन बहादुर रोकामगर	अध्यक्ष	चुरे नगरपालिका
१३	श्री चेतराज पन्त	निमित्व सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
१४	श्री गणेशबहादुर सिंह	उपसचिव	शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ
१५	श्री विष्णुबहादुर कठायत	सहप्राध्यापक	दुर्गालक्ष्मी क्याम्पस अटरीया
१६	श्री लक्ष्मण चौधरी	वडा अध्यक्ष	जानकी गा. पा
१७	श्री रायसिंह रावल	प्रमुख	त्रिवेणी न. पा
१८	श्री रामदिन राना	उपाध्यक्ष	राना थारु
१९	श्री वीरबहादुर हमाल	संयोजक	सामाजिक समिति
२०	श्री एन के जोशी	प्रमुख सम्पादक	सुदुर चिनारी
२१	श्री शेर ब. ऐर	समाचारदाता	अनुमोदन
२२	श्री दिनेशबहादुर विष्ट	समाचारदाता	एसटिएस टिभी
२३	श्री मोहन बुढाएर	उप सम्पादक	कान्तिपुर
२४	श्री अकबर चन्द	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
२५	श्री नरेन्द्रबहादुर खाती	शाखा अधिकृत	सामाजिक विकास मन्त्रालय
२६	डा. पुष्करराज भट्ट	पृष्ठ संयोजक	गोरखापत्र
२७	श्री किसानराज चिलुवाल	उपसचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
२८	श्री महेन्द्र बम	पत्रकार	डेलोमेल
२९	श्री बल बहादुर डगौरा	सम्पादक	शुक्लाफाटा एफ एम
३०	श्री सिताराम अवस्थी	प्रधानाध्यापक	त्रियुगा मा. वि
३१	श्री हरीशप्रसाद जोशी	अध्यक्ष	महाकाली साहित्य सङ्ग्रहालय
३२	श्री अनिता राना	शिक्षक	श्री राष्ट्रिय विद्यालय
३३	श्री नारायन राना	अध्यक्ष	राना कला संस्कृति
३४	श्री लक्ष्मी सगौल थारु	उपाध्यक्ष	कैलारी गापा
३५	श्री खेमराज जोशी	प्राध्यापक	सुदुर पश्चिम विश्वविद्यालय

३६	श्री सन्तोश शर्मा	अध्यक्ष	बाजुरा से सञ्जाल
३७	श्री जीवन राना थारु	अध्यक्ष	नेपाल रानाथारु समाज
३८	श्री सुशीला मिश्र भट्ट	उपप्रमुख	धनगढी उपमहानगरपालिका
३९	श्री भानुप्रताप राना	सचिव	RACC-DF
४०	श्री दीर्घ जोशी	स्वकीय सचिव	सामाजिक विकास मन्त्रालय
४१	श्री कर्णबहादुर हमाल	प्रमुख	कृष्णपुर
४२	श्री रामदास चौधरी	प्रतिनिधि	इजिआरपी
४३	श्री ओम प्रकाश विष्ट	प्रमुख	अछाम
४४	श्री धनबहादुर बुढा	अध्यक्ष	ढकारी गाउँपालिका
४५	ज्ञानराज कोइराला	जिल्ला समन्वय अधिकृत	जिल्ला समन्वय समिति
४६	वंशीधर जोशी	निर्देशक	डोयाली भाषा विज्ञ
४७	भवानसिंह चलाउने	सह प्राध्यापक	कैलाली ब क्याम्पस
४८	दिपेन्द्र थापा	वडा अध्यक्ष	अमरगढी
४९	राम सिंह विक	कार्यपालिका सदस्य	कैलाली
५०	टेकराज जोशी	उपसम्पादक	कान्तिपुर
५१	केशरी विष्ट	उपमेयर	टिकापुर नगरपालिका
५२	रमेश विश्वकर्मा	कार्यपालिका सदस्य	टिकापुर नगरपालिका
५३	उमा महतो	उपाध्यक्ष	जानकी गाउँपालीका
५४	रामकृष्ण चौधरी	कार्यपालिका सदस्य	जानकी गाउँपालीका
५५	खरोन्द्र जोशी	उपप्राध्यापक	सुदूर पश्चिमाञ्चल विश्वविद्यालय

अनुसूची ८

आयोगबाट प्रकाशित पुस्तक र सामग्रीहरू

क्र.सं.	विधा		पुस्तकको नाम
१	वर्ण निर्धारण	१	जेरुड भाषाको वर्णनिर्धारण
२	शब्दसङ्कलन	१	तिलुड भाषाको शब्दसङ्कलन
		२	दुरा भाषाको शब्दसङ्कलन
		३	सोनाहा भाषाको शब्दसङ्कलन
३	पाठसङ्कलन	१	बोटे भाषाको पाठसङ्कलन
		२	राउटे भाषाको पाठसङ्कलन
		३	राजी भाषाको पाठसङ्कलन
		४	ल्होमी भाषाको पाठसङ्कलन
		५	सुरेल भाषाको पाठसङ्कलन
४	भाषिक इतिहास	१	उराँव (कुडुख) भाषाको इतिहास
		२	किसान भाषाको इतिहास
		३	कुसुन्डा भाषाको इतिहास
		४	राजवंशी भाषाको इतिहास
		५	लाञ्चा भाषाको इतिहास
		६	हायू भाषाको इतिहास
		७	दनुवार (डोने) भाषाको इतिहास
५	लोकवार्ता	१	लोकवार्ता (अथार मगरात भाषा)
		२	लोकवार्ता (कुलुड भाषा)
		३	लोकवार्ता (चाम्लीड भाषा)
		४	लोकवार्ता (मगही भाषा)
		५	लोकवार्ता (माझी भाषा)

६	भाषिक तथ्याङ्क	१	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, प्रदेश नं १
		२	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, प्रदेश नं २
		३	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, प्रदेश नं ३
		४	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, प्रदेश नं ४
		५	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, प्रदेश नं ५
		६	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, कर्नाली प्रदेश
		७	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५, प्रदेश नं ७
		८	प्रदेश तथा स्थानीय तहको भाषिक तथ्याङ्क २०७५
७	मातृभाषाको स्तर पहिचान	१	शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोगसम्बन्धी एकिकृत अध्ययन प्रतिवेदन (लालझाडी गाउँपालिका, कञ्चनपुर (प्रदेश नं. ७)

प्रतिवेदन मस्यौदा कार्यदल

१. श्री गणेशप्रसाद भट्टराई
  २. श्री मनोजकुमार पौडेल
  ३. श्री प्रकाशचन्द्र अधिकारी
  ४. श्री सद्गीता भण्डारी
- तात्कालीन निमित्त सचिव, भाषा आयोग
- शाखा अधिकृत, भाषा आयोग
- क.अ., भाषा आयोग
- प्रा.स., भाषा आयोग

